

HUKUK MÜESSESESİ TARİHİ:

HUKUK MEKTEBİ'NİN TARİH VE SURET-İ TESİSİNE AİT MALUMAT VE VESÂİK

Ebül'ulâ Mardin*, haz. Ali Adem Yörük**

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş, Cumhuriyet yıllarında da faaliyetlerine etkin bir şekilde devam etmiş hukukçular arasında seçkin bir yeri olan Ebül'ulâ Mardin (1881-1957); *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, Huzur Dersleri* gibi muhalled eserleri, hocalığı ve mensup olduğu aileyle, daha dar bir kitlede ise bunlara ek olarak arazi ve vakıf hukuku sahasındaki çalışmalarıyla tanınan bir şahsiyettir¹. Bununla birlikte Ebül'ulâ Mardin'in Mekteb-i Hukuk'la ilgili çalışmaları pek az dikkat çekmiştir². Halbuki hayatının farklı dönemlerinde bu konuyla ilgilenmiş; Cevdet Paşa/Mecelle veya

* Darülfünun Hukuk Fakültesi, Hukuk-ı Tasarrufiye-i Arazi ve Ahkâm-ı Evkaf müderrisi.

** Dr. Öğr. Ü., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Ebül'ulâ Mardin hakkında giriş düzeyinde bir biyografi denemesi için bkz. Ali Adem Yörük, “Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebül'ulâ Mardin”, *Mardinizâdeler ve Büyük Âlim Ebül'ulâ Mardin*, İstanbul, 2011, s. 89-107 (editörün inisiyatifiyle yazının dipnotları çıkarılmıştır). Derlediğim bazı hatıra metinleri için bkz. “Ebül'ulâ Mardin'e Dair Hatıralar”, *age*, s. 111-141.

² Oldukça sınırlı olmakla beraber belge tefrikasından yararlanan erken tarihli bir yazı için bkz. Cemil Bilisel, “Öğrenirken ve Öğretirken Beraber”, (İstanbul Hukuk Fakültesi profesörleri ve doçentleri tarafından) *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinasyüs Profesörü Ebül'ula Mardin'e Armağan*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 23-107. Belgeleri değerlendirdiğim bir çalışma için bkz. “Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri”, Marmara Üni. Türkiyat Araş. Enst. yüksek lisans tezi, İstanbul 2008.

Huzur dersleriyle ilgili çalışmaları gibi telif esere dönüştürmemiş veya buna fırsat bulamamış olmakla beraber araştırmalar yapmış, belgeler toplamıştır. Konuya ilgisi, II. Meşrutiyet öncesine kadar uzanmaktadır. *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nın Eylül 1922'de başlayan ikinci devresinin ilk sayısında neşretmeye başladığı "Hukuk Müessesesi Tarihi" başlıklı belge tefrikası, bu istikametteki çalışmalarının en kapsamlı ürünüdür. Bu çalışmada, Hukuk Müessesesi Tarihi'yle ilgili bir iki hususa dikkat çekildikten sonra belgelerin çeviriyazısı sunulacaktır.

Ebül'ulâ Mardin'in Mekteb-i Hukuk'la ilgili çalışmaları mezuniyetinden birkaç yıl sonra, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce başlamıştır. Mekteb-i Hukuk'ta okuduğu sırada Ebül'ulâ Mardin'le tanışan Eşref Edip Fergan (1882-1971), tanıştıktan bir süre sonra "Mekteb-i Hukuk Tarihçesi"³ adlı ortak bir çalışma yaptıklarını haber verir. Eşref Edip, bu çalışmadan eser telif etmek hevesi gibi genel ifadelerle bahsetmiş, çalışmaya niçin giriştiklerini açık seçik belirtmemiştir. Bu noktada, yirmi yılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren mektebin yeni hukuk eğitiminde yakaladığı başarının, mektep etrafında bir mensubiyet/aidiyet çerçevesinin oluşmasını mümkün kıldığı ileri sürülebilir. Bunun idrakinde olan mektepli hukukçular tarafından aslı bir "kimlik" unsuru olarak telakki edilen müessesenin tarihine yönelmek için de yeterli vakit geçmiş, uygun bir zemin oluşmuştur. Mekteb-i Hukuk Tarihçesi fikrinin, *Sırat-ı Müstakim*'in mayalandığı sohbet meclislerinde ortaya çıkmış olması ayrıca zikre değerdir⁴.

³ Mekteb-i Hukuk Tarihçesi, kuruluş yıllarından itibaren çeşitli belgelerin derlenmesini amaçlamak bakımından konuyla ilgili bildiğimiz ilk girişimdir. Bununla beraber Mehmed Nâzım Bey'in, okuduğu dönemde (1885-1890) tamamen mektebi merkeze alarak, tuttuğu günlüğün Mekteb-i Hukuk'un ilk yılları için birincil önemde bir kaynak olduğu belirtilmelidir. Bkz. Mehmed Nâzım, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, haz. Ali Adem Yörük, Ankara, TTK Yay., 2012.

⁴ Eşref Edip tanışma safhasını, sohbet meclisindeki havayı ve o dönemdeki ortak niyetlerini canlı bir şekilde tasvir etmiştir: "Mekteb-i Hukuk'un son sınıflarında iken Direklerarası'ndaki oda arkadaşım ve üstadım Faik Bey'in delâletiyle, merhum Ebül'ulâ Bey'le tanıştım (1322-1323). Faik Bey bizden bir sınıf ileride idi, mücessem faziletti. Kendisi gibi bir timsal-i fazilet olan Ebül'ulâ Bey'le can ciğerdi. O zaman Ebül'ulâ Bey, Kırkçeşme'deki konaklarında ikamet ederdi. Ebül'ulâ Bey, Hacı Âdil [Arda] Bey'le (bilahare Dahiliye vekili ve Ebül'ulâ Bey'in eniştesi olan Hacı Âdil Bey'le) bir sınıfta idi. Onlar bizden birkaç sene evvel Hukuk'u ikmâl etmişlerdi. Biz, Faik Bey'le beraber her Cuma gecesi Ebül'ulâ Bey'in konaklarına gider, güzel sohbetler ederdik. Onlardan çok istifademiz oluyordu... [İmtihanlara çalıştığımız] zamanlarda merhumun bize yaptığı yardımların kıymeti çok büyük olmuştur. Bilhassa çetin bahislerin müzakeresinde ondan çok istifademiz oluyordu... O bizden, biz ondan memnun olarak dostluğumuz ilerledikçe ilerledi. İstikbale matuf tatlı hayallar, parlak tasavvurlar, toplantılarımıza büyük neşe ve zevk veriyordu. Hürriyet hasretiyle kavruluyorduk. Bir kerre o günü görecek

Eşref Edip'in çalışma hakkındaki ifadeleri şöyle:

"Ben Hukuk'u bitirdim. Doktora imtihanını veriyorum. Cuma günleri allâme Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hocamızın meşhur Ayasofya kürsüsündeki derslerine devam ediyorum, not tutuyorum. Senelerce mektepte not tutmakla bu hususta oldukça meleke hâsıl etmişiz. Her hafta tuttuğum notları topladığım zaman Ebül'ulâ ve Faik beylerle beraber okuyoruz, notlara çeki-düzen veriyoruz. Sonra Manastırlı hocamızın Anadolu Hisarı'ndaki yalisına götürüyorum. O da okuyor, tashih ediyor. Ondan sonra birer risale halinde bastırıyorum. Babiâli'de İbrahim Hilmi Kütüphanesi tabı ve neşr ediyor. Böylece mektebi bitirmeden muharrirliğe, eser neşrine başladım (1324-1908). *Bu hevesle bir de Mekteb-i Hukuk tarihçesi yazmağı Ebül'ulâ Bey'le beraber kararlaştırdık. Bu hususta vesikalar toplamağa başladık. Hayli malûmat elde ettik. Birçok defterler doldurduk. Mekteb-i Hukuk'un açıldığı günden itibaren bütün muallimlerin resimlerini, terceme-i hallerini hazırladık. Mezun olanları tesbit ettik. Biz bu yolda çalışırken Hürriyet ilân edildi. Uzun senelerdir hasretle beklediğimiz hürriyet!..* 10 Temmuz 1324 (1908). Memleket yerinden oynadı. Eli kalem tutan ortaya atıldı. Gazeteler, mecmualar Babiâli'yi doldurdu. Biz de nice zamanlar tasavvur ettiğimiz, muhayyel mecmuamızı neşr etmek hevesine düştük"⁵.

Doldurdukları "birçok defterler"i göremediğimiz için kesin bir kanaate varmak zorsa da kapsamlı bir çalışma tasarladıkları anlaşılıyor, ancak elimizde Eşref Edip'in bahsettiği vesika ve defterlere dair başka bir bilgi yoktur. Bunların Eşref Edip'te değil, hocalık mesleğini tercih eden Ebül'ulâ Mardin'de kalmış olması ve Mardin'in Hukuk Müessesesi Tarihi'ni hazırlarken bu dosyadan yararlanmış olması kuvvetle muhtemel görünmektedir⁶. Hukuk Müessesesi Tarihi, Mardinîzâde Ebül'ulâ imzasıyla, 1922-1925 yılları arasında, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın* 11, 12, 13, 14, 15 ve 17'nci sayılarında yayımlanmıştır⁷. Her sayının sonunda bir forma olarak çıkmış, ayrıca ciltlenip mütalaa edi-

miydik? Neler neler yapacaktık! Matbuat hayatına atılacak, millî kütüphanemizi kıymetli eserlerle dolduracak, matbaalar tesis edecek, gazeteler mecmualar ansiklopediler çıkaracak, memleketimizde ilm ü irfanın neşrine çalışacak, İslâm dünyasıyla meşgul olacak, İslâm milletleri arasında feyizli bir inkişafın, samimî bir vahdetin husulüne bezl-i mesai edecektik...". Bkz. Eşref Edip, "Ebül'ulâ Bey'le Beraber Nasıl Çalıştık? *Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkardık?*", *Sebilürreşad*, X/238, Şubat 1957, s. 199.

⁵ Eşref Edip, *agm*, s. 199.

⁶ Ebül'ulâ Mardin'in proje rafa kaldırıldıktan sonra da bu konuda çalışmaya devam ettiğine dair işaretler vardır. Meşihat mektupçusu olduğu dönemde Meşihat'ten Maarif Nezareti'ne hitaben yazılan bir yazıda, Mekteb-i Hukuk'un kuruluşundan itibaren okutulan derslerin ayrıntılı listesinin -te'kid- istenmesi, bu çerçevede zikredilebilir: "Mekteb-i Hukuk'un hîn-i küşâdında tedrisine mübâşeret olunan dersler ile bu güne kadar sene-be-sene ilave ve tayyedilmiş olanlarının tarihlerini de mübeyyin olmak üzere bir kıta cedvelinin irsalî hakkında yazılan 9 Ramazan sene 1333 [21 Temmuz 1915] tarihli ve dokuz adedli tezkire-i senâverî muktezâsının ifasına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i sitâyîş-verî terkîm kılınıdî efendim. 13 Şevval 1333/11 Ağustos 1331 [24 Ağustos 1915]. Bkz. COA, Maarif Nezareti, Tedrisat-ı Âliye Evrakı, nr. 82/45.

⁷ "Hukuk Müessesesi Tarihi", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, sy. 11, Eylül 1338/1922, s. 65-80/1-16; sy. 12, Teşrin-i sâni (Kasım) 1338/1922, s. 145-160/17-32; sy. 13, Şubat 1340/1924, s. 224-240/32-48; sy. 14,

lebilecek şekilde tefrikaya da sayfa numarası verilmiştir. Yayımlanan kısım 96 sayfadır. Ebül'ulâ Mardin, tefrikayı şöyle takdim etmişti:

“*Darülfünun Hukuk Medresesi Mecmuası*’nın yeniden neşri vesilesiyle resmî hukuk müessesemizin tarihini tedvine medâr olacak tedkikât ve malumatın ve bu bâbdaki vesâikin ilmî bir tarzda cem’ u telfiki ve çıkacak her nüshanın son formasını bu mevzua hasr u tahsis ve sahifelerine ayrı rakamlar vaz’ ve işaret etmek suretiyle vücuda getirilecek eserin lede’l-hâce müstakillen tettebbu olunabilir bir şekilde tensiki muvâfık görüldü.

Medâris-i İslamiyede kadîmden beri ilm-i fıkıh tedris edilegelmekte olduğu cihetle resmî hukuk tahsilini pek eski zamanlara ircâ etmek lâzım gelir ise de maksat ‘Hukuk Mektebi’ namıyla tesis olunan ve bilahare ‘Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi’ namını alan külliye’nin tarihini zabt u tesbit ve malumat-ı müstahsaleyi müstenidâtıyla tebyin ve tevsik olmağla tedkikât-ı vâkıanın gaye ile mütenâzir olmasına itina edilmiş ve bi’n-netice Adliye Dairesi’ndeki dershâne ve Mekteb-i Sultanî sunûf-ı mahsusasındaki hukuk tedrisatı hariç-*ez-mevzû* telakki olunmuştur”.

Ebül'ulâ Mardin’e has bir kullanım gibi görünen “hukuk müessesesi” tabiriyle kastedilen, Mekteb-i Hukuk/Darülfünun Hukuk Fakültesi’dir⁸. Bu nedenle Adliye Nezareti Kavânîn ve Nizamât Dershanesi ile Mekteb-i Sultanî bünyesinde kurulmuş Hukuk Mektebi kapsam dışında bırakılmış, ikincisiyle ilgili devlet salnamelerinden alınan bilgiler dipnotta verilmiştir⁹. Tefrikaya alınan ilk metin,

Mayıs 1340/1924, s. 337-352/49-64; sy. 15, Temmuz 1340/1924, s. 449-464/65-80; sy. 17, Mart 1341/1925, s. 655-670 (81-96). 16. sayıda sadece Kostaki Antopulo Paşa’nın fotoğrafı çıkmıştır. sy. 16, Eylül 1340/1924, s. 544-545 arasında numarasız sayfa.

Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, Mart 1916-Ekim 1917 arasında on sayı çıkarılmıştı. Aktardığımız künyelerden anlaşılacağı üzere mecmua, Eylül 1922’de başlayan ikinci devrenin ilk sayılarında periyodunda yayımlanamamıştır. Ara verildiğine dair bir açıklama yapılmadığı halde, 1923 yılında hiç çıkarıl(a)mamıştır.

⁸ Ebül'ulâ Mardin, Cevdet Paşa’nın Mekteb-i Hukuk’un açılışında yaptığı konuşmayı takdim ederken “İstanbul Hukuk Fakültesi’nin nüvesini teşkil eden Hukuk Mektebi” ifadesini kullanmıştır. Bkz. Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1946, s. 238.

⁹ Aktardığı bilgiler şöyle: “*Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Sâlnamesi*’nin 1292 senesine ait nüshasında [s. 134] ‘Mekteb-i Sultani’ye merbut dürrus-ı âliye’ ünvanından sonra *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* muallimi mahreç mevâlisinden Rauf Efendi, hukuk muallimi Mösyö D’Hollys ve *Roma idare ve mehâkim tarihi* muallimi Mösyö Goold ve *ilm-i mantık* muallimi Mösyö Perar gösterilmiştir. 1293 *senesi Sâlnamesi*’nde de [s. 137] ‘Mekteb-i Sultani’ye merbut mekâtib-i âliye-i hususiye: Hukuk Mektebi’ namıyla açılan sütunda *fıkıh* muallimi Ahmed Efendi; *Roma hukuku*: Mösyö D’Hollys; *kanun-ı ticaret*: Nikolaki Efendi, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*: Rauf Efendi; *Roma idare ve mehâkim tarihi*: Mösyö Goold diye gösterilmiştir. 1294 *senesi Sâlnamesi*’nde de [s. 381-382] ‘Mekteb-i Sultani derûnunda müteşekkil olan mekâtib-i âliye-i fenniye yani Darülfünun-ı Sultani memurîn ve muallimînin esâmisi’ ser-namesiyle açılan sütunda, hey’et-i idare olmak üzere müdür Sava Paşa, kalem müdürü ve mütercim Yanko Efendi, kalem müdürü muavini Ekonomos Efendi, kütüphane memuru Mösyö Lapo ve Edebiyat Mektebi muallimleri olmak üzere de *mantık ve edebiyat-ı Arabiye*: Kerim Efendi; *tarih-i umumi ve hikmet-i tarih*: Mösyö Goold; *edebiyât-ı*

11 Zilkade 1295 (7 Kasım 1878) tarihli Hukuk Mektebi Nizamnamesi'dir¹⁰. Hukuk Müessesesi Tarihi; bu nizamnamenin yanı sıra açılış sürecine ait çeşitli belgeler, ilk ders takrirlerinin tutanakları¹¹, ders cetvelleri, Meclis-i Muallimîn tutanakları, Devlet salnamelerinde Hukuk Fakültesi'ne ayrılan kısımlar ve Kâzım Efendi'nin müdürlüğü dönemine ait Müdüriyet tezkirelerinden oluşmaktadır. Bu belgeler arasında "Darülfünun Hukuk Medresesi'nde mahfuz sicill-i mahsusundan aynen nakl ve istinsah olunmuştur" notuyla aktarılan 1886-1887 yıllarına ait Meclis-i Muallimîn tutanaklarının özel bir yeri vardır. İstanbul Hukuk Fakültesi'nde bugün bu tutanakları içeren bir defter bulunmadığı için Hukuk Müessesesi Tarihi, tutanakların yegâne kaynağı konumundadır. Ayrıca belge tefrikasına Ahmed Cevdet Paşa, Karînâbâdî Ömer Hilmi Efendi, Hasan Fehmi Paşa, İsmail Bey, Münif Paşa, Kostaki Antopulo Paşa ve Kemal Paşazade Said Bey'in fotoğrafları eklenmiştir.

Mekteb-i Hukuk Tarihçesi'nin Hürriyet'in ilanıyla akamete uğramasına benzer şekilde Hukuk Müessesesi Tarihi de yeni bir inkılabın yaklaştığı 1925 yılının ortalarına doğru birden bire sona ermiştir. Son belge, ikmal imtihanlarına ilişkin bir Müdüriyet tezkiresidir ve tefrika yarım kalmış bir cümleyle

Yunaniye ve Latiniye: Mösyö Karolidis; hikmet: Mösyö Perar ve Hukuk Mektebi muallimleri olmak üzere de fîrû'-ı fîkîh: Rauf Efendi; usul-i fîkîh: Ahmed Efendi; Roma hukuku: Mösyö D'Hollys, hukuk-ı cezaiye ve usul-ı muhakeme: Mösyö Jakobo; usul-i hukukiye-i Roma: Mösyö Gool; hukuk-ı ticaret: Nikolaki Efendi; fîrû'-ı fîkîh muallimi muavini Ahmet Fâzıl Efendi gösterilmiştir. 1296 senesi Sâlnamesi'nde de [s. 72] 'Mekteb-i Sultani'ye merbut Hukuk Mektebi' ünvanıyla teşkilat-ı âtiye meşhud olur: Roma hukuku: Mösyö D'Hollys; usul-i fîkîh: Ahmed Hamdi Efendi; Mecelle: Rauf Efendi, hukuk-ı ticaret-i Osmaniye: Nikolaki Efendi; hukuk-ı cezaiye ve usul-i muhakeme-i medeniye: Mösyö Baruçi; Roma hukuku diğer [muallim]: Mösyö Jakobo; hukuk-ı siyasiye: Mösyö Chevalier; mukaddemât-ı ilm-i hukuk ve ilm-i servet-i milel: Mösyö Karou. 1297 Sâlnamesi'nde de [s. 400] 'Mekteb-i Sultani'ye merbut Hukuk Mektebi' namı altında teşkilat-ı âtiye görülüyor: Roma hukuku: Mösyö D'Hollys, usul-i fîkîh: Ahmed Hamdi Efendi; Mecelle: Rauf Efendi; hukuk-ı ticaret-i Osmaniye: Nikolaki Efendi; hukuk-ı cezaiye ve usul-i muhakemât-ı medeniye: Mösyö Baruçi; Roma hukuku diğer [muallim]: Mösyö Jakobo; hukuk-ı siyasiye: Mösyö Chevalier; mukaddemât-ı ilm-i hukuk ve ilm-i servet-i milel: Mösyö Karou".

¹⁰ 1900'lerin başında çıkan Maarif salnamelerinde, Mekteb-i Hukuk kısmında Hukuk Mektebi Nizamnamesi'nin yanı sıra, Dava vekillerinin imtihanına dair nizamnâme ("Mer'iyet-i ahkâmına bi'l-istizân irade-i seniyye-i cenâbi padişahî müteallik ve şeref-sudûr buyurulan dava vekillerinin imtihanına dair nizamnâmedir") de bulunmaktaydı. Mardin, derlemeye bu metni almamıştır. Nizamnamenin metni için bkz. Yörük, *agt*, s. 210-212.

¹¹ *Ticaret-i bahriye* muallimi Kostaki Vayani'nin ilk ders takriri müstakil olarak basılmıştı. Ebû'lâ Mardin, bunu Hukuk Müessesesi Tarihi'ne almamıştır. Takririn genişletilmiş versiyonu için bkz. Kostaki Vayani, "Deniz Ticareti Hukuku Tarihine Medhal: Hukuk-ı Bahriye Tarihçesi", haz. Rıdvan Abdurrahman Demirtaş, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 25-26, 2018 (Bahar-Güz), s. 161-174.

biter (s. 96). Tefrikanın sona erdiği Mart 1925 tarihli 17'nci sayıda; "Ahkâm-ı Şahsiyeden Kitab - Hukuk-ı Aile Kanunu Lâyihası"nın ilk iki maddesi ve bunların gerekçeleri (s. 636-638) ile Vâcibât Komisyonu'nun sekizinci ve dokuzuncu toplantılarına ait, 31 Mayıs 1339/1923 ve 4 Haziran 1339/1923 tarihli tutanaklar (s. 639-654) yayımlanmış; Vâcibât Komisyonu tutanakları da yarım kalmış bir dipnotla sona ermiştir. Bunlar, İsviçre Medeni Kanunu'nun tercüme edilmesi yönündeki siyasi karardan önceki çalışmalara dair *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda yayımlanan son belgelerdir. Derginin başta gelen yöneticisinin imzasıyla çıkmasına rağmen Hukuk Müessesesi Tarihi de artık geride bırakılan bu toplantı tutanakları gibi, Mayıs 1925 tarihli 18'inci sayıda yer bulamayacak; 18'inci sayıda Hüseyin Naci Bey'in gidişata dair fikir verebilecek "Usûl-i Fıkıh Nasıl Tedris Edilmeli?" başlıklı yazısı; Temmuz 1925 tarihli 19'uncu sayıda ise Vasfi Raşid Seviğ'in "İsviçre Kanun-ı Medenîsi Şerhi"nin ilk yazısı çıkacaktır. Hukuk Müessesesi Tarihi'nin devamının yayımlanmaması, bunun da diğerleriyle aynı çizgide bir yayın faaliyeti olarak telakki edilmiş olabileceğini düşündürüyor. Ebül'ulâ Mardin'in Medenî Kanun hazırlıkları çerçevesindeki yoğun mesaisi, belge tefrikasına bir süre devam etmesine engel olmuş olabilir; ancak bu, sonraki süreçte Fakülte tarihiyle ilgili bu çalışmayı tekrar gündeme getirmemesini izah etmemektedir. Yayımlanmamış kısmın nerede olduğu da bilinmemektedir¹².

Hukuk Müessesesi Tarihi'nin çeviriyazısı kısmî bir notlandırma ile verilmiştir. Çalışmanın özgünlüğünü korumak ve sınırlarını zorlamamak adına, belgelerin arttırılması veya çeşitlendirilmesi yoluna gidilmemiştir. Bazı kısımların yerleri değiştirilmiş, tutanaklar ve ilk dersler kendi içinde birleştirilmiş, salname kayıtlarının referansları belirtilmiştir. Ebül'ulâ Mardin'in, başını ve sonunu çıkararak aktardığı Müdüriyet tezkireleri, doğrudan konuyla ilgili kısımları içerdiği için aynen alınmış, hitap-elkab gibi eksik kısımların tamamlanmasına gerek görülmemiştir¹³.

¹² Ebül'ulâ Mardin'le ilgili sorularımızı cevaplama nezâketi gösteren Saliha Türkan Mardin (kızı), Zerrin Mardin (torunu) ve Şirin Başol (torunu) hanımefendiler, "Hukuk Müessesesi Tarihi" veya "Mekteb-i Hukuk Tarihçesi", daha genel ifadesiyle Ebül'ulâ Mardin'in hukuk eğitimiyle ilgili defterleri/dosyaları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını belirttiler.

¹³ Müdüriyet tezkirelerinin asılları, Osmanlı Arşivi'nde, özellikle Maarif Nezareti'ne ait fonlarda bulunmaktadır. Örnek olarak 31, 40, 44 ve 45 numaralı tezkireler için bkz. COA, Maarif Nezareti, Mektubî Kalemî Evrakı, nr. 235/49; nr. 344/40; nr. 367/71; nr. 370/42. Müdüriyet tezkirelerinin bu çalışmada aktarılanlardan ibaret olmadığını belirtelim.

Ebül'ulâ Mardin'in, Cumhuriyet döneminde yaptığı iki çalışma, Hukuk Müessesesi Tarihi ile yakın bağından ötürü çalışmanın sonunda ek olarak verilmiştir. Biri, Üniversite yıllığı/öğrenci rehberi için kaleme aldığı Fakülte tarihçesi; diğeri, Mekteb-i Hukuk'un kuruluşundan itibaren İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'nde görev yapmış hocaların listesidir¹⁴.

*

HUKUK MÜESSESESİ TARİHİ

Hukuk Mektebi'nin Tarih ve Suret-i Tesisine Ait Malumat ve Vesâik
Ebül'ulâ Mardin

Hukuk Mektebi Nizamnamesi
Birinci Fasil: Mektebin Teşkili

Birinci madde: Kavânîn-i adliye ve siyasiye-i Devlet-i Aliyye'nin ve hukuka müteallik usul ve fûnûnun talim ve tedrisine mahsus ve Adliye Nezaretine merbut olmak üzere Hukuk Mektebi namıyla Dersaadet'te bir mektep küşâd olunacak ve bu mektep nehârî olacaktır.

İkinci madde: Hukuk Mektebi'ne girecek talebe meccânen kabul olunacaktır ve bunlardan şهادetname ile çıkanlar yedinci fasılda beyan olunan umûr-ı adliyede istihdam kılınacak ve dava vekaletinde bulunmak isteyenlerinin bu silke dühûle selâhiyetleri olacaktır.

İkinci Fasil: Derslerin Envâ ve Müddeti

Üçüncü madde: Derslerin envâ'ı zîrde muharrerdir ve bunların müddet-i tahsiliyesi üç senedir: *Mecelle-i ahkâm-ı adliye, arazi kanunu tapu ve emlâk nizamnameleri, ceza kanunu, ticaret-i berriye ve bahriye kanunları, usul-i muhakeme-i hukukiye ve cezaiye kanunları, usul-i tanzim-i ilâm, ilm-i hukuk-ı milel, muamelat-ı ecnebiyye müteallik uhûd ve nizamât ve mukavelât ve Fransızca lisanı.*

Dördüncü madde: Sene dersleri Hey'et-i Muallimîn tarafından tertip olunur ve yeniden ilavesine lüzum görünecek dersler dahi Hey'et-i Muallimîn marifetiyle cetvel-i mahsusasına derc olunarak Adliye Nezaretinden bi't-tasdik ilan kılınır.

¹⁴ Eklerin ilk dipnotlarında bunlarla ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Beşinci madde: Mektebin tatilleri evvela her haftanın Cuma ve Pazar günlerinden, sâniyen eyyâm-ı resmîyeden, sâlisen imtihandan sonra bir ay müddetten ibarettir. Ve bu bir ay müddet-i tatil, mevsim-i sayfın en hararetli zamanına müsadıf olacaktır.

Altıncı madde: Dersler umumen lisân-ı Osmanî üzere talim ve takrir olunacaktır.

Üçüncü Fasıl: Usul-i İdare

Yedinci madde: Mektebin hey'et-i idaresi bir müdir-i evvel ve bir müdir-i sâni ile lüzumu kadar mubassırdan ibarettir. Ve bunlar Adliye Nezareti'nin intihâbıyla tayin ve yalnız müdir-i evvelin memuriyeti hakkında irade-i seniyye istihsâl kılınır.

Sekizinci madde: Müdür-i evvelin vezâîfî, mektebin inzibat ve intizam-ı dahiliyesine ve talebenin vakit ve zamanıyla devamlarına ve mektebin vâridât ve muhas-sesatı muhasebesine nezaret etmek ve mektep idaresine müteallik mesâlihi muallimler ile birlikte müzakere edip kararını Adliye Nezareti'ne tahrîren beyan eylemek ve beşinci fasılda talebenin mektebe dühûl ve kabulleri için muayyen olan muame-lata bakmak ve ale'l-umum mektebin hüsn-i idaresine dikkat eylemek hususlarıdır.

Dokuzuncu madde: Müdür-i evvelin talebeden hilâf-ı nizam harekette bulunan ve âdâba riayet etmeyenleri muallimlerin ihtarı üzerine ibtidâ suret-i mahsusada ve tekrar eder ise muallimîn huzurunda tekdir etmeye selâhiyeti vardır. Mektepten tardı mücib bir harekette bulunanlar için Hey'et-i Muallimîn ile bi'l-müzakere verilecek kararı Adliye Nezareti'nden bi'l-istizân icra edecektir.

Onuncu madde: Müdür-i evvel her sene hitâmında mektebin o sene vukuâtını ve hâl-i hâzırını ve vazifesi dahilinde lüzum gördüğü ıslahatı hâvi Adliye Nezareti'ne bir beyanname itâ edecektir.

On birinci madde: Müdür-i sâni müdir-i evvele muâvenet ve gıyabında vekalet eder ve mektebin hıdmet-i tahririye ve hesâbiyesini dahi ifâ eyler.

Dördüncü Fasıl: Muallimîn

On ikinci madde: Mektebin muallimleri Adliye Nezareti cânibinden tayin kılınacaktır.

On üçüncü madde: Muallimlerin vezâîfî ders cetvelini tatbikan eyyâm ve evkât-ı muayyenede talim ve tedris etmek ve esnâ-yı tedrisde hilâf-ı nizam

hareket eden talebeye nasihat ve müstahikk-i tevbih olanları hakkında müdir-i evvele müracaat etmek ve beşinci ve altıncı fasıllarda tarif edilen şehadetname-leri i'tâ ve imtihan muamelatını icra eylemek ve işbu nizamname mücebince mektebin idaresine müteallik müzakerâtta bulunmak maddeleridir.

Beşinci Fasil: Talebenin Şerâit-i Kabulleriyle Vezâifi

On dördüncü madde: Mektebe girmek isteyenler evvela tebea-i Osmaniye'den olmak, sâniyen on sekiz yaşından aşağı olmamak, sâlisen lisân-ı Osmanî üzere kıraat ve kitabete muktedir bulunmak ve *sarf ve nahiv* ile *mantık* ve *coğrafya* ve hesap bilmek ve *tarih-i osmanî* ve *umumî*den malumatı olmak, râbian hüsn-i hulk ve sîret ashâbından olduklarına dair muteber ve mutemet iki zâtın mühürlerini hâvi kefâletnameyi hâmil bulunmak meşruttur.

On beşinci madde: Mektebe girecek olanlar isim ve şöhet ve mahall-i ikâmetlerini evvelce mektep idaresine kaydettireceklerdir. Bunların on dördüncü maddede muharrer evsâfi câmi oldukları hey'et-i imtihaniye huzurunda taayyün etmedikçe kabulleri caiz olmayacak ve her sene tertibinden ziyade mektebe girmek isteyenler bulunur ise imtihanda en ziyade isbat-ı liyâkat edenleri tercih ve kabul olunacaktır.

On altıncı madde: Talebenin usul-i imtihanı Hey'et-i Muallimîn huzurunda, hiçbir gûna taraf ve iltimas karışmayarak, kemâl-i bî-tarafî ve hakkâniyetle ve her sene tayin olunacak vakitte icra olunur. Ve kabul olunanların ismi imtihan hey'etinin mazbatasıyla talebe defterine kaydedilerek yedlerine mektebe devam mezun olduklarını mübeyyin koçanlı ve nümerolu ve müdir-i evvel tarafından mühürlü bir varaka verilir.

On yedinci madde: Her sene mektebe alınacak talebenin adedi derslerin küşâdından evvel ilan edilecektir.

On sekizinci madde: Bilâ-özü-i makbul mütemâdiyen sekiz gün devam etmeyen talebe mektebi terk etmiş addolunacaktır.

On dokuzuncu madde: Üç ay devam etmiş olan talebe muallimler tarafından verilecek birer müdâvemet tasdiknamesi mücebince her üç ayın ibtidâdaki on beş günü zarfında devamlarını mübeyyin kayıtlarına şerh verdirmeye mecburdur.

Yirminci madde: Ders günlerinde bulunacak talebe muallimlerinin nezdinde esâmi defterini imzâ eyleyecektir.

Yirmi birinci madde: Talebe mektebin nizamnamesine tamamıyla teba-yete mecburdur. Muğâyir-i usul harekette bulunanları hakkında dokuzuncu madde mücebince muamele kılınacaktır.

Yirmi ikinci madde: Talebe derslerin küşâdından evvel on beş gün zarfında isimlerini defter-i mahsusuna kaydettirmeye mecburdur. Derslerin küşâdından on gün müruruna kadar bu muameleyi icra ettirmeyen veyahut bilâ-özü-i makbul sırasıyla üç defa derse gelmeyenler on dokuzuncu maddede gösterilen müdâvemet tasdiknamesinden mahrum olacaklardır.

Altıncı Fasil: İmtihan

Yirmi üçüncü madde: Talebenin her sene sınıf imtihanları ve üçüncü sene-yi tekml edenleri için başkaca mezuniyet imtihanı icra kılınacaktır.

Yirmi dördüncü madde: Sınıf imtihanları Hey'et-i Muallimîn ve müdir-i evvel marifetiyle icra kılınacak ve mezuniyet imtihanları aleni olup bu hey'ete Adliye Nezareti'nden üç mümeyyiz ilave olunacaktır.

Yirmi beşinci madde: Her sene hitâmında icra olunacak sınıf imtihanı senenin derslerine münhasır olacaktır. Ve talebenin bu imtihana dahil olmaları on dokuzuncu madde mücebince o sene içinde alacakları dört kıta müdâvemet tasdiknamesini ibrâz etmelerine mütevakkıftır. Birinci sene talebesi o sene imtihanını vermedikçe ikinci senenin ilk üç ayı için müdâvemet tasdikname-si alamayacakları gibi ikinci sene talebesi dahi o senenin sınıf imtihanını ifâ etmedikçe üçüncü senenin ilk üç ayı hitâmında müdâvemet tasdiknamesi ahzı-na müstahik olamayacaklardır.

Yirmi altıncı madde: Üçüncü sene imtihanını veren talebeye o sene imtiha-nında birinci ve ikinci senenin derslerinden imtihan olunduktan sonra Hey'et-i Muallimîn tarafından mezuniyet imtihanına esas olmak için tarif olunacak bir meselenin tasvir ve teşrihi ve ahkâm-ı kanuniyeye tatbiki üzerine mütalaât ve tedkikât-ı mükemmeleyi hâvi lâyiha kaleme alarak imtihan mümeyyizlerine verilmek üzere nüsh-i mukteziyesini müdir-i evvele itâ edeceklerdir.

Yirmi yedinci madde: Yirmi altıncı maddede muharrer lâyhalar hey'et-i imtihaniyece bi'l-mütalaa şâyân-ı kabul ise suret-i tanzimleri tedkik olunduktan sonra mündericâtından tertip olunacak suallere evcibe-i kâfiye itâ eden talebeye Adliye Nezareti'nin ve imtihan mümeyyizlerinin ve mektep müdürünün ve mual-limlerinin tasdik ve imzalarıyla mezuniyet şehadetnamesi verilecektir.

Yirmi sekizinci madde: Mezuniyet imtihanında her muallim kendisine muhavvel dersten sual îrâd edeceği gibi muallimler dahi o derslerden mesâil teklif edebileceklerdir.

Yirmi dokuzuncu madde: İmtihan aliyyü'l-alâ ve alâ ve karib-i alâ itibariyle üç dereceye münhasırdır. İnde'l-ımtihan malumatı üçüncü dereceden aşağı olan talebe şehadetnameye nâil olamayarak bulundukları sınıfta bir sene daha tederrüse mecbur olacaklardır.

Otuzuncu madde: Sınıf imtihanları icra olunan talebe ile üçüncü sene imtihanını verip de kaleme aldıkları lâyiha şâyân-ı kabul olmayan veyahut lâyihaların mündericâtından îrâd olunacak es'ileye cevab-ı kâfi vermeyen talebeye yalnız sınıf imtihanı şehadetnamesi verilecek ve işbu şehadetnameler müdir-i mekteb ve muallimînin imzalarıyla mümza ve mektebin mührüyle mehtûm olacaktır.

Otuz birinci madde: Tebea-i Osmaniyeden olup da üçüncü maddede muharrer dersleri hariçte tahsil eylediğini hâvi resmî şehadetnameyi hâmil olanların istidâları vukûunda mektepçe bi'l-ımtihan oradan dahi şehadetname istihsâline selâhiyetleri olacaktır.

Yedinci Fasl: Talebenin İstihkâkı

Otuz ikinci madde: Mektepten mezuniyet şehadetnamesini hâmil olan talebe mehâkim-i Nizamiyede la-ekall bir sene azâ mülâzemetinde istihdam olunduktan sonra Dersaadet ve vilâyât mehâkim-i ibtidâiyesi azâlığında bulunmaya kesb-i liyâkat eyleyecekler ve hıdemât-ı adliyede bi't-tedric terakkiyâta nâil olacaklardır.

Otuz üçüncü madde: Mezuniyet şehadetnamesini alan talebeden dava vekaletinde bulunmak isteyenler sâmiînden olarak mehâkim-i Nizamiyede ale't-tevâli bir sene devam eyledikleri halde vekalet ruhsatnamesine müstahik olacaklardır.

Otuz dördüncü madde: Mezuniyet şehadetnamesini alamayıp da yalnız üçüncü senenin sınıf imtihanı şehadetnamesini hâmilen mektepten çıkacak talebe mehâkim-i Nizamiye umûr-ı tahririyesinde ve sırasıyla mümeyyizliğinde istihdam olunabilecektir.

Otuz beşinci madde: Mektebin tarih-i küşâdından üç sene sonra yedinde mektep şehadetnamesi olmayanlar mehâkim-i ibtidâiye memuriyetlerinde

istihdam olunmayacak ve mektepten neş'et etmiş olmadıkça hiç kimseye dava vekaleti için ruhsatname verilmeyecektir.

Madde-i mahsusa: İşbu nizamnamenin hükmü “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”nin sekseninci ve seksen birinci¹⁵ maddelerine tevfiқан Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi'nin küşâdına kadar muvakkaten devam edecek ve fakat bu Hukuk Mektebi'nden neş'et edecek talebe yedinci fasılda tayin olunan istihkâktan tamamen müstefid olacaklardır¹⁶.

[Mekteb-i Hukuk'un Açılış Sürecine Ait Belgeler]

[Bağdat, Suriye ve Kosova'da Hukuk Mektebi Açılmasından
Vazgeçilmesi - Dersaadet Hukuk Mektebi'nin Tevsi ve İkmâl-i Teşkilatı]

Dersaadet'te 11 Zilkade 1295 tarihli¹⁷ nizamname ile müesses Hukuk Mektebi'nin tevsi ve ikmâl-i teşkilatı hakkında irade-i seniyye:

Tezkire-i Ma'rûza: Bağdat ve Suriye ve Kosova vilayetlerinde dahi birer mekteb-i hukuk teşkili lüzumunu ve bunun esbâb-ı mûcibesini hâvi ubbuhe-tlü devletlü [devâir] müfettiş[i] [Safvet] Paşa hazretleri tarafından hâk-i pâ-yı şevket-ihtivâ-yı hümayûn-ı cenâb-ı padişahîye takdim olunup bâ-irade-i seniyye Bâbîâlî'ye irsal kılınan muhtıra Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da kıraat ve müta-laa olunarak ol bâbda Maarif Nezaret-i behiyyesiyle lede'l-muhâbere zikr olunan mektepler için üç sene müddet-i tahsiliye ve ikişer yüz şakird farz olursa her

¹⁵ Ebül'ulâ Mardin, nizamnamenin üç maddesini aynen aktarmıştır: 80. madde: Darülfünun evvela Hikmet ve Edebiyat, sâniyen İlm-i Hukuk, sâlisen Ulûm-ı Tabiyye ve Riyaziyenin talimine mahsus üç şubeden ibaret olacaktır. 81. madde: Hikmet ve Edebiyat Şubesinde *ilm-i terkib-i vücud-ı insanî ve ilm-i ahvâl-i nefş ve mantık ve meânî ve beyan ve ilm-i kelâm ve ilm-i ahlâk ve hukuk-ı tabiyye ve ilm-i tarih ve mükemmel Arabî ve Fârisî ve Türkî ve Fransızca ve Yunan ve Latin lisanlarıyla bi'l-umum ümmehât-ı elsine kavâidinin tatbik ve mukayyesine dair sarf-ı umumî ve ilm-i aruz ve tarih-i umumî ve ilm-i âsâr-ı atika ve ilm-i meskûkât dersleri talim olunacaktır.* 82. madde: İlm-i Hukuk Şubesinde *fıkh-ı şerifin muamelat bahsiyle usul-i fıkıh ve Romalıların kanunu ve Fransızların hukuk-ı âdiye kanunnamesi [kastedilen hukuk-ı medeniye'dir] ve hukuk-ı âdiyeye müteallik usul-i muhakeme ve ticaret-i berriye ve bahriye ve ceza kanunname-i hümayunlarıyla usul-i muhakeme-i cinayet ve hukuk-ı mülkiye ve hukuk-ı milel dersleri tedris olunacaktır.* (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 24 Cemaziye'l-evvel 1286; eski tertip *Düstur*, ikinci cilt, sahife 184).

¹⁶ Ebül'ulâ Mardin'in notu: “Nizamname zîrinde tarih yoktur. Eski tertip *Düstur*, dördüncü cilt, sahife 444”. 11 Zilkade 1295/7 Kasım 1878 tarihli nizamname için bkz. *Düstur*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1295, cüz'-i râbi, s. 444-450.

¹⁷ Ebül'ulâ Mardin'in notu: “Bu tarih nizamnameye nakl ü işaret edilmemiş olduğundan kanunlarımızın cem' u tertib, neşr u tehzibinde unutulmaz himmetleri sebk eden Müdevvenât-ı Kanuniye müdir-i sâbıkı Karakoç Serkiz Efendi'den bi't-tahkik öğrenilmiştir”.

birinin senevî lâ-ekall yüzer bin kuruşla idaresi tahmin olunup şununla beraber bu makule mekâtib-i âliye girecek şakirdânın mekâtib-i rüşdiye mâ-fevkinde olan idadiye mektepleri şehadetnamesini haiz veyahut o derecede malumatlı olması lâzım geleceği ve mahall-i mezkûrede henüz idadiye mektepleri açılmadığından şimdiden oralarda hukuk mektepleri küşâdında sıfât-ı matlûbeyi haiz şakird ve muallim tedârîki müte‘assir olacağından ve esbâb-ı saireden bahisle bunun vakt-i merhununa ta‘lîki ve şimdilik Dersaadet Hukuk Mektebi’nin tevsi‘i ile buna bilcümle vilâyât-ı şahânenen şakird celbi sureti münasip olacağı cevaben bildirilmiş ve suret-i iş‘âr muvâfık-ı maslahat görünmüş olduğundan Dersaadet’te teşkiline teşebbüs ve ebniyesi dahi ikmâl olunan mektebin evvel emirde küşâdı ve vilâyetlerden dahi şakird celbi ve bunda tedris olunacak derslerin Avrupa hukuk derslerine tevfiği zımnında ifâ-yı mukteziyât-ı lâzımenin Adliye Nezaret-i celîlesine havalesi hakkında her ne vechile irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne müteallik ve şeref-südûr buyurulur ise infaz-ı mantûk-ı münîfine ibtidâr edileceği ve mezkûr muhâbereli tezkire leffen arz ve takdim kılındığı beyanıyla tezkire-i senâverî terkim olundu. 20 Muharrem 1297 [2 Ocak 1880]. Said [Küçük Said Paşa].

İradeyi Mübelliğ Hâmiş: Resîde-i dest-i ta‘zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekalet-penâhîleriyle melfuf tezkire manzûr-ı hümayun-ı hazret-i padişahî buyurulmuş ve tezkirede istizân olunduğu vechile ifâ-yı mukteziyât-ı lâzımenin nezaret-i müşarûnileyhâya havalesi müteallik ve şeref-sudûr buyurulan irade-i seniyye-i cihan-bânî mantûk-ı münîfinden olarak mezkûr tezkire savb-ı sâmi-i hidivîlerine iade edilmiş olmağla ol bâbda emr ü ferman. 21 Muharrem 1297 [3 Ocak 1880]. [Mabeyn başkâtibi] Ali Rıza.

Mekteb-i Hukuk’a dair İlan-ı Resmî Sureti

Mukaddemâ Mekteb-i Sultanî dahilinde açılmış olan Hukuk Mektebi’nden başka Adliye Nezaretince küşâd edilecek Mekteb-i Hukuk’a dair ilan-ı resmîdir:

Nizamname-i esasîsi mukaddemâ neşrolunmuş olan Hukuk Mektebi’nin hulûl edecek Nisan ayının içinde Adliye Nezareti dairesinde küşâdı musammem olup ba‘dehû imtihanları icra ve imtihan günleri başkaca ilan olunmak üzere evvel emirde talebenin hüsn-i hulk ve sîret ashâbından olduklarına dair muteber ve mutemet iki zâtın mühürlerini hâvi şehadetname ile beraber pederlerinin isim, sıfat veya sanatı ve kendilerinin isim ve şöhret ve sin ve mahall-i

ikâmetlerini ve hangi mekteplerde hangi dersleri tederrüs ettiklerini mübeyyin mezkûr Nisan ayının ibtidâsından itibaren bir hafta zarfında her gün saat beş-ten sekize kadar kendi hatlarıyla Türkçe bir tercüme-i hâl varakasını mekteb-i mezkûr dairesinde bulunan mektep müdürüne ibraz etmeleri lâzımdır.

Dühûl imtihanı gerek tahrirî ve gerek şifâhî olacaktır. Tahrirî imtihanda evvela Türkçe bir şey kaleme aldırılacaktır. Sâniyen Arapça yahut buna bedel Fransızca birkaç ibare yazdırılarak Türkçe'ye tercüme ettirilecek, sâlisen *coğrafya* ve *hesab ve tarih-i osmanî* ve *umumîye* dair îrâd olunacak es'ileye cevap yazdırılacaktır. Tahrirî imtihanda malumat-ı kâfiye ibraz etmeyenler şifâhî imtihana kabul olunmayacaktır. Şifâhî imtihanda *sarf ve nahv-i arabî* ile *mantık* veya onun yerine *kavâid-i Türkiyye* ve *Fransız* lisanından imtihan verilecektir.

Bâlâda muharrer mecburi imtihanların haricinde *hendese*, *cebir* ve *hikmet-i tabiiye* ve *kozmoğrafya* ve *Fransızca*'dan imtihan verenler imtihan-ı mecburîde bu derecede bulunanlara tercih olunacaktır. Fakat bu yolda imtihan vermek talebinde bulunanların işbu taleplerini tercüme-i hâl varakasıyla beraber beyan eylemeleri lâzım gelir.

İşbu birinci sene mektebe kabul olunacak şakirdânın adedi nihayet yüz yirmi olacaktır. Ba'de'l-imtihan kabul olunanların adedi bundan ziyade olur ise bunlardan en ziyade ibrâz-ı malumat edenlerden yüz yirmisi intihâb olunacaktır.

Birinci senede okunacak derslerin cetveli ber-vech-i âti beyan olunur:

<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye ile usul-i muhakeme-i hukukiye</i>
<i>Ceza kanunnamesiyle usul-i muhakeme-i cezaîye</i>
<i>Ticaret-i berriye ve bahriye kanunları</i>
<i>Arazi kanunu ile tapu ve emlak nizamnameleri</i>
<i>Medhal-i ilm-i hukuk ile hukuk-ı tabiiye</i>
<i>Fransız lisanı</i>

Derslerin tahsil müddeti üç senedir ve dersler eyyâm-ı tatiliyeden mâadâ her gün lisan-ı Osmanî üzere tedris olunacaktır.

Mektebin talebesi haricinde derslere devam etmek arzusunda bulunanlar mektep müdürünün ruhsatıyla devam edebilirler. Fakat bunlara mezuniyet şهادetnamesi verilmeyip yalnız imtihan verdikleri dersler için hususî şهادetname verilir.

[Mekteb-i Hukuk'un II. Abdülhamid'in Himayesine Alınması]

Cümle-i mehâsin-i asriye-i hazret-i padişahîden olmak üzere Adliye Nezaret-i celîlesi dairesinde müceddeden inşa ve tesis ile bu kerre küşad buyurulmuş olan Hukuk Mektebi'nin bir kat daha itilâ-yı şeref u meziyeti için Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne misillü taht-ı himâye-i feyz-sermâye-i hazret-i hilâfetpenâhîye kabulü istirhamını hâvi mekteb-i mezkûrun şakirdânı tarafından tanzim ve atebe-i ulyâ-yı şevket-ihtivâ-yı cenâb-ı şehinşahîye ref' u takdim olunan arzıhal-i darâ'at-meal manzûr-ı mekârim-mevfûr-ı hazret-i şehriyârî buyurulup istidâ-yı vâkı'nın kabulüne ve şakirdân-ı mumâileyhimin böyle bir istidâda bulunmaları müstelzim-i mahzûziyet-i seniyye-i tacidârî olduğunun dahi başkaca kendilerine beyan ve tebşir olunmasına irade-i ilham-âde-i hilâfet-penâhî erzân ve şeref-müteallik buyurulmuş ve işbu inâyet ü merhamet-i celîle-i velinimet-i bî-minnetimiz, Padişah-ı ma'delet-destgâh efendimiz hazretlerinin nuhbe-i âmâl-i hayriyet-iştîmâl-i mülk-dârîlerinin neşr-i âsâr-ı adalet ve ta'mîm-i maarifle bir kat daha istihsâl-i esbâb-ı umrân-ı memleket cihetine matuf ve masruf olduğuna bir delil-i cedîd-i bi-adîl bulunmuş olmağla ma'a't-teşekkür ilan-ı keyfiyete ibtidâr olundu¹⁸.

[Mekteb-i Hukuk'un Açılış Merasimi]

Mekteb-i Hukuk'un resm-i küşâdına dair *Medrese-i Hukuk* nam risalenin 17 Safer 1298 ve 5 Kânun-ı sâni 1296 tarihli, [1 numaralı] nüshasında ["Mekteb-i Hukuk'un Küşâdı hakkında Bir İki Söz" başlığı altında] verilen tafsilât (aynen):

Adliye Nezaret-i celîlesi dairesi bahçesinde müceddeden tesis ve lutfen ve ihsanen taht-ı himâye-i mahsusa-i hazret-i padişahîye kabul buyurulan işbu Hukuk Mektebi'nin resm-i küşâdı 1296 senesi Haziranının 5'inci gününe müsâdif olan 1297 sene-i hicriyesi Receb-i şerifinin 9'uncu Perşembe günü [17 Haziran 1880] icra edildi. Şöyle ki:

Mekteb-i mezkûrun *usul-i muhakemât-ı hukukiye* muallimliğini lutfen deruhde buyuran Adliye nazırı müşarünileyh Cevdet Paşa hazretleri ve *medhal-i hukuk* tedrisini kezalik lutfen kabul buyuran ve ol vakit Maarif Nezaret-i celîlesinde bulunan devletlü Münif Paşa hazretleri ve *kanun-ı ticaret* tedrisini

¹⁸ "8 Nisan 1296 tarihli *Ceride-i Mehâkim*'den aynen" [s. 322-323].

kezalik lutfen der-uhde buyuran atufetlü Hasan Fehmi Efendi hazretleri ve *usul-i muhakemât-ı cezaiye* tedrisini taahhüt eden Baş-müddeî-i umumî saadetlü Kostaki Beyefendi hazretleri ve *Roma tarihi ve usul-i tercüme* muallimi *Vakit* başmuharriri saadetlü Said Beyefendi hazretleri ve *Mecelle-i ahkâm-ı adliye* muallimi sâbıkan eminü'l-fetva olup ol vakit ve hâlâ Evkaf-ı hümâyûn müfettişliği müsteşarı bulunan faziletlü Ömer Hilmi Efendi ve *Arazi kanunname-i hümâyûnuyla arazi ve emlâk nizamname ve talimatı* muallimi İlamât-ı Şer'îye mümeyyizi faziletlü Abdüssettar Efendi ve *Ceza kanunname-i hümâyûnu* muallimi İkinci Mahkeme-i Ticaret reisi saadetlü İsmail Beyefendi ve *Fransız lisanı* muallimi izzetlü Recai Efendi ile müdir-i mumaileyh [Emin Efendi] hazretleri¹⁹ ve şakirdân yevm-i mezkûrde saat sekiz raddelerinde mekteb-i mezkûrde hâzır iken ol vakit Başvekil bulunan ubbuhetlü devletlü Kadri Paşa ve yine ol vakit Mabeyn-i hümâyûn ikinci kâtibi bulunan saadetlü Süreyya Beyefendi ve daha bazı vükelâ-yı fihâm ve memûrîn-i kirâm hazerâtı mekteb-i mezkûru teşrif eyledikte, cümle huzzar saf-beste-i mevki-i ihtiram oldukları halde müşarünileyh Cevdet Paşa hazretleri cânibinden bir hutbe-i belîğa îrâd ve bunu müteakip müşarünileyh Süreyya Beyefendi hazretleri tarafından dahi bazı iradât ve tebşirât-ı merâhim-gâyât-ı cenab-ı mülûkâneyi şâmil bir makale-i celîle yâd buyurulduktan ve bunun üzerine Evkaf-ı hümâyûn müfettişi faziletlü Hacı Said Efendi hazretleri tarafından dua-yı mefruzül-edâ-yı temâdî-i şevket ü iclâl-i hazret-i gîtîstânî tilâvet ve cümle tarafından gülbang-ı sadâ-yı âmin ref'-i kabul-gâh-ı Ehâdiyet kılındıktan sonra müşarünileyh Cevdet Paşa hazretleri Mecelle muallimi mumaileyh Ömer Hilmi Efendi'ye vekaleten muallimîn-i kirâma mahsus mahalle bi'l-kuûd *Mecelle-i ahkâm-ı adliye* dersine bismillah-keş-i mübâşeret ve yalnız şakirdânı değil fühûlîn-i huzzârı dahi düçar-ı büht ü hayret edecek bir takrir-i dil-peziîr ile *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* mukaddimesinin makale-i ûlâsını şerh u tafsile himmet buyurmuştur.

¹⁹ Ebül'ulâ Mardin'in notu: "*Medrese-i Hukuk*'un fatihasını teşkil eden makaledeki "Emin Efendi gibi elbine ve fûnûn-ı Şarkîye ve Garbiyenin ekserisine vâkıf ve hele ulûm-ı hukukiyenin her noktasını ârif, âlim-i yektâ ve fazıl-ı bî-hemtânın taht-ı idaresinde olmak üzere Hukuk Mektebi'nin vaz' u tesisleriyle ...ilh" ibaresine nazaran müdür Emin Efendi merhum kasd olunmaktadır".

Cevdet Paşa Merhumun Merasim-i Tesisiyede İrâd Eyledikleri Nutuk²⁰

Efendilerim!

İlm-i hukukun lüzum ve faidesi malum ve bizim buna ne mertebe muhtaç olduğumuz cümle indinde müselleme ve meczûmdur. Nice müddetten beri Dersaadet'te bir hukuk mektebi küşâdı arzu olunuyordu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin teşkilinde bunun bir mertebe daha ehemmiyeti arttı. Buna mukaddime olmak üzere ol vakit Adliye Dairesi'nde ilm-i hukuka dair bazı dersler tertip olundu. Muahharan Mekteb-i Sultanî talebesinden bir sınıf ayrıldı. Orada ilm-i hukuk tedrisine başlandı. Lakin şimdiye kadar böyle müstakil bir Mekteb-i Hukuk küşâdına muvaffak olamadık. Çalışmadık değil çalıştık; amma her nasılsa vakt-i müsait bulamadık. Meğer vakt-i merhûnuna muallak imiş; yani bu emr-i mühim dahi birtakım tesisat-ı mühimme ile beraber asr-ı hümayûna merhûn imiş. Asr-ı mehâsin-hasr-ı hümayûnun mağbût-i sevalif-i a'sâr olduğuna bu mektebin bu gün küşâd olunması dahi bir delil-i cediddir.

Bu tasavvur-ı mühimmin fiile gelmesi maarif-perver bir zât-ı âlî-kadın²¹ başvekaleti zamanına tesadüf etmekle müftehiriz ve bunu fal-i hayr ittihaz eyleriz.

Efendiler!

Tahsil edeceğiniz ilmin kadri pek büyüktür. Bilirsiniz ki hesap ve hendese ve kimya gibi ulûm-ı akliyyeyi talim için peygamber gelmedi. Ama kavânîn-i şer'iyeyi telkin ve tebliğ için ulûlazm peygamberler geldi. Bu bâbda başka delil irâdına hâcet göremem. Velinimet-i bî-minnetimiz padişahımız erîke-pirâ-yı hilafet ü cihan-bânî Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni efendimiz hazretleri dahi mektebimizi küşâdından evvel zîr-i himaye-i hümayûnlarına aldılar. Mektebimize azîm şeref ve itibar verdiler. Resm-i küşâdında bulunmak üzere başvekillerine emr ü ferman buyurmuşlar ve himaye-i mahsusa-i hümayûnlarına delil olmak üzere havass-ı bendegânından birini dahi göndermişler. Bu avâtıf-ı mütevâliye-i hazret-i padişahînin şükründen biz de âciziz, siz de âcizsiniz. Fakat inşaallahü-Te'âla ikmâl-i tahsil ile Devlet-i Aliyye'ye güzel hizmetler edersiniz de bu vechile

²⁰ Cevdet Paşa'nın nutku, *Vakit* gazetesinden alınmıştır. Bkz. "Suret-i Hutbe-i Belîğa", *Vakit*, nr. 1675, 10 Receb 1297/6 Haziran 1296, s. 1. Ayrıca bkz. Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 238-239.

²¹ Ebül'ulâ Mardin, burada Başvekil Kadri Paşa'nın kastedildiğini not etmiştir. Bkz. Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 239.

ifâ-yı teşekkür yolunda bulunursunuz. Matlûb-ı hümâyûn dahi budur. Hemân Cenab-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak ömr ü şevket ü iclâl-i hazret-i padişahîyi rûz-efzûn ve sâye-i hümâ-vâye-i hümâyûnlarında böyle nev-be-nev tesisat-ı hayriye müşâhedeşiyle müftehir ve memnun buyursun.

Süreyya Paşa Merhumun Merasim-i Tesisiyede Îrâd Eyledikleri Nutkun Hulâsası²²

Evvela taraf-ı zî-şeref-i cenâb-ı tacidarîden bi'l-cümle talebeye lutfen irsâl ve ihsan buyurulan selâm-ı selâmet-encâm-ı hazret-i padişahînin tebliğinden, sâniyen Mekteb-i Hukuk'un taht-ı himaye-i maarif-vâye-i şehriyarîye kabul buyurulmuş olduğunun tebşir ve iş'ârıyla beraber Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'den bâ-şehadetname çıkan şakirdânın nişan, ihsan ve sâir mükafatın bî-dirîğ ve şâyân buyurulmasıyla her birerlerinin iltifat-ı felek-derecât-ı cenâb-ı zıllullahîye nâiliyetle mesrûr ve şâdân oldukları gibi işbu Mekteb-i Hukuk'tan çıkacak olan şakirdânın da mazhar-ı iltifat ve te'attufât-ı merâhim-âyât-ı velinimet-i bî-minnet olacakları tebşirâtından ve bir de talebenin kemâl-i sa'y u gayretle derslere devam ve ilm-i hukuku kemâ-yenbagi tahsile ihtimam eylemeleri ferman-ı şâhânesinin iş'ârı ile ba'de't-tahsil zât-ı melek-simât-ı hazret-i şehriyarînin ve vatan ve milletin kendilerinden beklediği hizmeti bi-hakkın ifâya sa'y u verziş eyleyecekleri kaviyyen me'mul-i şâhâne idüğünün emr u tebliğinden ibarettir.

[Giriş İmtihanına Dair İlan]

Vakit gazetesinin 1591 numarolu nüshasında vesâir gazetelerde dahi ilan olunduğu üzere bu defa tesis olunan Hukuk Mektebi'ne dühûl imtihanı için Nisan ibtidâsından itibaren bir hafta zarfında kayıt muamelatı ikmâl olunacağı gösterilmiş ise de mektebin ebniyesince bazı nevâkıs ikmâl olunmadığına mebnî şimdîye kadar teahhur etmiş ve işbu Nisanın on ikinci Cumartesi gününden itibaren ber-vech-i muharrer kayıt muamelatının icrasına bed' u mübâşeret kılınmış olup yevm-i mezkûrden itibaren on gün zarfında muamele-i kaydiye-

²² "Aynen *Vakit* gazetesinden". Bkz. *Vakit*, nr. 1675, 10 Receb 1297/6 Haziran 1296, s. 1; ayrıca bkz. Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 239-240.

nin hitâm bulacağı mukarrer bulunmuş olduğundan ilan-ı mezkûrde gösterilen şerâit vechile kaydolunmak isteyen zevâtın Cuma ve Pazar günlerinden mâadâ beher gün saat beşten sekize kadar Adliye Dairesi bahçesinde vâki mekteb-i mezkûrde bulunan müdüre müracaat eylemeleri tekrar ilan olunur²³.

Hukuk Mektebi'nin İlk Ders Cetveli

Mukaddemâ ilan olunduğu vechile muhassenât-ı asriye cümle-i cemîlesinden olmak üzere küşâdı mukarrer Hukuk Mektebi'nin dühûl imtihanı geçen Cumartesi günü icra olunarak derslere an-karîb bed' u mübâşeret olunacağından birinci sene ders cetveli ber-vech-i âti beyan olunur:

1. *Mecelle-i ahkâm-ı adliye ile usul-i muhakeme-i hukukiye*. Haftada 5 ders.

Muallim: Adliye nazırı devletlü Cevdet Paşa hazretleri ve Mecelle Cemiyeti azâsından Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği müşaviri faziletlü Ömer Efendi.

İhtar: İbtidâ Ömer Efendi bir müddet yalnız *Mecelle* tedris ederek ba'dehu müşarünileyh Cevdet Paşa hazretleri haftada iki kerre *usul-i muhakeme-i hukukiye* tedris eyleyecekler ve Ömer Efendi dahi haftada üç kerre *Mecelle* tedrisine devam edecektir.

2. *Ceza kanunnamesiyle usul-i muhakemât-ı cezaiye*. Haftada 4 ders.

Muallim: Mahkeme-i Temyiz Baş-müdde-i umumîsi saadetlü Kostaki Efendi hazretleri ve İkinci Mahkeme-i Ticaret reisi saadetlü İsmail Beyefendi.

İhtar: İbtidâ İsmail Beyefendi *Ceza kanunnamesi* dersini ikmâl ettikten sonra müşarünileyh Kostaki Efendi *usul-i muhakemât-ı cezaiye* tedrisine mübâşeret edecektir.

3. *Ticaret kanunu*. Haftada 3 ders.

Muallim: Nâfia nazırı atûfetlü Hasan Fehmi Efendi hazretleri.

4. *Arazi kanunuyla tapu ve emlâk nizamnameleri*. Haftada 2 ders.

Muallim: Mecelle Cemiyeti azâsından İlâmât-ı Şer'îye mümeyyizi faziletlü Abdüssettar Efendi.

5. *Medhal-i ilm-i hukuk ile hikmet-i hukuk*. Haftada 1 ders.

Muallim: Maarif nazırı devletlü Münif Paşa hazretleri.

6. *Fransız lisanı*. Haftada 5 ders. Muallim: ...²⁴.

²³ "41 numarolu ve 11 Cemayize'l-evvel 1297 ve 8 Nisan 1296 tarihli *Ceride-i Mehâkim*'in 322'nci sahifesinde mündericdir".

²⁴ Fransızca muallimi henüz belli olmadığından adı yazılmamıştır.

İhtar: Fransızca dersleri iki sınıf olup birincisinde mübtediler haftada üç kere *sarf* okuyacaklar ve ikinci sınıfta iki kere Fransızca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Fransızca'ya tercüme usulü talim ettirilecektir.

Ber-vech-i bâlâ haftada okunacak yirmi dersten Pazar ve Cuma günlerinden mâadâ her gün dört ders okunacak ve derslerin saatleri muallimler beyninde kararlaştırılarak ayrıca ilan olunacaktır²⁵.

[İlk Ders Takrirleri]

Mekteb-i Hukuk'ta Cevdet Paşa Merhum Tarafından Takrir Olunan İlk Ders

*Mukaddime: İki makaleyi hâvidir*²⁶.

Makale-i Ülâ: İlm-i Fıkhın tarif ve taksimi hakkındadır.

1. *Madde: İlm-i fıkıh mesâil-i şer'îye-i ameliyeyi bilmektir.*

İlm-i fikhın işbu tarifinde “şer'îye-i ameliye” denilmekle akâid dediğimiz ilm-i kelâm ile ilm-i usul-i fıkıh hariç kalmıştır. Binâenaleyh tarif efrâdını câmi olduğu gibi ağıyarını da mânidir.

Mesâil-i fikihiye yani mesâil-i şer'îye-i ameliye ya emr-i ahirete taalluk eder ki ahkâm-ı ibadâtıtır veyahut emr-i dünyaya taalluk eder ki aksâm-ı selâseye yani münâkehât ve muamelat ve ukubât kısımlarına taksim olunur. Şöyle ki:

Cenab-ı Hak bu nizam-ı âlemin vakt-i mukaddere dek bekâsını irade edip bu ise nev'-i insanın bekâsına ve nev'in bekâsı tenasül ve tevâlüd için zükûr ve inâsın izdivacına menûttur. Ve bir de nev'in bekâsı eşhasın adem-i inkitâ'ıyladır. İşte münâkehât kısmının lüzumu zâhir ve aşikâr oldu.

İnsan ise itidal-i mizacı hasebiyle sâir hayvan gibi yaşayamadığı gibi gıdası hayvanınki gibi hazır ve müheyya olmadıktan başka libas ve meskene de ihtiyacı derkâr olduğundan bekâda yani yaşamak hususunda gıda ve libas ve meskençe umûr-ı sînâ'îyeye muhtaç olur. Bu dahi nev'-i insanın efradı beyrinde teâvün ve iştirâk husûlüne tevakkuf eder. Mesela insanın medâr-ı tegaddisi olan buğdayı bir âdem başlı başına kuvveden fiile çıkaramaz. Çünkü buğdayı zer' etmek için evvela tarla lâzımdır. Tarlayı kâbil-i ziraat olur bir hale koymak için saban muktezidir. Sabanın yapılması demirciye muhtaçtır.

El-hâsıl insan medeniyyü't-tab' olduğundan sâir hayvanat gibi münferiden yaşa-

²⁵ “Ceride-i Mehâkim, adet: 44, 2 Cemaziye'l-ahir 1297 ve 29 Nisan 1296, sahife 346-347” [347-348].

²⁶ İtalik yazılan kısımlar Mecelle metnine aittir.

yamayıp bast-ı bisât-ı medeniyet ile yek-diğere muâvenet ve müşâreke muhtaçtır.

Husûl-i medeniyet ile vusûl-i muâvenet ve zuhûr-ı müşâreke ise ancak insanın muhtaç olduğu beyan kılınan umûr-ı sînâîye ile olabilir. Çünkü nev'-i insandan bir taife veya birkaç kavmin bir yerde içtimandan ve birbiriyle teâvün ve tenâsurlarından ibaret olan ve Aneze gibi taifelerde müşâhede olunan derecelerine kadar medd-i enzâr-ı dikkat olundukta pek muhtelif ve mütefâvit bir halde bulunan işbu temeddün ve cemiyetin asl u esası sanâî'dir. Sanâî'in asl u esası ise demirdir. Ta 800 sene mukaddem yazılmış bazı kütüb-i Arabiyede "hangi millette demircilik terakki ederse o millet milel-i saireye tefevvuk eder" mealinde ibareler mündericidir. Demircilikte terakki eden milletlerin milel-i saireye tekaddüm ve tefevvuku ise işte her gün gözümüzün önündedir. Uzaktan delil ve hüccet aramaya ne hacet! İşte Kuran-ı Azimü's-şan'da "Bir de demiri indirdik, onda hem çetin bir sertlik hem de insanlar için bir çok menfeatler vardır"²⁷ buyurulmuştur. Buradaki "be's" kelimesiyle harb u kıtâlde lâzım olan edevâtın dahi istihzârı demire mütevakkıf bulunduğuna işaret buyurulmaktadır. "Altın ve gümüş nerde kaldı, acaba demirden daha aşağı mıdır?" diye bir sual îrâd olunursa; "evet, hadd-i zâtında daha aşağıdır" cevabı verilebilir. Çünkü demir olmasa altın ve gümüş yerden çıkarılarak ve toprak ve mevâdd-ı sâireden tefrik edilerek şu gördüğümüz hâl ve mergûbiyeti kesb edemez. Bir de altın ve gümüşün kıymetdar olmasının sebebi semen yani vasıta-i mübadele oldukları içindir. Zira insan teâvüne muhtaçtır demiş idik. Teâvün ise ancak mübadele ile olur. Çünkü ivazsız ve garazsız kimse malını ahara vermez. Mesela tacir zürre'nin edinmeye mecbur olduğu sapanı meccânen vermez. Zürre da herkesin muhtaç olduğu buğdayı ivazsız itâ etmez. Binâenaleyh mübadeleye hâcet messeder. Halbuki bu türlü havâyicinin birbiriyle mübadelesi her yerde ve her [va]kitte ve herkes hakkında kâbil ve mümkün olamaz. İşte şu mübadele emr-i ehemmini teshil ve teşri için bir alet-i mübadele ittihazına mecburiyet anlaşıldı. Ve nihayet altın ve gümüşe birer kıymet-i itibariye verilerek sair nesnelere nisbetle semen ittihaz ve sâir nesneler de bunlara nisbetle müsemmen addolundu.

İşte insanlara asıl lâzım olan birbirine muâvenet etmeleridir. Çünkü bir âdem tek başına yaşayamaz. Bunu tasdik ve isbat zımnında tarlada buğ-

²⁷ Hadid, 57/25. ayetten nâkıs iktibas: "Celâlim hakkı için biz resullerimizi beyyinelerle gönderdik ve beraberlerinde kitab ve mîzân indirdik ki insanlar adaletle tutunsunlar, bir de demiri indirdik, onda hem çetin bir sertlik hem de insanlar için bir çok menfeatler vardır ve çünkü Allah kendisine ve resullerine gıyabında yardım edenleri belli edecek, şübhe yok ki Allah kavîdir azîzdür".

day yetiştirip de onu ekmek yapıncaya dek insanın muhtaç olacağı çiftçilik, demircilik, tüccarlık, değirmencilik, fırıncılık, odunculuk gibi bir çok sanâyi'-i mühimmenin bir âdemde tecemmü etmesi lüzumu tasavvur olunarak tefeh-hüm ve tefhim olunması kifâyet eder.

Bir âdem başlı başına heman ancak ekmeğini bile yapıp meydana çıkaramaz. Bu halde hem-cinsinin muâvenetine muhtaç olacağı cây-ı şüphe olamaz. Çünkü muâvenet olmayınca ekmek olamayacağı gibi ekmek olmayınca da yaşamak da olamaz. Binâenaleyh herkes şu muâvenete sa'y u gayret ve mâ-hasallarını yek-diğeriyle mübadeleye râğbet etmelidir. Zira insan mu'allel bi'l-ağrazdır. Meccânen vermez. Her ne verirse mukabelesinde bir şey ister. Meccânen yapsınlar veya yapalım denilse yine mümkün olmaz.

Hâl bu ki her şahıs kendüye mülâyim olan şeyi talep ve müzâhim olan şeye gadab eder olduğundan ve mesela biri evlenmek arzu ederek bir kıza talip oldukça kızın akrabası tarafından mümânaat ve şayet muvafakat edecekleri takdirde dahi diğer suretle nizâ ve muhâlefet vukû bulmak muhtemel olduğundan beynlerinde adl ü nizamın halelden mahfuz kalması için gerek izdivaç ve gerek mâ-bihî't-temeddün olan teâvün ve iştirâk hususlarında bir takım kavânîn-i şer'îyeye muhtaç olur ki evvelkisi ber-vech-i meşruh kendisine lüzum-ı hakikî görülen ve işbu kitaba derc edilmeyen Fıkhın münâkehât kısmı ve ikincisi münâkehât ve umûr-ı cezaiyenin gayrı olarak efrad-ı ibâd beynlerinde tahaddüs eden hususâta dair ve bu Mecelle'de müstakillen mevzubahis olan muamelat kısmıdır. Ve emr-i temeddünün bu minval üzere pâyidâr olması yani insan istediğini ele geçiremeyip veyahut dilediğini yapamayıp da tabiatında merkûz olan te'addi ve zulme kıyâm ve ictisâr ettikte men ve ibreten li's-sairîn te'dib edilmesi için ahkâm-ı ceza tertibi lâzım gelip bu dahi Fıkhın ukûbât kısmı olup kezalik bu kitabın haricinde bırakılmıştır.

Şimdi anlaşıldı ki bu kitapta yani Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'de ilm-i fıkhın yalnız muamelat kısmından bahsolunacaktır. Kütüb-i fikhiyede ve hususen kütüb-i Hanefiyede bahr-ı muhît gibi vâsi olan işbu muamelat kısmının kesirü'l-vukû olan mesâilî bâ-irade-i seniyye "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti" namıyla teşekkül eden cemiyet tarafından kütüb-i mutebereden cem ve işbu mukaddime-den bed' ile kitabu'l-büyû ve kitabu'l-icâre ve ilh... ünvanlarıyla muanven kitaplara ve kitaplar da bâblara ve bâblar fasıllara taksim olunmak üzere "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye" namıyla mevsûm olan bu Mecelle'nin telifine ibtidar ve şimdye kadar elde bulunan on altı kitabı vaz'-ı mevki-i intişâr olunmuştur.

Kudemâ-yı müellifin-i Arap, lisan-ı Yunanî'den tercüme ettikleri ilm-i man-tık ve emsâli fûnûna müteallik eserleri böylece kitaplara ve kitapları bâblara ve bâbları fasıllara taksim ve tefrik etmişlerdir. Şöyle ki bir kitabın, kütüb-i ilm-i mîzânda tasrih ve tarif olunduğu gibi, bir cins müteallik mesâilini hâvi olan kısmına kitap ünvanı ve bir nev'e ait olan mesâilini muhtevi parçasına bâb namı ve yalnız bir fasla mütedair mesâilini şâmil olan cihetine fasıl ismi verilmiş-tir. Mesela canlı mahluk mânsına olup da envâ'-ı kesiresi bulunan hayvandan bahsolunduğu vakit "kitabü'l-hayvan" ve keزالik ale'l-ıtlak nebâtâtan bahso-lunduğu zaman "kitabü'l-eşcâr" ve kezâ bi'l-cümle me'âdinden bahsolunduğu takdirde "kitabü'l-me'âdin" denilir.

Ba'dehû bunlardan birinin mesela hayvanın envâ'ından olan bir şeyden, mesela insandan ya feresten bahsolundukta "bâbü'l-insan" ya "bâbü'l-feres", keزالik nev'in fasıllarından mesela insanın faslı olan beyaz insan ya siyah insan-dan bahsolundukta "fasl-ı insanü'l-ebyez" ya "fasl-ı insanü's-sevdânî" denilir.

Hâsılı kitap bir cins mesâili ve bâb bir nev mesâili hâvi olup fasıl ise bir nev'in bir sınıfından bahseder ki ileride Kitabü'l-büyû ve Kitabü'l-icâre ve ilh...de meşhûdumuz olacaktır. İşbu Mecelle'nin her bir kitabından mezkûr şeyleri mahiyet ve hakikatleri mesela bey' ve icâre ve hibe mahiyet ve hakikat-leri inde'l-fukahâ bir olmayıp bilakis başka başka olduğundan ve hatta mesela büyü'a müteallik bir mesele icâreye dair diğer meseleye makîs olamaz derece muhtelifü'l-hakika idüğünden her birine müteallik mesâil cins-i vâhid itibar olunarak bir kitab-ı müstakille derc olunmuş ve keزالik mesela büyü'da bey'e müteallik mesâil bir nev itibar olunarak bâb-ı mahsusta ve semene dair mebâhis dahi bir nev addolunarak bâb-ı diğerde beyan edilmiş ve mesela semenin evsâf ve ahvâline müterettib mevâdd bir fasılda ve semenin peşin ve müeccel olması hakkındaki mevâdd fasl-ı aharda îrâd kılınmıştır. Bunlar ise hadd-i zâtında cins ve nev ve fasıl yani mantıkta mübeyyen cins ve nev ve fasl-ı hakiki olmayıp belki ber-vech-i meşrûh fukahâ indinde muteber cins ve nev ve fasıllardır.

İşte mehkâkimde ma'mûlun-bih olacak mesâil-i fer'îye ber-vech-i âti kitabü'l-büyû'dan itibaren ebvâb ve fusûlda zikrolunacak mesâildir. Ancak İbn Necm misillü muhakkikîn-i fukahâ mesâil-i fıkhiyeyi birtakım kavâid-i külliyyeye ircâ etmişlerdir ki her biri nice mesâili muhît ve müstemil olarak kütüb-i fıkhiyede müsellemtattan olmak üzere bu mesâilin isbatı için delil ittihaz olunur. Ve evvel emirde bu kavâidin tefehhümü mesâile istînâs hâsıl eder. Ve mesâilin zihinlerde takarruruna vesile olur. Binâen-ala-zalik doksan dokuz kaide-i fıkhiye cem ile maksûda şürû'dan mukaddem ber-vech-i âti

makale-i sâniye olmak üzere îrâd olunur. Ve eğerçi bunlardan bazısı münferiden ahz olundukta bazı müstesniyâtı bulunur ise de yek-diğerini tahsis ve takyid ettiklerinden min-haysül'l-mecmû külliyyet ve umumiyetlerine halel gelmez.

[Hukuk-ı Ticariye muallimi Hasan Fehmi Paşa'nın İlk Dersinin Mukaddimesi]

Hukuk-ı ticariye muallimi Hasan Fehmi Paşa merhum tarafından 7 Haziran 1296 [19 Haziran 1880] tarihinde takrir olunan ilk derslerinin mukaddimesidir ki vükelâdan bazı zevât ile bir kısım esâtize cânibinden dahi istimâ olunmuştur:

Bugün bismillah-keş-i ibtidâr olduğumuz ders *kanun-ı ticarete* mütealliktir ki işbu kanun bundan kırk sene evvel vaz olunmuştur. Ondan sonra bazı mesâlih-i ticariye şu kanuna tatbikan rü'yete başlanmış ve bu da evvela Gümrük Dairesi'nde bir komisyon hey'etine ve sonraları Ticaret Meclisi namıyla teşkil olunan hey'ete havale edilmiş olduğu halde vaz olunan Zeyl-i Kanun-ı Ticaret hükmünce bundan yirmi sene evvel Mehâkim-i Ticaret ve Divan-ı İstinâf teşkil edilerek bunlar de'âvî-i ticariyeye merci tayin kılınmıştır.

İşte kırk sene evvelden beri ticarete müteallik davaların ahkâm-ı kanuniyeye tevfikân rü'yeti esası kabul edilmiş ve Ceza ve Hukuk ve Bidayet ve İstinâf ve Temyiz mahkemeleri dahi teşkil olunmuş iken hükkâm-ı Nizamiye yetiştirecek başlıca bir mekteb-i hukuk tesis olunamamış olduğundan tanzim ve ıslah-ı ahvâl-i mehâkim meselesinin bir suret-i matlûbede hallince pek çok müşkilâta tesadüf olunuyor ki bu da tabîidir.

Mesela lâzım gelen etibbâyı yetiştirmek mutlaka Mekteb-i Tıbbiye'nin vücuduna muhtaç olduğu gibi icâb eden hükkâmı yetiştirmek için elbette Mekteb-i Hukuk'a lüzum ve ihtiyaç bedîhîdir.

İşte *umûr-ı adliyece esas-ı ıslahat denmeye şâyân olan şu mesele-i mühimmenin pîş-i nazar-ı dikkate alınması dahi velinimet-i bî-minnetimiz padişah-ı hâl-âgâh efendimiz hazretlerinin asr-ı hümayûnlarına kalmış idüğü malum-ı âli buyurulunca işbu Mekteb-i Hukuk'u bî't-tesis şu noksanın da ikmâline irade ve ferman buyurulmuştur.*

Efendiler! Şu mukaddimededen maksadım devam edeceğiniz şu mektepte göreceğiniz derslerin ehemmiyeti ile onları tahsil edenlerden devlet ve memleketce pek mühim ve mültezem olan neşr-i adalet emrinde muntazır bulunan hüsn-i hıdmet ne kadar büyük ise şakirdânca da işbu nimet-i celîlenin kadr u

kıymeti ol mertebe âlî bilinerek kemâl-i şükranî ve gayretle tederrüs ve ta'allüm olunmak ve sâye-i feyz-vâye-i hazret-i padişahîde ikmâl-i tahsil ile mektepten çıkıldığında mezîd ihlâs u sadakatle ifâ-yı hüsn-i hıdmete aşırı ihtimâm ve dikkat edilmek vücûbunu size ilâm eylemekten ibarettir.

[Hukuk-ı Cezaiye muallimi İsmail Beyefendi'nin İlk Dersinin Mukaddimesi]

Hukuk-ı cezaiye muallimi İsmail Beyefendi merhumun 9 Haziran 1296 [21 Haziran 1880] tarihinde takrir eyledikleri ilk derslerinin mukaddimesidir ki vükelâdan bazı zevât ile muallimîn dahi hazır bulunarak istimâ etmişlerdir:

Velinimet-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz erîke-pîrâ-yı hilafet ve tertib-fermâ-yı kavâid-i adalet Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni lâ-zâl fî hıfzı's-Samedâni efendimiz hazretleri küşâdından evvel zîr-i himaye-i feyz-vâye-i hümâyûnlarına kabul buyurdıkları işbu mekteb-i celilde zatlarınız misillü müstaid ve muntazam ders görmüş seksen altı efendiye min-gayr-ı haddin müzakeresine memur olduğum Ceza Kanunname-i Hümâyûnu hakkında bir iki söz îrâdıyla bed'-i mekâl etmeyi münasip gördüm. Şöyle ki:

Devlet-i ebed-müddet-i Osmaniyenin bidayet-i zuhûrundan beri ecdâd-ı pâkîze-nihâd, padişah-ı adalet-mutâd hazerâtından herbiri ahkâm-ı celîle-i Kur'aniye ve kavânîn-i şer'îye-i mer'iyeye kemâliyle riayet buyurduklarından saltanat-ı seniyyenin kuvvet ve miknet ve bi'l-cümle tebea ve memâlik-i vesî'asının refah ve mamûriyeti rütbe-i gâyete vâsıl olmuş iken hayfâ ki bin yüz tarihlerinden sonra bir yüz yüz elli sene müddet zarfında gavâil-i müteakibe ve esbâb-ı mütenevviaya mebnî ne şer'-i şerife ve ne de kavânîn-i münîfeye lâıyıkıyla inkıyad ve imtisal olunamamak hasebiyle evvelki kuvvet ve mamuriyet bi'l-aks zaaf ve fakra mübeddel olmuş idi.

İşte bu hâle vâlid-i mâcid-i kesirü'l-mehâmid-i hazret-i şehriyârî cennet-mekân ve huld-âşiyân Sultan Abdülmecid Han efendimiz hazretleri muttali olduklarında bin iki yüz elli beş senesi Şaban-ı şerifinin yirmi altıncı Pazar günü Gülhane'de kıraat olunan ve mazmûn-ı adalet-makrûnu mukaddime-i ıslahat ve muvâfık-ı ahkâm-ı mukaddese-i şer'-i şerif olur bir tarzda umumun emniyet-i can ve mal ve ırz ve namusunu ilandan ibaret bulunan Tanzimat Hatt-ı Hümâyûnunu ihsan buyurdular.

İşbu Hatt-ı Hümâyûnu müteâkib yani gurre-i Ra [Rebiü'l-evvel] sene 1256

[3 Mayıs 1840] tarihiyle birinci defa olarak bir mukaddime ve 29 bendi hâvî üç faslı ve bir hâtimeyi müstemil bir Ceza Kanunnamesi neşr ve işâa kılınmış ve ba'dehu gerek tadilen ve gerek müceddeden tevârih-i muhtelifede bazı mevâdd dahi tezyil edilmiş, 15 R [Rebiü'l-ahir] sene 1267 [17 Şubat 1851] tarihinde mevcut bulunan kavânin-i cezaiye bir yere toplanılarak bir mukaddime ile üç fasılda kırk üç maddeyi şâmil olmak üzere Kanun-ı Cedid namıyla tab' ve neşr olunmuştur.

Muahharan yani 1272 senesi Cemaziye'l-ahiresi evâilinde vekalet-i mutlakaya hitâben şeref-sâdır olan Islahat Ferman-ı âlîsi üzerine taraf taraf islahata mütedâir hususât meydana getirilmeye gayret olunduğu sırada işbu tedrisine bismillah-keş-i ibtidâr olduğumuz Ceza Kanunname-i Hümâyûnu tanzim olunarak 28 Z [Zilhicce] 1274 [9 Ağustos 1858] tarihiyle neşr ve ilan kılınmıştır.

İşte sebep ve suret-i vaz'ı mücmelen arz olunan şu kanunname-i hümâyûn mevki-i icraya konulmasını müteakib eyalet ve vilayet merkezlerinde ve sâir iktizâ eden mahallerde vakit vakit Meclis-i Cinayet ve Meclis-i Zabtiye nam-ları ve daha birçok ünvanlar ile mecâlis ve mehâkim tanzim buyurularak sâir mesâlih-i umumiye ve hususiye misillü umûr-ı cezaiyenin dahi mihver-i lâyıkında cereyanına sa'y u gayret olunmuştur.

Hatta 1285 senesinde -hâlen Adliye nazırı bulunan- devletlü Cevdet Paşa hazretlerinin himemât-ı mahsusa-i ikdâm-kâraneleri semeresi olmak üzere Meclis-i Vâlâ, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ünvanıyla bir şekl-i müstahsene tebdil ve umûr-ı idare-i devlete ait olan hususât bi't-tefrik yine o sırada teşekkül eden Şura-yı Devlet'e ihale kılınarak hukuka müteallik kâffe-i münâzaâtın fasl u hasmı için derece derece mehâkim-i bidayet ve istinaf ve temyiz mahkemeleri teşkil buyuruldu.

Bu vechile kâffe-i de'âvî-i hukukiye ve ticariye ve cezaiyenin mehâkim-i mezkûreye havale olunması esasını vaz ve kabul ettirdikleri sırada Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin telif ve tertibine ibtidâr ve zaman-ı kalilde 16 kitabını vaz'-ı eyâdî-i itibar buyurmalarıyla nazır-ı müşarûniyleh hazretleri gerek bizleri ve gerek ahlâfımızı zât-ı fezâil-simâtlarına minnetdâr etmişlerdir.

Nihayet velinimet-i bî-minnetimiz padişah-ı dekâyık-agâh ve şehinşah-ı mekârim-iktinah efendimiz hazretlerinin asr-ı madelet-hasr-ı hümâyûnlarında yani ubbuhetlü devletlü Said Paşa hazretlerinin Adliye nezaret-i celîleleri hengâmında kavânin-i muvakkata ve ale'l-husus Usul-ı Muhakemât-ı Hukukiye ve Cezaiye kanunları neşr ve mevki-i icraya vaz ve lâ-siyyemâ vilâyât mehâkimi

müceddeden tesis ve tanzim ve usul-i muhakemâtca nazar-ı esefle görülmekte olan nevâkıs ikmâl ve memâlik-i mahrûse-i şâhânede müddeî-i umumîler nasb ve tayin ve suret-i muntazamada olarak adliye müfettişlikleri teşkil buyurularak ancak bir şeye ihtiyaç kalmıştı. Muhtaç olduğumuz şey ise memurîn-i adliye yetiştirecek bir mektep idi.

Heman Müfettiüh'l-ebvâb ve Müsebbibü'l-esbâb te'âla azametehu ve şanuhu anîş-şek ve'l-irtiyâb hazretleri, intizam-bahşâ-yı usul-i mehâkim-i adl ü merhamet ve tertib-fermâ-yı fenn-i satvet ü saltanat velinimet-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerinin ömr-i şevket-i şâhânelerini efzûn ve vücûd-ı âlem-sûd-ı mülûkânelerini âfât-ı sûriye ve mâneviyeden masûn ve zıll-i cenâh-ı adalet ü âtîfetlerini cümlemiz üzerinde ebed-nümûn buyursun. İşte o mektep de sâye-i kudret-vâye-i şâhânelerinde bu kerre küşâd olunarak emr-i talim u tedrisine -çâker-i ahkarları müstesna tutulursa- hakikaten memleketin en âlim ve en fâzılları memur buyuruldu.

İnşaaallahü Te'âla her biriniz derece-i matlûbede tahsil-i ilm u hüner ederek mektepten çıkar ve sâye-i inayet-vâye-i şâhânede tayin buyurulacağınız büyük büyük memuriyetlerde ibraz-ı hüsn-i hîdmet ü sadakat eder de şimdi benim de sizin de ifasından hakikaten âciz olduğumuz şu nimetlerin şükürlerini ol vakit fiilen, mehmâ-emken ifa etmiş olursunuz.

[Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye muallimi Kostaki Antopulo Paşa'nın İlk Dersi]

Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye muallimi Kostaki Antoplu Paşa'nın takrir eyledikleri ilk meşhur derstir ki pek ziyade mazhar-ı takdir olmuştur:

Heveskerân-ı maarif efendiler!

Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i padişahînin tebea-i mülûkâneleri hakkın-da ale't-tevâli bezl ü inâyet buyurulmakta olan âsâr-ı lutf u ihsan ve re'fet-i aliyye-i tacidârîleri cümle-i hayriyesinden ma'dûd ve sahâbet ü himâye-i hümâyûnlarıyla müşerref ve mes'ud bulunan işbu mekteb-i feyz-meksebe tedris-i ilme memuriyetimden dolayı kendimi hakikaten bahtiyar ve müftehir addeylerim.

Çünkü böyle bir tesis-i hayrın semerât-ı muntazarasıyla vatanımızca hâsıl olacak fevâid-i adîde ve menâfi-i külliye'nin derecesi derkâr olduğu gibi bu âmâlin husûlü hakkında ala-kadri'l-istitâ'a muâvenet ve müzâheret-i

mefrûzada bulunmak dahi bir şeref-i mahsustur.

Sizlerin sin ve dirâyetiniz işbu mektebin teşkilinden maksad-ı aslî ne olduğunu takdir ve temyize kâfi bulunduğ u cihetle esnâ-yı tahsilde ve ona göre sarf-ı sa'y u gayret ve bezl-i ikdâm u devam ile ileride mülk ü devlete ibrâz-ı meâsir-i hüsn-i hıdmet edebilmek istihkâkına mazhar olacağınız vâreste-i kayd-ı gümândır.

Zira bir memleketin kavânîn ve nizamât-ı adliyesi ne kadar mükemmel olmuş olsa netâyic-i fiiliye-i hasenesine dest-res olabilmek ancak umûr-ı adliyenin her şubesinde ahkâm-ı kanuniyenin hakâyık ve dekâyıkına ta'mik-i efkâr ile kemâ-hiye-hakkahâ hüsn-i tatbikine muktedir memurînin vücûd ve istihdamına mütevakıf bulunduğu muhtac-ı tafsil değildir. İşte hükümet-i seniyye ile ebnâ-yı vatanın sizden intizâr ve terakkub ettiği hizmet ve hamiyet dahi budur.

Teşrih-i ahkâm-ı muhteviyesiyle mükellef olduğum Usul-i Muhakemât-ı Cezaîye Kanun-ı Muvakkati memleketimizce âsâr-ı kanuniye-i cedîdeden olmağ la bunun tarih-i neşrine kadar vaz' u tesis buyurulan kavânîn-i adliye-i esasiyeden bi'l-bahs mevâdd-ı cürmiye-i nizamiyenin rû'yetince câri bulunan usul ve kavâide dair bazı malumat-ı mücmele itâsı lâzımeden görülmüştür. Şöyle ki:

1255 tarihinde ihsan buyurulup tanzimat-ı hayriyeyi mutazammın hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şâhânenin tarih-i neşrinden 1285 tarihine kadar memâlik-i mahrûse-i hazret-i padişahîde hayli kavânîn ve nizamât-ı mühimme-i adliye vaz' u tesis ve tedricen istikmâl kılınmış olup bunların en esaslısı dahi tarih-i neşirlerine nazaran evvela Ceza Kanunnamesi, sâniyen Arazi Kanunnamesi, sâlisen Ticaret-i Berriye Kanunuyla Zeyli, râbian Ticaret-i Bahriye Kanunu, hâmisen Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesinden ibaret bulunmuştur.

Müddet-i mezkûre zarfında ilan olunan kavânîn-i mebhûsun-anhâ ile umûr-ı adliyenin bazı şu'abâtı mehmâ-emken mihver-i lâyıkında cereyana ve mehâkim-i nizamiye dahi oldukça kesb-i istikrar ve intizama başlamış ve Usul-i Muhakemât-ı Hukukiye Kanunu henüz yapılamamasına mebni Usul-i Muhakeme-i Ticaret'in ahkâmı mevâdd-ı hukukiyede dahi muvakkaten tatbik olunmakta bulunmuş idiyse de de'âvî-i hukuk-ı âdiyede mehâkimce reh-nümâ-yı hükm olacak ve düsturu'l-amel tutulacak bir kanunun mefkûd olması ve gerçi muamelat-ı nâsa dair bi'l-cümle mesâil-i asliye ile dekâyık-ı fer'iyesi kütüb-i vâsia-i fıkhiyede mazbut ve mûnderic bulunduğu müsellemtattan ise de

ahalinin ve efrâd-ı hey'ât-ı mehâkimin ekseriya ilm-i fıkıh ve mesâil-i şer'iyeye istînâs ve intisâbı bulunamaması cihetleriyle de'âvî-i hukukiyenin rü'yeti müşkilât-ı azîmeye tesadûf ile bir hâl-i teşettütte bulunmakta olduğu gibi mevâdd-ı cezaiyeye müteallik de'âvîde dahi hukuk-ı umumiye ile hukuk-ı şahsiyenin vikâyesiyle beraber maznûnun-aleyhimin hukuk-ı müdafaasını dahi bir suret-i âdile ve mütesâviyede muhafaza eder ve bu makûle de'âvînin tahkikat-ı ibtidâiyesiyle suret-i fasl u hükmünce vücudu elzem olan muamelat-ı sâlime ve muntazamayı tayin ve tahdid eder bir kanun-ı mahsus bulunmadığına binâen umûr-ı adliyenin işbu cihât-ı mühimmesince görünen nevâkısın ikmâl ve itmâmı umumen ve kemâl-i germî ile arzu olunmakta idi.

Halbuki âtide beyan olunacağı vechile işbu nevâkıs-ı esasiyenin istikmâli dahi 1285 tarihinden 1296 tarihine kadar mürur eden zaman zarfında müyesser olduğu cihetle tariheyn-i mezkûreynin beheri vatanımızın ceride-i islahat-ı adliyesine birer sahife-i mümtâze açmıştır denilse sezâ ve becâdır.

Çünkü 1285 tarih-i hicrîsi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin tertip ve neşrine mebd'e-i hayr olup ferîd-i fukahâ-yı asr ünvan-ı zî-şaniyla muanven olmaya bi-hakkın şâyân olup huzur-ı âlileriyle müşerref ve mübâhi olduğumuz, -hâlen Adliye nazırı- devletlü Cevdet Paşa hazretlerinin eser-i himem-i mahsusa-i müsellemeleriyle şimdiye değin cem' u tertib edilen Mecelle'nin kütüb-i malûmesi mehâkim-i Nizamiyeyi adeta ihya ederek bi'l-cümle ahalinin ve bil-hassa hükkâm ve memurîn-i adliyenin teşekkür ve mahmedet-i fevkâladesini isticlâb eylemiş olduğu gibi beyne'l-ecânib dahi memleketimizin güya kanun-ı medenîden mu'arra olduğu zannında bulunan bazı cühelâ-yı asrın efkâr ve itikâdât-ı malûmesinin butlânını zâhire ihraç eylemiştir.

İşte noksan-ı mezkûrun ol vechile ikmâlinden sonra hükümet-i seniyye'nin nigâh-ı dikkat ve efkârı artık diğer cihetin noksanından dolayı meydanda mevcut ve meşhut olan ihtiyac-ı mübremin def'i çaresine atf u hasr edilmiş idi.

Gerçi Usul-i Muhakemât-ı Cezaiyeye dair bir kanunun tertip ve vaz'ı hükümet-i seniyyece öteden beri mutasavver ve hatta mev'ûd olduğu, Kavânîn ve Mülkiye ve Muhakemât dairesi namıyla üç daireye münkasım bulunan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin tertib-i aksâmıyla vezâif-i umumiyesini mutazammın olarak 9 S[afere] sene 1278 [16 Ağustos 1861] tarihinde tanzim ve ilan edilen nizamnamesinin madde-i ahîre-i muvakkatasında,

“Muhakemât Dairesinin cinâyât hakkındaki vezâifi, derdest olan Muhakemât-ı Cezaiye Kanunnamesinde münderic olacağı cihetle kanunname-i mezkûr mevki-i icraya getirilinceye

kadar daire-i mezkûre muvakkaten usul-i sâbıkasında devam edecektir”

deyu mastûr bulunan ibareden müstebân ise de 8 Zilhicce 1284 [1 Nisan 1868] tarihinde Meclis-i Vâlâ'nın lağvı ve vezâif-i esasiyesinin iki kısma tefrik ve taksimiyle Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye namıyla teşkil buyurulan iki büyük hey'et tesisi sırasında yapılan divan-ı mezkûrun nizamname-i esasîsi ahkâmınca ale'l-ıtlak umûr-ı adliyenin hükümet-i icraiyeden külliye tefrikiyle kuvve-i icraiye'nin kuvve-i adliye'ye müdahale edememesi kaide-i esasiye-i mühimmesinin devletçe ilan buyurulmuş olması artık mevâdd-ı cürmiyede kaide-i mezkûrenin kuvveden fiile getirilmesine medâr olacak bir Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanununun yapılması hakkında olan eşedd-i lüzumu bütün bütün meydana koymuştur.

Hatta mebhûsun-anh nizamname-i esasînin onuncu maddesinde

“mevâdd-ı cezaiye üzerine dahi usul-i muhakemâtı mübeyyin iktizâ eden nizamın Şura-yı Devlet'te bi'l-müzakere bâ-irade-i seniyye mevki-i icraya konulacağı”

musarrah bulunarak mamafih böyle bir nizamnamenin yeniden tertibi mümkün olamayıp arız u amîk müzakerât ve mütalââta muhtaç bulunmasına mebni mahzâ usul-i sâbika dairesi dahilinde olmak üzere mevâdd-ı cürmiyede memurîn-i mülkiyenin esas-ı muamelatını ve mehâkim-i cezaiyenin daire-i harekâtını bir dereceye kadar tahdid ve tayin maksadıyla tarih-i mezkûrden iki sene sonra yani fi 27 Safer sene [12]86 [8 Haziran 1869] tarihinde divan-ı mezkûrun hey'et-i umumiyesi kararıyla bazı talimat tertip ve ilan olunmuştur ki mukaddimesinde

“mevâdd-ı cürmiyenin muhakemât ve teferruâtına dair nizamât-ı mahsusa derdest-i müzakere ise de bunun ikmâliyle mevki-i icraya vaz'ı biraz vakte muhtaç görünmesiyle şimdilik talimat-ı muvakkata olmak üzere ber-vech-i âti bazı tenbihât ve vesâyâya ibtidâr olundu”

deyu derc ve tahrir kılınmış idi.

Talimat-ı muvakkata-i mezkûreye gerçi ihtiyâcât-ı mevcûdeyi dâfi nazarıyla bakılamaz ise de usul-i câriye denilen kavâidi cem etmiş ve ol vaktin hükmünce mevâdd-ı cürmiyenin suret-i tahkikat ve tedkikâtını ve muhakemât-ı cezaiyenin cereyan-ı muamelatını teshil etmekle beraber hayli ahkâm-ı müfideyi mutazammın bulunmuş olması cihetiyle usul-i cezaiyemizin tarif ve hikayesi sırasında başkaca zikr u takdire şâyân bir eser-i faide-küster bulunduğu gayr-ı münker bulunmağla ber-vech-i âti hulâsa-i muhteviyâtının beyanı münasip görülmüştür. Şöyle ki:

Talimat-ı mezkûre otuz sekiz fıkrayı hâvi olduğu halde zübde-i mündericâtı ashâb-ı cürmün taharrisiyle suret-i tedkikine ve ol babda memurîn-i zabıta ve mülkiyeye terettüb eden vezâife ve tedkikât ve muhakemât-ı cezaiyenin sür'at-i cereyanına ve mahall-i cürmün muayenesiyle jurnallerin suret-i tertib ve tanzimine ve cesed-i maktulün keşfiyle mecruhların suret-i muayenesine ve vukû'-ı katl ve cerhın tedkiki zımnında istihsâl olunacak malumatın tafsilen bir jurnale derciyle icâb edenlerin haneleriyle üzerlerinde taharriyât icrası ve alet-i câriha ile katl olunanlar ile mesmûmen ve mahnûkan veya maslûben vefat edenlerin kalbe'd-defn keşif ve muayenesiyle tabip ve cerrah vasıtasıyla raport tanzimine ve sirkat hakkındaki tahkikatın suret-i icrasıyla ashâb-ı cerâimin istitâ'at-ı ahvâl-i sabıka ve lahıkalârinin tahkikine ve hetk-i ırz hususlarında cebir vukû bulup bulmadığına delalet edecek ahvâl ile tarih-i cerâimin zabtına ve şübhe-i kaviye tahtında bulunanların memurîn-i zabıta tarafından tevkifiyle yapılacak jurnallerin mehâkime havalesine ve mücrim ile müşterek fail olanların suret-i istintakıyla bunların inde'l-icâb ihtilattan men'ine ve muhbirlerin usul-i isticvâbiyle icra-yı tahlifine ve isticvâb ve istintak lâzım gelenlerin sin ve ahvâl-i sairesinin zabtıyla maznûnun-aleyhimin tarih-i tevkiflerinin verilecek mazbatada derc ve tasrihine ve fezleke-i istintakın suret-i tanzimiyle mevku-fiyetin icâbına göre kefalet rabtı veyahut bilâ-kefalet sebillerinin tahliyesine ve mustantıklar tarafından bir gûne muamele-i tazyikiye ve iğfalât ve tehdidât icra olunmayıp hakikat-i hâlin zâhire ihrâcı zımnında bî-tarafâne ifa-yı vazife olunmasına ve esna-yı istintakta suali lâzım gelen mevâdd ile bunların istintak-namelere suret-i derc u tahririne ve akraba beyrinde vukû bulup faili ketm olunan katl ve cerh maddeleri hakkında icrası lâzım gelen mütalaât ile fezlekenin bade't-tahât riyaset-i mahkemeye i'tâsına ve huzur-ı mahkemede cereyan edecek muamelat ile mücrim ve muhbirlerin tekrar lüzum-ı isticvâb ve istimâ'ına ve esna-yı ahz u giriftlerinde mukırr-ı cürm olanlar hakkında icâb eden muamele ile zabıta marifetiyle icra olunacak tahkikatın nazar-ı mahkemede tayin-i derece-i itibarına ve hilaf-ı vâki olarak beyan-ı vukûât eden zabıta memurlarının mertebe-i mesuliyetiyle yalan yere muhbirlik edenlerin lüzum-ı te'dibine ve beraati tebeyyün edenlerin derhal tahliye-i sebiliyle müttehem bulunanlar hakkında tatbik olunacak madde-i kanuniyenin verilecek mazbatalara derc u tasrihine ve hükm-i lâhıkın kendilerine kıraat ve tefhimiyle zî-medhal bulunanların tebeyyün-i derece-i töhmetleri hakkında be-gâyet sarf-ı dikkat olunması lüzumuna ve verilecek raport ile şehadetnamelerin ve bi'l-cümle evrak-ı müte-

ferrianın birer nüshaları ceride-i mahsusasına ba'de'l-kayd asıllarının mazbatalarıyla beraber Divana irsâline ve evrak-ı de'âvînin suret-i tanzimiyle tahtîmine ve mezâbıtın vali-i vilayet cânibinden bâ-inhâ tasdikiyle hükme muhalif bulunanların zîr-i mazbatada sebep-i muhalefetlerini beyana mecbur olduklarına ve hukuk-ı şahsiyenin suret-i rü'yetiyle kanunda sarahat-i kâfiye bulunmayıp da tevfiğ ve kıyas dahi kabul etmeyen ef'âlin sübûtu takdirinde evrak-ı müteferriasının li-eclî'l-istîzân isbâline ve tahdid edilen cezanın müddetiyle sair bazı mevâddı mübeyyin olmak üzere mücrimîn-i mahkûmînin yedine koçanlı birer pusula itâsına dair bazı muamelat-ı lâzime-i esasiyeden ibaret olup niha-yetinde dahi kavâid-i mevzûa-ı meşrûhaya gayr-ı muvâfık surette gönderilecek mezâbıt ve evrakın reddedileceği cihetle vesâyâ-yı mebhûsa dairesi dahilinde tevfiğ-i hareket olunmak iktizâ edeceği hususunu mübeyyin idi.

Talimat-ı mebhûsun-anhânın neşri akîbinde fi 27 Zilkade sene 1286 [28 Şubat 1870] tarihinde "Dersaadet ve Mülhakâtı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim Nizamnamesi" ünvanıyla yapılan nizamnamenin dördüncü faslıyla muahharan fi 21 Ramazan sene [12]88 [4 Aralık 1871] ve fi selh-i Şevval sene [12]88 [11 Ocak 1872] tarihlerinde "Dersaadet Hukuk-ı Âdiye ve Cezaiye Mehâkim Nizamnamesi" ve ale'l-umum "Mehâkim-i Nizamiye Nizamnamesi" namıyla tab ettirilen iki kıta nizamnamede usul-i cezaya dair bazı ahkâm-ı müteferrika mastûr bulunmuş ise de nizamât-ı mezkûrenin esas-ı vaz'ı teşkilat-ı umumiye-i mehâkime müteferri bulunmasına mebni usule dair olan mevâdd-ı mundericesi dahi bi't-tab' sathî ve husûl-i maksada gayr-ı kâfi bulunmuştur.

İşte izahat-ı mücmele-i meşrûhadan müstebân olduğu üzere Usul-i Cezaiyemiz, 1284 tarihine kadar gayr-ı mazbût ve gayr-ı muttarıd birtakım muamelat-ı örfiye ve gayr-ı müstakarradan ibaret olup muahharan neşr edilen talimat-ı mezkûre ile bazı nizamât-ı sairede munderic bulunan mevâdd dahi ekseriya muhtasar ve suret-i umumiyede tertip olunmuş olmasına mebni teferruât-ı muamelata dair ahkâm-ı lâzime-i kanuniyeyi mutazammın değil idi.

Halbuki mehâkim-i nizamiye-i cezaiyenin derece-i matlûbede kesb-i intizam etmesi mücerred tecârib-i vâkıa üzerine memâlik-i saire-i mütemeddine nezdinde dahi ol bâbda câri ve mer'î bulunan kavâid-i rasîne ve sâlimeye müstenid ve mübteni olmakla beraber ahlâk ve âdât-ı memleketimize dahi tevâfuk edecek surette mükemmel ve muntazam bir kanunun vaz' u tesisine muhtaç ve mütevakıf bulunduğu dair olan efkârın, terakki-cûyan-ı erbâb-ı hamiyet indinde yevmen fe-yevmen kesb-i teyyüd ve ta'ammüm eylemekte olup böyle

bir emelin takdir ve husûlü ise meşhûd-ı dîde-i teşekkür olan sair ıslahat-ı hayriye sırasında işbu devr-i celîl-i meyâmin-delîl-i hazret-i padişahîye merhûn ve münhasır bulunmağla hâlâ Baş-vekalet-i uzmâ mesned-i sâmişine bi's-sa'd ve'l-ikbal şeref-pâş-ı fetânet ü reviyet olan fehâmetlü devletlü Said Paşa hazretlerinin Adliye Daire-i celîlesine hengâm-ı nezaretlerinde ve âsâr-ı azm-i kavî ve hamiyet-i fitriye-i âsâfâneleri olmak üzere kuvve-i icraiye ile kuvve-i adliye beynindeki hadd-i fâsıl-ı matlûbu tesis ettiğî malum olan sair bazı nizamât-ı adliye sırasında işbu Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye kanun-ı ehemmi dahi derkâr olan zaruret-i mübremeye mebni Kanun-ı Esasî'nin 36'ncı maddesi ahkâmına tevfiқан Bâbîâlîce kararlaştırılarak numune olmak üzere evvel emirde Edirne vilayet-i celîlesinde mevki-i icraya vaz ve akabinde dahi tab' u temsili esnasında vukûa gelen bazı sehiv ve zühûlâtı Nezaret-i müşarûnileyhâca tashih edildikten sonra ta'mîm-i icrası hakkında fi 5 Receb sene [12]95 [5 Temmuz 1878] tarihinde şeref-sünûh buyurulan irade-i ahîre-i hikmet-âde-i hazret-i şehriyârî mantûk-ı âlîsınca müceddeden neşr u ilan buyurulmuş olmağla bâlâda beyan olunduğu üzere kırk seneyi mütecaviz zamandan beri arzu-kerde-i havâss u avam olan nevâkıs-ı adliyemizin ikinci cihetinin ikmâl ve itmâmına dahi sâye-i ıslahat-vâye-i hazret-i tâcidârîde muvaffakiyet hâsıl olmuştur.

Bu makûle kavânîn ve nizamât-ı mühimmenin ibtidâ-yı vaz' u icrasında müşkilâta tesadûf olunmak umûr-ı tabîiye ve gayr-ı müstağrebden bulunduğu cihetle kanun-ı mezkûrun evâil-i neşr u tatbikinde dahi bazı mertebe itirazât vukûa gelmiş ise de bunlardan münasebât-ı hariciyeye taalluk edenleri suret-i hakîmânede teb'id olunarak hukuk-ı mukaddese-i saltanat-ı seniyye mefrûz olduğu üzere tamamıyla muhafaza olunduğu gibi usul-i atıkanın lağvı mülâbesesiyle kanunun cereyan-ı dahilîsi hakkında zuhura gelen bazı havâil ve mevânî-i gayr-ı mühimmenin dahi ref'iyle istikrar-ı ahkâm-ı muhteviyesini temin edecek suret ve tedâbir-i mukteziyenin bilâ-ifate-i vakt ve suret-i gayr-ı mütereddidede temâmî-i istihzâr ve icrasına sarf-ı himmet buyurulmuş ve bi't-tecrûbe müşahede olunan lüzum-ı hakiki üzerine fûrû-ı ahkâma dair bazı fıkârâtı iradât-ı seniyye-i hazret-i padişahî ile tedricen tadil ve muhtac-ı tarîf olan sair bazı mevâddı dahi Nezaret-i müşarûnileyhâ tarafından tastîr buyurulan talimat ve tahrirât-ı adîde-i umumiye ile izah olunarak ahkâm-ı kanunun hüsn-i cereyanını temin ve tatbikiyle mükellef olan memurîn-i adliyenin vazifesi teshil edilmiştir ki tadilat ve izahat-ı mezkûre *Ceride-i Mehâkim*'de münderic bulunmağla esnâ-yı tedriste münasebet düştükçe beyan ve ityân olunacaktır.

İleride işbu kanunun mübteni olduğu kavâid-i esasiyenin teşrih ve tarifi esnasında dahi nümâyân olacağı vechile mil-i mütemeddine nezdinde el-hâletü-hazihî câri olan usul-i cezaiye zaten bir kavim ve milletin eser-i muhtera'-ı mahsusu olmayıp ezmine-i maziye de akvâm ve mil-i muhtelif nezdinde müttehaz ve mevzû bazı muamelattan ibaret bulunduğu müsellemtattan ise de usul ve muamelat-ı mezkûreden muvâfık-ı hikmet ü maslahat olanlarının bir mahalde cem' u tertibinde ve bunların kavâid-i hakikiye-i ilmiyeye ircâ'ıyla muntazam bir kanun şekli ü hey'etine vaz'ında Fransa Devleti düvel-i saire-i Garbiyeye tekaddüm ve müsâbakat eylemesine mebni devlet-i müşarünileyhânın karn-ı ahîrde ol bâbda tertip ve 1811 sene-i milâdiyesi ibtidâsından itibaren mevki-i icraya vaz eylemiş olduğu kanun, düvel-i mütemeddine-i Garbiyenin ekseri tarafından yapılan usul-i muhakemât-ı cezaiye kanunlarına esas ittihaz olunmuş olduğu misillü tedrisine ibtidâr edeceğimiz kanunun tertip ve tanziminde dahi kanun-ı mezkûr tadilat-ı ahîresiyle beraber mehz addolunmuş ise de mündericâtından memleketimizce icrası kâbil olmayan pek çok füsûl ve mevâddı tayyolunduğu gibi kabul olunmuş olanlardan icâb edenlerin dahi teşkilat-ı esasiye-i adliye ve ahvâl-i mülkiye-i mahsusamıza tevfiğ ve takribine sarf-ı itina olunmuştur.

Kanun-ı mebhûsun-anh yalnız 486 maddeyi hâvi olup bazı ahkâm-ı ibtidâiyeyi mutazammın bir mukaddime ile iki kitaptan ibaret ve beher kitabı dahi bazı füsûl ve aksâm ve ebvâba münkasım bulunmuştur.

Muhteviyât-ı umumiyesine gelince "kitab-ı evvel" zabıta-ı adliye vezâifinin tarifiyle vezâif-i mezkûrenin icrasıyla mükellef olan memurînin ve ale'l-husus kaymakam ve müdir-i nahiye ve teftiş memurlarıyla bidayet müddeî-i umumîleri ve muavinlerinin ve mustantıkların vezâifinden ve cerâim-i meşhûde ile muamelat-ı tahkikiyeden ve ihbarât ve şikayât ve istimâ'-ı şuhûddan ve beyyinât-ı tahririye ile sübût-ı cürme medâr olan eşyadan ve celb ve ihzâr ve muvakkat ve gayr-ı muvakkat tevkif müzekkerelerinden ve muvakkaten tahliye-i sebil ile kefaletten ve ikmâl-i tahkikattan sonra mustantık tarafından i'tâ olunacak kararnameler ile bunlar hakkında olunacak itirazattan bahsedip; "kitab-ı sâni"nin mündericâtı dahi kabahate müteallik de'âvîyi rü'yet eden mehâkim ile de'âvî-i mezkûrenin suret-i rü'yetine ve kabahate müteallik ilâmâtın usul-i istinafiyesine ve cünhaya müteallik de'âvîyi rü'yet eden mehâkim ile cünhaların bidayeten ve istinafen suret-i rü'yetine ve cinayâtı rü'yet eden memur mehâkim ile hey'et-i ittihamiyeye ve cinayât mehâkimi rüesâsının vezâif-i mahsusasıy-

la mehâkim-i mezbure nezdinde bulunan müddeî-i umumîlerin vezâifine ve cinayâtın rü'yetinden evvel vukû bulacak bazı muamelat ve mefsuhiyet iddialarıyla cerâim-i mezkûrenin usul-i muhakemesine dair muamelata ve ol bâbdaki hükümlerin suret-i itâsıyla tenfizine ve cinayât ve cünha ve kabahate dair ilamâtın usul-i temyiziyesiyle temyiz istidâlarına ve cinayet ve cünha davalarının iade-i muhakemâtına ve sahteliğe müteallik davalara mahsus muamelat ile cinayâtta verilecek hükm-i gıyâbîlere ve mehâkim memurları tarafından icra-yı memuriyet etmedikleri zamanda veyahut icra-yı memuriyet esnasında vukûa getirilecek cerâimin suret-i rü'yetine ve firar edip derdest edilen mahkumînin isbat-ı hüviyetine ve evrak-ı hükmiyenin telef veya sirkatı takdirinde icra kılınacak muamelata ve de'âvînin tayin-i merciyle bir mahkemeden diğer mahkemeye suret-i nakline ve muhakemâta müteallik evrakın kayıt ve zabtıyla tevkifhane ve hapishanelere ve mahbusiyet-i gayr-ı meşrûa ile hürriyet-i şahsiyenin suret-i vikâyesine ve mahkumînin iade-i hukuk-ı memnûasıyla mürûr-ı zaman ile mucâzâtın sukûtuna dairdir.

[Kostaki Antopulo Paşa'nın] İkinci Ders[i]

Efendiler!

Geçen derste umûr-ı adliyemizin istihsâl-i esbâb-ı hüsn-i cereyanı maksadıyla 1255 tarihinden 1296 tarihine kadar memâlik-i mahrûse-i hazret-i padişahîde vaz' u ilan buyurulan kavânîn-i esasiye-i adliye zikr u ta'dâd olunduktan sonra Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin husûl-i intizam-ı mehâkim-i Nizamiyeye medâr-ı küllî olduğunun beyanıyla beraber tedris edeceğimiz kanunun tesis tarihine kadar gayr-ı muntazam surette câri olan usul-i cezaiyemiz hulâsa vechile gözden geçirilerek müddet-i medîdeden beri tertip ve ilanı zaruret-i mübreme altında bulunan kanun-ı mebhûsun-anhın muahharan mevki-i icraya konulmasıyla işbu noksan-ı mühimmin dahi ikmâline muvaffakiyet hâsıl olduğu ve kanun-ı mezkûrun mehazıyla suret-i tertibinden bahsolunduktan sonra hulâsa-i mündericâtı neden ibaret bulunduğu beyan olunmuş idi.

Bugünkü ders mukaddimemizin mâb'adı demek olduğundan asl-ı kanunun teşrihine mübâşeret olunmazdan evvel esna-yı tedriste ittihaz olunacak usul ile sadede muvâfık sair bazı mevâddın beyanına ibtidâr olunacaktır.

Usul-i Tedris

Bir kanunun makul olması mücerred bazı hakâyık-ı esasiye-i ilmiyeye mutabık olmasına ve tatbikatının dahi makbul ve muteber olabilmesi ancak hakâyık-ı mezkûrenin mân-yı aslîsine tevâfuk ve tetâbuk edecek surette cereyan eylemesine mütevakkıf bulunmasına mebni tahsil-i kanundan maksat yalnız bir kitapta cem ve tertip olunmuş bulunan ahkâm-ı mazbutayı sırasınca ve sadece öğrenip ezber etmekten ibaret olmayıp ahkâm-ı mezkûre tahtında müstetir bulunan kavâid-i esasiye-i hikemiyeye dahi tamamıyla muttali olmak lâzımedendir.

Zira kanun bi't-tab' zuhuru muhtemel olan bi'l-cümle ahvâl ve fûrû'-ı muamelatı câmi olmayıp ancak mesâil-i vâkıanın halline rehber olacak bazı ahkâm-ı esasiye-i umumiyeyi hâvi bulunduğu cihetle vukuât ve muamelat-ı câriyeye tatbik-i ahkâmı esnasında tahaddüs eden mesâil-i mütenevvia ve fer'iyenin suret-i hakikiye ve sahihada hall ü faslı dahi mücerred hakâyık-ı ruh-ı kanuna ta'mik-i efkar ile hâsıl olabilir.

Binâenaleyh kanunun tatbik ve tefsir-i ahkâmıyla mükellef olanların vezâif-i memurelerini suret-i matlûbede ifa edebilmeleri yalnız sırf kanuna temessük ile hâsıl olamayıp lede'l-icâb vâzı'-ı kanunun ol bâbdaki maksat ve fıkri aslîsinin istiknâh ve istikşâfiyla ahkâm-ı mevzûadan murad-ı sahih ne olduğunun temâmî-i tefehhümüne muhtaçtır.

İşte talim-i kanunda nazariyat ile ameliyatın yek-diğerinden infikâk edemeyecek surette irtibatıyla teâvünü bedîhî olup bu yoldaki tederrüsün fevâid-i fiiliyesi ise muhtac-ı tafsil bulunduğu cihetle okuyacağımız kanunun tedrisinde ittihazı mukarrer olan usul iktizâsınca kanunun tertib-i mevzû'una asla halel getirilmeksizin ahkâm-ı mundericesi fasıl be-fasıl teşrih olduğu sırada nazariyattan lâzım gelen mütalaâtın serd ü ityânıyla beraber tatbikatını tefhim ve teshil edecek izahat-ı mukteziyenin dahi îrâd ve beyanına sarf-ı dikkat ve itina olunacaktır.

“Usul-i muhakemât-ı cezaiye” ibaresinden bir de “usul-i muhakemât-ı hukukiye”nin vücûdu istidlal olduğuna mebni bunların tarifiyle beynlerinde fark olup olmadığı ve neden ibaret bulunduğu ve ale'l-umum “usul-i muhakeme” ne demek olup hangi ilmin aksâm ve fûrû'undan olduğu hususlarının evvel emirde bilinmesi muktezi bulunmasına mebni ber-vech-i âti buna dair bazı izahatın itâsı münasip görülmüştür.

İlm-i Hukukun Tarifiyle Aksâmı Beyanındadır

İnsan medeniyü't-tab' olmak mülâbesesiyle münferiden yaşayamayıp ebnâ-yı cinsiyle ihtilât ve müşârekete muhtaç olduğu malumdur.

İnsana hey'et-i içtimaiye efrâdından ma'dûd olmak nazarıyla bakıldıkta kendisinin irade-i cüz'iyesini bir dereceye kadar tahdid eder iki türlü vezâife tâbi olduğu anlaşılır.

Vezâif-i mezkûrenin birinci nev'ine "vezâif-i batıniye" veya "edebiye" ve ikincisine "vezâif-i hariciye" veya "kanuniye" tesmiye olunabilir.

İnsanın vezâif-i edebiyesinden ilm-i ahlâk bahseyletiği gibi vezâif-i hariciyesinden bahseden ilme dahi "ilm-i hukuk" denilir.

Vezâif-i edebiye ile vezâif-i hariciye beynindeki fark-ı esasî şudur ki vezâif-i edebiyenin hâkimi ancak insanın kendi vicdanı olduğundan bunların adem-i icrası halinde kendisi hakkında haricen cebr istimâl olunamaz.

Halbuki vezâif-i hariciyenin ifası kendisinden cebr ile talep olunabilir.

Mesela kimsenin fenalığını arzu etmemek, ehl-i kanaat, velinimetine müteşekkîr, mütesaddık ve kerîmü's-şiyem olmak sıfatları ahlâk-ı haseneden ve binâenaleyh vezâif-i edebiyeden olup gerçi vezâif-i mezkûrenin adem-i ifasından dolayı insan Hakk te'âla hazretleri huzurunda ve vicdanına karşı mesul olabilir ise de bu makûle ahlâk ile muttasıf olmaması cihetle bir gûne mücâzât-ı cismaniyeye müstehak addolunamayacağı gibi sâir halkın dahi kendisinin mücerred bu sıfatta bulunmasını talebe hak ve selahiyeti olamaz.

Bilakis bir âdemin diğer birinden istikrâz eylediği akçayı inkızâ-yı müddetinde te'diye etmesi veyahut mübâyaa eylediği bir şeyin semenini bermûceb-i mukavele ifa eylemesi vezâif-i hariciye yani kanuniyeden olduğundan ta'annüd ve muhalefeti takdirinde bu suretle hukukuna hâlel getirilmiş olan şahsın vazife-i mezkûrenin ifasını talep ve iddiaya hak ve selahiyeti olacağı gibi lede'l-hâce vâki olacak iddiası üzerine şahs-ı medyun hakkında vesâit-i maddiye ile dahi cebir istimal olunabileceği müstağni-i kayd u izahtır.

Vezâif-i batıniye ile vezâif-i hariciye beynindeki fark bâlâda îrâd olunan misaller ile anlaşıldığı gibi ilm-i ahlâk ile ilm-i hukuk beyninde vücûdu derkâr olan münasebatı dahi kaide-i âtiye câmi ve muarref olabilir. Yani "ilm-i hukukun emir ve nehy eylediği cemî'i hususâtı ilm-i ahlâk dahi emir ve nehy eder, fakat ilm-i ahlâkın emir ve nehy eylediği hususâtın cümlesini ilm-i hukuk emir ve nehy etmez".

Mesela: Bir âdemin kendisine düşman olan diğer bir şahsın fenalığını arzu eylemesi kavâid-i ahlâk u âdâb iktizâsınca gayr-ı caiz ise de böyle bir arzuda bulunacak bir âdem kavâid-i hukukça mücrim ve binâenaleyh kanunen müstehakk-ı ceza addolunamaz. Çünkü kanun ancak fiile çıkarak eser-i mazarratı görünen efkârı nehy eder.

Yoksa bir gûne âsâr-ı hariciye ile fiile çıkamayıp da yalnız bir âdemin hayalinde bulunan efkârı şâyân-ı ceza addetmez ve binâenaleyh nehy edemez. Halbuki kanunen müstelzim-i ceza addolunan efâlin her hâlde kavâid-i ahlâkça dahi mezmûm ve menhî olacağı derkârdır.

İlm-i hukuk ibaresindeki “hukuk” lafzının meânî-i müteaddideye şümûlü olup terkeb-i mezkûrde ise de ne mânya alınması lâzım geleceğinin bilinmesi muktezi bulunduğu cihetle ilm-i hukukun beyan-ı aksâmından evvel lafz-ı mezkûrun tedkik-i cihet-i iştikâkiyesiyle mân-yı ıstılâhîsinin îrâdına ibtidâr olunur. Şöyle ki:

Kütüb-i lugat-ı Arabiyede mastûr olduğu üzere “hukuk”un müfredi olan “hak” kelimesinin mân-yı aslî-i lugavîsi iktizâsınca lafz-ı mezkûr elif ve teşdid-i kâf ile yazılan “حَقّ” lafzı gibi bir nesnenin tamam ortasına yani nokta-i merkezine itlâk olunarak yolun tamam ortasında gitmeye dahi lisan-ı Arabda “hak” denildiğine nazaran maddiyâtta mesela bir hatt-ı müstakimin vasat ve nokta-i merkezinden bed’ ile her iki tarafa mümted olan mesafelerin birbirlerinden ne eksik ve ne de ziyade olamayıp yek-diğerine tamamıyla müsavi olduğu bedîhî bulunduğu misillü akliyyâtta dahi esas-ı mezkûr tahayyül ve tatbik bulunduğu halde terkeb-i mezkûrde bulunan “hukuk” lafzının “vezâif”in mukabili mânsına alınması lâzım gelmeyip ilm-i hukuk da insanın vezâif-i hariciyesinde mer’iyeti iktizâ eden tam ve doğru esasları yani akıl ve hikmete mutabık ve adl u dâde muvâfık olan kavâid-i esasiye-i hukukiyeyi mübeyyin olduğu zâhirdir.

Asır Mebde’inde [1300 Senesinde Mekteb-i] Hukuk’un Ders Mîkât Cetveli

Mekteb-i Hukuk’un dördüncü sene-i tedrisiyesi geçen Temmuzun yirmi sekizinci Cumartesi gününden [9 Ağustos 1884] itibaren başlamış olduğundan tedris olunan mevâddın envâ’ı ile muallimlerin esâmisi ve derslerin vakitleri ber-vech-i âti derc kılındı²⁸.

²⁸ “Ceride-i Mehâkim, número 261, 24 Şevval 1301/4 Ağustos 1300, sahife 2105”[-2106].

Üçüncü Sınıf

Bin üç yüz senesi Ağustos ibtidâsından itibaren mekteb-i mezkûrun üçüncü sınıfında okunacak derslerin cetveli

[Gün] / Saat (an-ilâ)	3 ilâ 4	4 ilâ 5	5 ilâ 6
Cumartesi	<i>Tatbik-i usul-i muhakeme-i hukukiye ve ticariye ile tanzim-i ilâmât,</i> muallimi: [Ali] Şahbaz Efendi	...	<i>Fıkıhtan kitabü'd-diyyât ve ahkâm-ı vesâyâ ile ferâiz,</i> muallimi: Ömer [Hilmi] Efendi
Pazartesi	<i>Hukuk-ı siyasiye-i Osmaniye-i dahiliye yani hukuk-ı esasiye ve hukuk-ı idare-i mülkiye,</i> muallimi: [Kemalpaşazâde] Said Bey	<i>Nahv-i Fransevî ile tercüme ve tem [thème],</i> muallimi: [Kemalpaşazâde] Said Bey	<i>Ticaret-i bahriye kanunu,</i> muallimi: İkinci Mahkeme-i Ticaret reisi Kostaki [Vayani] Efendi
Salı	<i>Tatbik-i usul-i muhakemât-ı cezaiye ile tatbik-i ilâmât,</i> muallimi: Baş-müddei-i umumî Kostaki [Antopulo] Efendi	...	<i>Fıkıhtan kitabü'd-diyyât ve ahkâm-ı vesâyâ ile ferâiz,</i> muallimi: Ömer [Hilmi] Efendi
Çarşamba	<i>Hukuk-ı siyasiye-i Osmaniye-i dahiliye yani hukuk-ı esasiye ve hukuk-ı idare-i mülkiye,</i> muallimi: [Kemalpaşazâde] Said Bey	<i>Nahv-i Fransevî ile tercüme ve tem,</i> muallimi: [Kemalpaşazâde] Said Bey	<i>Türkçe mantık,</i> muallimi: Münif Paşa
Perşembe	<i>Fıkıhtan kitabü'd-diyyât ve ahkâm-ı vesâyâ ile ferâiz,</i> muallimi: Ömer [Hilmi] Efendi	<i>Nahv-i Fransevî ile tercüme ve tem,</i> muallimi: [Kemalpaşazâde] Said Bey	<i>Ticaret-i bahriye kanunu,</i> muallimi: İkinci Mahkeme-i Ticaret reisi Kostaki [Vayani] Efendi

İkinci Sınıf

Bin üç yüz senesi Ağustos ibtidâsından itibaren mekteb-i mezkûrun ikinci sınıfında okunacak derslerin cetveli

[Gün] / Saat (an-ilâ)	3 ilâ 4	4 ilâ 5	5 ilâ 6
Cumartesi	<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye kanunu,</i> muallimi: Baş-müddei-i umumî Kostaki [Antopulo] Efendi	<i>Hikmet-i hukuk ile tarih-i hikmet-i hukuk,</i> muallimi: Münif Paşa	<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye ve ticariye ile teşkilat-ı mehâkim kanunu,</i> muallimi: Tahsin Efendi
Pazartesi	<i>Hukuk-ı düvel ile tarih-i hukuk-ı düvel ve muahedât,</i> muallimi: Hasan Fehmi Paşa	<i>Sarf ve nahv-i Fransevî ile tercüme ve tem,</i> muallimi: Recai Efendi	<i>Mecelle'nin ikinci nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh,</i> muallimi: Haydar Efendi

Salı	...	<i>Belâgat-ı Türkiyye ile talim-i kitabet ve hitabet,</i> muallimi: [Hacı] İbrahim Efendi	<i>Mecelle'nin ikinci nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh,</i> muallimi: Haydar Efendi
Çarşamba	<i>Hukuk-ı düvel ile tarih-i hukuk-ı düvel ve muahedât,</i> muallimi: Hasan Fehmi Paşa	<i>Sarf ve nahv-i Fransevi ile tercüme ve tem,</i> muallimi: Recai Efendi	<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye ve ticariye ile teşkilat-ı mehâkim kanunu,</i> muallimi: Tahsin Efendi
Perşembe	<i>Usul-i muhakemât-ı cezaîye kanunu,</i> muallimi: Baş-müddeî-i umumi Kostaki [Antopulo] Efendi	<i>Sarf ve nahv-i Fransevi ile tercüme ve tem,</i> muallimi: Recai Efendi	<i>Mecelle'nin ikinci nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh,</i> muallimi: Haydar Efendi

Birinci Sınıf

Bin üç yüz senesi Ağustos ibtidâsından itibaren mekteb-i mezkûrun birinci sınıfında okunacak derslerin cetveli

[Gün] / Saat (an-ilâ)	3 ilâ 4	4 ilâ 5	5 ilâ 6
Cumartesi	<i>Medhal-i ilm-i hukuk,</i> muallimi: Münif Paşa	<i>Mecellenin birinci nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh,</i> muallimi: Abdüssettar Efendi	<i>Ceza kanunnamesi,</i> muallimi: Yanko [Vitinos] Efendi
Pazartesi	<i>Ticaret-i berriye kanunnamesi,</i> muallimi: İstegan [Karayan] Efendi	<i>Fransızca kıraat ile sarf ve talim-i hat,</i> muallimi: Âkif Efendi	<i>Arazi kanunnamesiyle tapu nizamnamesi ve muamelatı,</i> muallimi: Şükrü Efendi
Salı	<i>Usul-i defteri,</i> muallimi: Dikran Efendi	<i>Mecellenin birinci nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh,</i> muallimi: Abdüssettar Efendi	<i>Ceza kanunnamesi,</i> muallimi: Yanko [Vitinos] Efendi
Çarşamba	<i>Ticaret-i berriye kanunnamesi,</i> muallimi: İstegan [Karayan] Efendi	<i>Fransızca kıraat ile sarf ve talim-i hat,</i> muallimi: Âkif Efendi	<i>Edebiyat-ı Türkiyye ile talim-i kitabet,</i> muallimi: [Abdurrahman] Fehmi Efendi
Perşembe	<i>Mecellenin birinci nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh,</i> muallimi: Abdüssettar Efendi	<i>Fransızca kıraat ile sarf ve talim-i hat,</i> muallimi: Âkif Efendi	<i>Arazi kanunnamesiyle tapu nizamnamesi ve muamelatı,</i> muallimi: Şükrü Efendi

[Meclis-i Muallimîn Toplantı Tutanakları]

İlk Meclis-i Muallimîn Zabıtnamesi²⁹

Bin üç yüz bir senesi Kânun-ı evvelin otuzuncu Pazartesi günü [11 Ocak 1886], Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de ve müdir-i mektep Emin Efendi'nin taht-ı riyasetinde Baş-müddeî-i umumî Kostaki [Antopulo] Efendi ve Meclis-i Maarif reisi [Büyük] Haydar Efendi ve [Kemalpaşazâde] Said Beyefendi ve Mahkeme-i Temyiz azâsından [Ali] Şahbaz Efendi ve Abdüssettar Efendi ve Tahsin Efendi ve Şura-yı Devlet İstinaf müddeî-i umumîsi Yanko [Vitinos] Efendi ve İkinci Ticaret Mahkemesi reisi Kostaki [Vayani] Efendi ve Birinci Mahkeme-i Ticaret azâsından İstefan [Karayan] Efendi'den mürekkep olarak tecemmü eden Hey'et-i Muallimîn tarafından icra kılınan müzakerâtı hâvi zabıtnamedir.

Makam-ı riyasetten tanzim olunan âtiyü'z-zikr müzakere muhtırası kıraat olundu.

Evvela, Mekteb-i Hukuk'un idare ve intizam ve terakkisine müdürü ile birlikte bakmak üzere bütün hey'et-i muallimînin tecemmüü müşkil olmağla hey'et-i mezkûre namına hareket etmek için bir encümenin teşkili münasip görülerek müdir-i mektep tarafından bu bâbda vukû bulan müracaat üzerine cânib-i nezaretten muvâfakat buyurulmuş olduğundan müdür beyden başka muallimlerden dört azânın intihâbı teklif olunur.

Sâniyen, Dava Vekilleri Nizamnamesinin sekizinci maddesinin fıkra-i ahîresinde "Avrupa Hukuk mekteplerinden rüus almış olanlar imtihandan müstesnâdırlar. Fakat *Mecelle* ve *fıkıh* ve *ferâiz* ve *Arazi kanunu* gibi kavânîn-i hususiyeyi görmedikleri yedlerinde bulunan şهادetnameden müstebân olduğu halde yalnız o fenlerden imtihanları icra olunur" diye muharrer olup ancak *fıkıh* lafzından maksat nedir ve kavânîn-i hususiyeden maksat ta'dâd olunan *Mecelle* ve *ferâiz* ile *Arazi kanunu* mudur; buraları daima Müdiriyyetten sul olunmakta olduğundan mezkûr fıkranın ber-vech-i âti teşrih edilmesi teklif olunur. Şöyle ki:

Fakat kavânîn-i hususiye-i Devlet-i Osmaniye'den *Mecelle* ve *vesâyâ* ile *ferâiz* ve *ahkâm-ı evkaf* ve *kitabü'l-beyyinât* ve *kitabü'd-diyyât* ve *kitabü'n-nikah* ve *Arazi*

²⁹ Ebülulâ Mardin'in notu: "Darülfünun Hukuk Medresesinde mahfuz sicill-i mahsusundan aynen nakl ve istinsah olunmuştur".

kanunu ile tapu nizamnameleri ve usul-i muhakeme-i hukukiye ile teşkilat-ı mehâkim ve hukuk-ı idare-i mülkiye-i Devlet-i Aliyye'yi görmedikleri ilâ ahire...

Sâlisen, dava vekaleti istidâsında bulunanların defter-i mahsusunda muharrer kayıt nümeroları sırasıyla evrakının tedkiki ve imtihanı iktizâ edenlerin icra-yı imtihanı lüzumu beyan kılınır.

İşbu muhtıra mücebince icra-yı müzakereye lede'l-ibtidâr mektebin idare ve intizam [ve] terakkisine medâr olan şeylerin müzakeresi hususunun Hey'et-i Muallimîne aidiyeti nizamı iktizâsından ise de muhtıranın birinci fıkrasında beyan kılındığı vechile Hey'et-i Muallimînin cümlesinin daima tecemmüü müşkil olacağından inde'l-icâb Hey'et-i Muallimînin re'yi dahi istihsâl olunmak şartıyla müdir-i mektebin riyaseti tahtında olarak bir encümenin intihâbı hakikaten tanzim ve teshil-i idare ve muamelatı müstelzim olacağı müttehiden tasdik ve re'y-i hafî ve ekseriyet-i nisbiye üzere Baş-müddeî-i umumî Kostaki [Antopulo] Efendi ile Abdüssettar Efendi, Tahsin Efendi, Yanko [Vitos] Efendi azâ intihâb olundu.

İkinci mesele üzerine müzakere olundukta Dava Vekilleri Nizamnamesinin sekizinci maddesinin birinci fıkrasında hususi surette ilm-i hukuk tahsil edip de memâlik-i Osmaniye'de dava vekaletinde bulunmak isteyenlerin imtihanları icra kılınacak fûnûn birer birer ta'dâd edilmiş iken fıkra-i ahîresinde ecnebi hukuk mekteplerinden diploma ahz etmiş olanların yalnız Devlet-i Osmaniye'ye mahsus fıkra ve kanunlardan icra-yı imtihanı gösterilmiş ve şu halde ecnebi mekteplerinden diploması olanların umumî kanunlardan imtihan edilmekten ma'füvv tutulmaları; mesela *ticaret-i berriye* ve *ceza kanunları* gibi esasen Avrupa kanunlarından mütercem kanunları okuyup şehadetname ahz etmiş olmalarından ve *fıkıh* ve kavânîn-i hususiyeden imtihan edilmeleri dahi *fıkıh* ve kavânîn-i hususiye-i Devlet-i Osmaniye'ye mahsus olmağla bunları bi't-tab' okumamış bulunmalarından münbais olduğundan cemiyetce fıkra-i mezkûrenin suret-i tefsiri dahi *fıkıh* ve kavânîn-i hususiyeden maksat ne idüğünü tayinden ibaret kalıp bi'l-farz diplomalı olanlar diploması olmayanlar gibi imtihan olmaya mecbur olsa zikr olunan sekizinci maddenin fıkra-i ûlâsında münderic ulûm ve fûnûndan isticvâb edilmeleri hükm-i nizam iktizâsından olmasına nazaran diploması olanlardan imtihanı lâzım gelenleri mezkûr birinci fıkra mucebince *fıkıhtan Mecelle* ve *vesâyâ* ve *ferâiz* ve *ahkâm-ı evkaf* ile arazi kanunu ve tapu nizamâtından imtihan edilmeleri lâzım geleceği tezekkür kılındı.

Üçüncü fıkra mücebince defter-i mahsusunda mukayyet bir ve iki nüme-

rolu arzıhaller sırasıyla kıraat olundukta nizamen bunlara merbut olması iktizâ eden evrak nâ-mevcut olduğundan arzıhallere merbut olması nizamen lâzım gelen evrak Müdiriyyet marifetiyle ikmâl ettir[il]dikten sonra cemiyete irâe ve imtihan istidâsında bulunup da evrak-ı lâzımeyle istihzâr etmiş olanların icra-yı imtihanı için Kânun-ı sâninin on üçüncü Pazartesi günü içtima edilmesine karar verildi.

Tahsin, Abdüssettar, Şakir, Kostaki [Antopulo], İstapan [Karayan], Yanko [Vitinos], Emin.

Meclis-i Muallimînin İkinci İctimâına Ait Zabıtname

Müdür Emin Efendi nâ-mizaç olduğundan tevkil etmiş olduğu Baş-müddeî-i umumî Kostaki [Antopulo] Efendi hazretlerinin taht-ı riyasetinde in'ikâd eden Hey'et-i Muallimînden Abdüssettar Efendi, Kostaki [Vayani] Efendi, Yanko [Vitinos] Efendi, İstapan [Karayan] Efendi, Şükrü Efendi bulunmuşlardır³⁰.

Geçen içtimain zabtı bi'l-kıraa kabul ve tasdik olundu.

Dava vekaleti istidâsında bulunanların tedkik-i evrakına ibtidar olundukta 1, 2, 3, 4 numarolu istidâlara merbut olması lâzım gelen evrak henüz ikmal ettirilmediğinden 5 nümeroda mukayyet olup Halep ahalisinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Açıkbaş Corci Efendi'nin Halep imtihan komisyonu marifetiyle icra kılınan imtihanını hâvi evrak kıraat olundu.

Dava vekaleti istidâsında bulunanlar hakkında bu defa neşr olunan nizamnamenin neşrinden mukaddem dava vekaletinde bulunmak üzere imtihan olanlar evrakının kemâ fi's-sâbık Adliye Nezareti'nde bulunan Dava Vekilleri Komisyonu tarafından tedkik edilmesinin Encümen-i Adliyece kararlaştırıldığı istihbâr olunmuş ve mumaileyh Corci Efendi dahi mezkûr nizamnamenin neşrinden evvel imtihan edilmiş olduğundan imtihan evrakının Hey'et-i Muallimîn tarafından mı, yoksa mezkûr komisyonca mı tedkiki lâzım geleceğinin tayini Encümen kararının komisyona tebliğ edilip edilmediğinin anlaşılmasına mütevakıf olmağla burasının tedkiki Haşimî Efendi'ye havale olundu.

6 nümero ile mukayyet olup Kayseriye ahalisinden ve tebea-i Devlet-i

³⁰ İkinci toplantının tarihi belirtilmemiştir. Bu toplantının 13 Kânun-ı sâni 1301 (25 Ocak 1886) Pazartesi günü yapılması planlanmıştır.

Aliyye'den Ökrem oğlu Kostantin imzasıyla mümza arzıhal ve evrak-ı merbûta okundu.

Mumaileyhin netice-i istidâsı Adana vilayeti Adliye Encümeni'nde bi'l-imtihan üçüncü sınıftan olarak dava vekaleti etmek üzere muvakkaten bir şehadetname almış olduğundan bu defa neşr olunan nizamname mücebince yeniden imtihan edilerek sınıfının terfi edilmesi talebinden ibarettir. Kendisini hey'ete celb ve Türkçe bazı evrak kıraat ettirildikte gâyet selîs olarak okumuştur. Ba'dehu îrâd olunacak es'ile hakkında müdâvele-i efkâr olundukta imtihan olmak isteyenlere her fenden on ikişer sual îrâd olunarak bundan altı suale cevap-ı muvâfık veremeyenlerin imtihanının reddolunmasına ve yedi ve sekiz ve dokuz suale cevap verenlerin ikinci ve dokuzdan ziyade suale cevap verenlerin birinci dereceden intihâbına karar verilmiş ve vakit geçtiğinden mumaileyhin icra-yı imtihanı başka bir içtimaa talik olunmuştur.

Yanko [Vitinos].

Meclis-i Muallimîn'in İkinci Senesine Ait Zabıtnameler [Mekteb-i Hukuk Encümeni Toplantı Tutanakları]

Birinci İçtimâ

Bin üç yüz iki senesi Martının yirmi birinci Perşembe günü [2 Nisan 1886] saat altı raddelerinde Mekteb[-i Hukuk] Encümeni bi'l-içtima rüusların tanzim ve tertibi mevki-i müzakereye vaz olunup evvel emirde rüusların derecâtı hakkında bahis açılarak Mekteb-i Hukuk Nizamnamesi'nin yirmi dokuzuncu maddesinde muharrer olduğu üzere üç derece yani alıyyül-a'lâ ve a'lâ ve karib-i a'lâ derecelerinde verilmesine ve derecâtın suret-i tayinine nakl-i kelâm olundukta imtihanda kazanabilecek en büyük nokta kırk olup kırkın dokuz öşrü olan otuz altı nokta kazananların alıyyül-a'lâ ve kırkın üç rub'u olan otuz nokta alanların a'lâ ve kırkın sülüsânı (iki sülüs) olan yirmi altı nokta kazananların karib-i a'lâ derecesine nâil olmalarına ve şakirdândan her birinin imtihanda kazandıkları noktalar bu kaide üzere cem ve hesap olunarak rüusların ona göre itâ edilmesine ve bu usule tevfikân cetvellerin tanzim ve tertibiyle Adliye Nezaret-i celîlesine arz u takdim kılınmasına ittifâk-ı ârâ ile karar verilmiştir.

Yanko [Vitinos], Tahsin, Abdüssettar, Kostaki, Emin.

İkinci İçtimâ

Üç yüz iki senesi Temmuzunun yirmi dokuzuncu Salı günü [10 Ağustos 1886] Mekteb-i Hukuk Encümeni içtima ederek mektep müdürü saadetlü Emin Beyefendi ile muallimlerden atufetlü Kostaki [Antopulo] ve faziletlü Abdüssettar ve Tahsin ve saadetlü Yanko [Vitos] efendiler hazerâtı hazır oldukları halde âtiyü'z-zikr mevâddı hâvi muhtıra kıraat olundu:

Evvela, müddet-i tatil hangi güne kadar temdid olunacaktır?

Sâniyen, tatil hitâmında başlayacak olan mezuniyet sınıf imtihanları tahrirî mi, yoksa şifahî mi yahut bazısı tahrirî bazısı şifahî mi olacaktır?

Sâlisen, dühûl imtihanının suret-i icrası.

Rabiân, programların tadili lâzım gelip gelmeyeceği.

Hâmisen, mektebe kaç defa gelmeyen talebe imtihan kabul olunmayacaktır?

Sâdisen, terfi-i sınıf için kaç nokta lâzımdır ve bir derste mesela on beş nokta alamayan talebe reddolunacak mı?

Sâbian, sınıf imtihanına sâmiînin kabul olup olunmayacağı.

Sâminen, dava vekillerinin şifahî imtihanı hangi gün icra edilecektir?

Mevâdd-ı mezkûre hakkında şu vechile müzakere cereyan etmiştir:

Evvelen, Ağustosun üçüncü Pazar gününden itibaren umum dersler tatil olup Eylülün birinci günü [13 Eylül] sınıf imtihanlarına mübâşeretle Teşrin-i sânidin [Kasım] evvel nihâyet bulacak ve şehir-i mezkûr ibtidâsından itibaren sene-i cedide derslerine bed' edilecektir. Mezuniyet imtihanına dahi Eylülün on beşinde [27 Eylül] başlanacaktır.

Sâniyen, birinci sınıf imtihanı *Mecelle'nin birinci nısfı ve ceza ve ticaret-i berriye kanunlarından hem tahrirî hem şifahî ve Arazi kanunuyla medhal-i hukuk ve edebiyat ve Fransızca'dan yalnız şifahî olacaktır.*

İkinci sınıfın imtihanı *Mecelle'nin nısf-ı ahîri ve usul-i muhakeme-i hukukiye ve usul-i muhakemât-ı cezaiye kanunlarından hem tahrirî ve hem şifahî ve hukuk-ı düvel ve hikmet-i hukuk ve belâgat ve Fransızca'dan yalnız şifahî olacaktır.*

Mezuniyet imtihanı *Mecelle'nin umumu ve ceza ve arazi ve ticaret-i berriye ve usul-i muhakeme-i hukukiye ve usul-i muhakemât-ı cezaiye ve ticaret-i bahriye kanunlarından hem şifahî ve hem tahrirî ve tatbikat-ı usul-i muhakeme-i hukukiye ve tatbikat-ı usul-i muhakemât-ı cezaiyeden yalnız tahrirî ve kitabü'd-diyât ile evkaf ve vesâyâ ile ferâiz ve hukuk-ı düvel ve belâgat ve Fransızca ve hukuk-ı siyasiyeden yalnız şifahî olacaktır.*

İmtihanlar evvela tahrirî ve sonra şifahî olacak ve her bir dersin tahrirî imtihanını müteakiben şifahîsi dahi icra edilecektir.

Tahsin, Emin.

Üçüncü İçtimâ

Üç yüz iki senesi Ağustosunun birinci günü [13 Ağustos 1886] hey'et-i sâbika hazır olduğu halde Encümen-i mezkûr akd-i içtima ederek zabt-ı sâbık lede'l-kıraa birinci madde tekrar mevzu-ı bahs-ı müzakere edilerek şu vechile tadil ve tashih edilmiştir:

Evvelen, müddet-i tatil hangi güne kadar temdid olunacaktır?

Bi'l-cümle derslerin Eylül ibtidâsında başlayıp Mayıs nihayetinde hitâm bulması umum mekâtibce câri ve mer'î olan kaide-i sâlime ve muttarıda iktizâsından olduğu halde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de işbu kaide-i sâlime dairesinde hareket edilmeyip imtihan zamanı ve bazen ders mevsimi hararetin en ziyade hüküm-fermâ olduğu bir zamana tesadüf ettirilip hıfz-ı sıhha kaidesine asla riayet edilmemekte ve bazen sene imtihanları senenin ta nısfında icra edilmekte olduğu cihetle ders ve imtihan vakitlerinin böyle muayyen ve muttarid olmaması maksad-ı aslî olan emr-i ehemmi tahsili dahi sekte-dâr edeceği bedîhî bulunmuş ve bazı mevânî haylûletiyle bu bâbda meşhud olan ıttıradırsızlık meydana gelmiş ise de ba'de-mâ bunun bekâsı caiz olamayacağından ve mamafih birden bire izâlesi dahi gayr-ı kâbil bulunduğundan sene-i hâliye ve âtiyede tedâbir-i âti'l-beyanın hüsn-i suretle icrasına ihtimam olduğu ve bu bâbda muallimîn-i kirâm tarafından derslerin vakit ve zamanıyla ikmâl ve itmâmına himmet buyurulduğu halde üçüncü senede mektebin ders ve imtihanlarının vakit ve mevsimi muayyen olarak cereyana başlar. Şöyle ki:

Her sene derslere Eylül ibtidâsında bed' ile Mayıs nihayetinde yani dokuz ayda hitâm bulmak üzere bu sene yani üç yüz iki senesi Ağustosunun üçüncü günü umum dersler tatil olunup Eylülün birinci günü sınıf imtihanlarına mübâşeretle bir ay zarfında yani Teşrin-i evvel ibtidâsında nihayet bulacak ve bir ay sonra yani Teşrin-i sâni ibtidâsında sene-i cedide derslerine bed' ile Haziran nihayetine kadar devam edecektir.

İkinci sene yani üç yüz üç senesi Temmuz ibtidâsında dersler tatil olunup Teşrin-i evvel ibtidâsında o senenin derslerine mübâşeretle Mayıs nihayetinde hitâm bulacaktır.

Üçüncü sene yani üç yüz dört senesi Haziran ibtidâsında dersler tatil edilip Eylûl ibtidâsında o senenin derslerine bed' ile Mayıs nihayetinde ikmâl edilecek ve ba'de-mâ müddet-i tatil ve mevsim-i imtihan işbu üçüncü kaide vechile cereyan edecek ve bu tertip beher sene hem dokuz mah müddet-i tahsilin devamını ve hem de imtihanların vakt-i muayyende icrasını temin eder.

Beher sene verilecek olan üç ay müddet-i tahsilin birinci mahı istihzâr ve ikinci mahı imtihan ve üçüncü mahı istirahat zamanı olmak üzere tahsis ve tayin edilecektir. Şu kadar ki imtihan bir ayda hitâm bulmazsa istirahat zamanından bir müddet alınacaktır.

Mevâdd-ı mebsûtanın talimat-ı meşruha dairesinde usul ittihazı ekseriyet-i ârâ ile tensib ve tezekkür kılınmıştır.

Tahsin, Emin.

Dördüncü İctimâ

Üç yüz iki senesi Ağustosunun on birinci Pazartesi günü [23 Ağustos 1886] hey'et-i sâbika hazır olduğu halde akd-i içtima ederek mevâdd-ı âtiye hakkında şu müzakere cereyan etmiştir:

Evvelen, imtihanların suret-i icrası:

Sınıf imtihanlarının gerek tahrirî ve gerek şifahî[sinde] o dersin mualliminden başka bir de mümeyyiz hazır bulunacaktır.

Mezuniyet imtihanının tahrirîsinde o dersin mualliminden başka bir ve şifahîsinde kezalik mualliminden başka üç mümeyyiz tayin edilecek ve mezuniyet imtihanı alenî olacaktır.

Sınıf imtihanlarının şifahîsinde her bir ders için dört ve mezuniyet imtihanının şifahîsinde kezalik her ders için beş gün müddet verilecektir.

Sınıf imtihanlarının tahrirîsinde nihayet iki ve mezuniyet imtihanının tahrirîsinde nihayet üç saat müddet verilecektir.

Sânîyen, dühûl imtihanının suret-i icrası:

Dühûl imtihanı *kıraat* ve *kitabet* ve *sarf* ve *nahiv* ve *mantık* ve *coğrafya* ve *hesap* ve *tarih-i umumî* ve *Osmanî'den* olmak üzere, encümen azaları hazır oldukları halde Adliye Nezaret-i celîlesinden tayin olunacak mümeyyizler marifetiyle icra edilecektir. İşbu mümeyyizler, Encümen azası veya mektep muallimlerinden başka, hariçten dahi olabilecektir.

Dühûl imtihanına girmek isteyenlerin Eylûl ibtidâsında olunacak ilan vec-hile Teşrin-i evvelin on beşinci gününe kadar mektebe müracaatla isimlerini defter-i mahsusuna kaydettirmeleri lâzım gelir. Teşrin-i evvelin on altıncı günü [28 Ekim] dühûl imtihanının icrasına mübaşeret edilecektir.

Tahsin, Emin.

Beşinci İçtimâ

Üç yüz iki Ağustosunun on sekizinci Pazartesi günü [30 Ağustos 1886] mektep müdürü saadetlü Emin Efendi ile atufetlü Kostaki [Antopulo] ve faziletlü Tahsin ve saadetlü Yanko [Vitinos] efendiler hazır oldukları halde müzakerâta ibtidâr olundu.

Fransızca imtihanında nihayet on iki nokta verilecektir. Beher gün her iki sınıfın şifahî imtihanında yirmi beş talebe imtihan edilecektir.

Mektebe girmek isteyenler[in] tarih-i ilandan itibaren Eylûlün yirmi ikisine [4 Ekim] kadar gelip isimlerini kaydetmeleri lâzım gelir.

Dühûl imtihanı tahrirî ve şifahî olacaktır. Tahrirî imtihanda evvela Türkçe bir makale kaleme aldırılacak ve onu müteakiben *hesaptan* îrâd olunacak es'ileye cevaplar yazdırılacaktır.

Şifahî imtihanı *sarf* ve *nahiv* ve *mantık* ve *coğrafya* ve *tarih-i umumî* ve *Osmanî* den ibaret olacaktır.

Tahsin, Emin.

Altıncı İçtimâ

Üç yüz iki senesi Ağustosunun yirmi beşinci günü [6 Eylûl 1886] mektep müdürü saadetlü Emin Efendi ile atufetlü Kostaki [Antopulo] Efendi ve saadetlü Yanko [Vitinos] Efendi hazerâtı hazır oldukları halde müzakerâta ibtidâr olundu.

Muallimîn-i kirâm tarafından tutulan devam jurnalının mikdar-ı eyyâmının sülûsü mikdarı gaybûbet eden talebe imtihana kabul olunmayacaktır.

Tahsin, Emin.

Yedinci İctimâ

Üç yüz üç senesi Nisanının yirmi altıncı günü [8 Mayıs 1887] müdür saadetlü Emin Efendi, devletlü Hasan Fehmi Paşa ve faziletlü Ömer Hilmi ve Abdüssettar efendiler hazır oldukları halde Encümen akd-i içtima etmiştir.

Üç yüz iki senesi Teşrin-i sânisinde bed' ile icra kılınan mezuniyet imtihanında nail-i rüus olan otuz bir efendinin derece ve sin ve mahall-i vilâdetlerini havi tanzim olunan cetvelin bi't-temhir Maarif Nezaret-i celîlesine takdimine karar verilmiştir.

Emin.

Sekizinci İctimâ

Bin üç yüz üç senesi Teşrin-i evvelinde [13 Ekim-Kasım 1887] müdür saadetlü Emin Efendi, devletlü Hasan Fehmi Paşa ve semâhatlü Haydar Efendi ve saadetlü Şevki Beyefendi hazır oldukları halde akd-i içtima etmiştir.

Birincisi, müdâvemet keyfiyeti olup okunan derslerin üçte birinden ziyadesine gelmeyen talebe imtihana kabul olunmaz.

İkincisi, birinci sınıfın imtihan maddesi olup işbu imtihan ikiye münkasım olacaktır. Birincisi *edebiyat-ı Türkiyye* ile *Fransızca*, ikincisi *hukuk* vesâire imtihanıdır. *Edebiyat* imtihanında birinci gün bir makale kaleme aldırılacak ve ikinci gün okunan *edebiyat* dersinden îrâd olunacak es'ileye cevap yazdırılacak, üçüncü gün *Fransızca* dersinden şifahen imtihan olunacaktır. *Makale* ve *edebiyat* imtihanlarının her birisinden yirmi altı ve sülûsân yani ikisinden elli üç ve sülûs nokta kazanamayanlar ikinci imtihana kabul olunmayıp bir sene daha tahsile mecbur olacaklardır. Şu kadar ki işbu makale ve edebiyat imtihanlarında yalnız kırk sekiz nokta kazanan talebe elli üçe varıncaya kadar olan noksanını *Fransızca*'dan kazandığı noktalar ile ikmal edebilecektir. *Fransızca*'dan en ziyade kazanılabilecek nokta tekmiil bildiği halde birinci sınıfta on, ikincide on beş, üçüncüde yirmidir. Tahrirîde imtihan müddeti iki saat olacak ve bu müddette yazamayanlara ziyade vakit verilmeyecektir.

Birinci imtihan yani *edebiyat* imtihanı hitâm bulduktan sonra ikinci

imtihana yani hukuk imtihanına kabul olunanlar için ayrıca bir cetvel tanzim olunur. İşbu ikinci imtihanda dahi her derste ikişer mümeyyiz bulunur ve derslerin hangisinden tahrirî ve hangisinden şifahî olacağı ileride müdüriyet tarafından ilan olunur. Her bir imtihan üç gün imtidat eder.

Üçüncüsü, ikinci sınıfın imtihanı. İşbu imtihan dahi tıpkı birinci sınıf gibi olacak, fakat *edebiyat* yerine *belâgat* imtihanı icra edilecektir. Beher dersten sülüsân yani birbiri üzerine yirmi altı ve iki sülüs nokta alamayan talebe terfi-i sınıf edemez.

Dördüncüsü, mezuniyet imtihanı olup bu dahi sınıflarda olduğu gibi *edebiyat* ve *hukuk* imtihanından ibaret olacaktır. *Edebiyat* imtihanı *makale* ve *belâgattan* ibarettir. İşbu *edebiyat* imtihanında elli üç ve bir sülüs nokta alamayan talebe *hukuk* imtihanına giremeyecektir ve bunda sınıflarda olduğu gibi *Fransızca*'nın yardımı olmayacaktır. Mezuniyet sınıfının imtihanı üç sınıfta okunan derslerden ibaret bulunacaktır. Mezuniyet imtihanı on biri tahrirî ve bâkisi şifahî olacaktır.

İşbu imtihanda tedariki mümkün olduğu surette üç veyahut iki mümeyyiz bulunur. Beher dersten en ziyade kazan[ıl]abilecek kırk nokta olduğu halde bundan otuz altı nokta alabilen alıyyü'l-a'lâ ve otuz nokta kazanan a'lâ, yirmi altı ve iki sülüs nokta alan karib-i a'lâ itibar edilecektir.

Beşincisi, her sınıfta talebenin mikdarı nisbetinde Müdiriyet tarafından beher talebe için tayin olunan günde gelmeyenlerin mazereti Müdiriyet nezdinde kabul olunmadıkça bir daha o imtihana kabul olunmayacaktır.

Altıncısı, her sınıfın imtihan[ın]da bir kitap veya kopyeden yazanlar o imtihanın noktasından mahrum olurlar. İmtihan günlerinin tayini Müdiriyyete aittir.

Yedincisi, dühûl imtihanı olup bu dahi iki kısımdır. Evvela Türkçe bir makale kaleme aldırılacak, sâniyen *Arapça* veyahut buna mukabil *Fransızca* birkaç ibare yazdırılıp ve Türkçeye tercüme ettirilecektir.

Makaleden ve *Arapça* veyahut *Fransızca* tercümesinden cem'an elli üç ve sülüs nokta alamayan diğer imtihanlara kabul olunmaz. Bunlardan şâyân-ı kabul olanların cetvelleri bi't-tanzim ikinci imtihana davet olunurlar.

İşbu ikinci kısım imtihan tahriren *hesap* ve *tarih-i Osmanî* den ve şifahen *sarf* ve *nahv-i Arabî* ile *kavâid-i Türkiyye* den veyahut buna mukabil *sarf* ve *nahv-i Fransevî* ile *kavâid-i Türkiyye* den ve coğrafyadan ibaret olacaktır. Ve bu ikinci kısım imtihana kabul için birbiri üzerine yirmi altı sülüsân nokta almak şarttır.

Sekizincisi, *Fransızca*'dan kazanılan noktanın ikinci imtihanında yani hukuk imtihanında terfî-i sınıf ve derece için bir tesiri olmayıp fakat talebenin yek-diğerine tekaddümüne sebep olur.

Şevki, Ali Haydar, Hasan Fehmi, Emin.

[Son İçtimâ]

Mezuniyet imtihanına girip de hiçbir derecede nail-i rüus olamayan talebenin en dûn nûmero aldığı dersten tekrar imtihana kabul olunması münasip olacağı Encümence tezekkür kılındı³¹.

Celâl, Tahsin, Ali Şahbaz, [Aziz].

Devletin Resmî Salnamelerinde Hukuk Müessesesine Mûteallik Malumat³²

1298 [Yılı]

<i>Mecelle</i> muallimi Ömer [Hilmi] Efendi	Mekke
<i>Lisan-ı Fransevî</i> muallimi [Kemalpaşazâde] Said Bey	ûlâ sânisî
diğer [<i>Lisan-ı Fransevî</i> muallim]i Recai Efendi	sâlîse
<i>Kanun-ı ceza</i> muallimi İsmail Bey	ûlâ sânisî
<i>Arazi kanunu</i> muallimi Abdüsettar Efendi	Mekke
<i>Edebiyat-ı Türkiyye</i> muallimi [Recaizâde] Ekrem Bey	ûlâ sânisî
<i>Edebiyat-ı Arabiyye</i> muallimi Sâmi Efendi	ûlâ sânisî
Mektep müdürü Emin Bey	

³¹ Ebû'lulâ Mardin şöyle bir not düşmüştür: "Zabıtnamede bu içtimâ'nın tarihi muharrer değildir. Ve diğer içtimâlarda olduğu gibi zabtının metninde de içtimâ'nın hangi gün akdedildiğine dair sarâhat yoktur. Bu celseden sonra defterde içtimâ zabtına da tesadüf edilmiyor. İzzet (Aziz de okunabilir) imzası müdriyette tahavvül vukû'unu ve bu içtimâ'nın Aziz Bey'in müdriyeti zamanında akdedilmiş olduğunu gösteriyor". Ebû'lulâ Mardin'in bahsettiği kişi müdür Aziz Bey'dir. Daha fazla bilgi için bkz. Yörük, *agt*, s. 55-56.

³² Ebû'lulâ Mardin'in notu: "Devletin resmî salnameleri hicrî senelere izâfe edilmektedir. 1298 sene-i hicriyesine mahsus salnameden aynen naklolunmuştur". Aşağıda *Devlet Salnamesi* olarak kısaltılacaktır.

1299 [Yılı]³³

Mektep müdürü: Emin Efendi.

[Mekteb-i Hukuk muallimîn-i kirâm hazarâtı ile tedris ettikleri dersler:]

Birinci Sınıf yani Birinci Sene	
Münif Paşa (Sâbık Maarif nazırı)	<i>Medhal-i ilm-i hukuk</i>
Abdüssettar Efendi (Bâb-ı Fetva-penâhî İlmât-ı Şer'îye Mümeyyizi)	<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye ile medhal-i fıkıh</i>
[Ali] Şahbaz Efendi (Mahkeme-i Ticaret reis-i evveli)	<i>Ticaret kanunnamesiyle usul-i defteri</i>
Ahmet Hamdi [Şirvanî] Efendi (Meclis-i Maarif azâsından)	<i>Arazi kanunnamesiyle tapu nizamnameleri ve muamelatı</i>
İsmail Bey (İkinci Mahkeme-i Ticaret reisi)	<i>Ceza kanunname-i hümayûnu</i>
Münir Bey (Hariciye Kalemî hulefâsından)	<i>Edebiyat-ı Türkiye ile talim-i kitabet</i>
[Kemalpaşazâde] Said Bey (Sâbık Hariciye kâtibi) <i>Fransız lisanı</i>	

İkinci Sınıf	
Cevdet Paşa (Adliye nazırı)	<i>Belâgat-ı Türkiye ile talim-i hitabet</i>
Münif Paşa (Sâbık Maarif nazırı)	<i>Hikmet-i hukuk</i>
Hasan Fehmi Efendi (Nâfia nazırı)	<i>Hukuk-ı düvel ile muahedât</i>
Ömer [Hilmi] Efendi (Evkaf müsteşarı)	<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye ile ahkâm-ı evkaf</i>
Tahsin Efendi (Mahkeme-i Temyiz azâsından)	<i>Usul-i muhakeme-i hukukiye ve ticariye ile teşkilat-ı mehâkim nizamnamesi</i>
Kostaki [Antopulo] Efendi (Baş-müddeî-i umumî)	<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye</i>
Mösyö Perar (Mekteb-i Sultani muallimlerinden)	<i>Edebiyat-ı Franseviye</i>

1300 [Yılı]³⁴

Müdür: Emin Efendi.

Birinci Sınıf	
<i>Mecelle'nin birinci nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh</i> muallimi	Haydar Efendi
<i>Ceza kanunnamesi</i> muallimi	[Nazaret] Haçaryan Efendi

³³ 1299 Devlet Salnamesi, s. 228-229.

³⁴ 1300 Devlet Salnamesi, s. 159-161.

<i>Ticaret-i berriye kanunnamesiyle usul-i defterî muallimi</i>	...
<i>Arazi kanunnamesiyle tapu nizamnamesi muamelatı muallimi</i>	Şükrü Efendi
<i>Medhal-i ilm-i hukuk muallimi</i>	Münif Paşa
<i>Edebiyat-ı Türkiyye ile talim-i kitabet muallimi</i>	...
<i>Fransızca kıraat ile sarf muallimi</i>	Recâi Efendi

İkinci Sınıf	
<i>Mecelle'nin ikinci nısfı ve talim ve teşrih-i Mecelle ve mübahasât muallimi</i>	Abdüssettar Efendi
<i>Usul-i muhakeme-i hukukiye ve ticariye ile teşkilat-ı mehâkim nizamnamesi muallimi</i>	Tahsin Efendi
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye kanunnamesi muallimi</i>	Kostaki [Antopulo] Efendi
<i>Hukuk-ı düvel ile tarih-i hukuk-ı düvel ve muahedât-ı Osmaniye ve sair muallimi</i>	Hasan Fehmi Paşa
<i>Hikmet-i hukuk ile tarih-i hikmet-i hukuk muallimi</i>	Münif Paşa
<i>Belâgat-ı Türkiyye ile talim-i kitabet muallimi</i>	Hacı İbrahim Efendi
<i>Nahv-i Fransevî ile Roma tarihi ve Türkçeden Fransızcaya talim-i tercüme muallimi</i>	Recâi Efendi

Üçüncü Sınıf	
<i>Talim-i muhakeme-i hukukiye ve ticariye ile talim-i hulâsa-i evrak ve tanzim-i ilam ve müntehab ebhâs hakkında imtihan ve mübâhase muallimi</i>	[Ali] Şahbaz Efendi
<i>Talim-i muhakemât-ı cezaiye ile talim-i hulâsa-i evrak ve tanzim-i ilam ve müntehab ebhâs hakkında imtihan ve mübâhase muallimi</i>	Kostaki [Antopulo] Efendi
<i>Ticaret-i bahriye kanunnamesi muallimi</i>	...
<i>Hukuk-ı siyasiye-i Osmaniye-i dahiliye yani hukuk-ı esasiye ve hukuk-ı idare-i mülkiye muallimi</i>	[Kemalpaşazâde] Said Bey
<i>Mültekâ'dan bazı kitap yani vesâyâ ile ferâiz, ahkâm-ı evkaf ve kitabü'd-diyyât ile mürâfaa-i şer'îye muallimi</i>	Ömer [Hilmi] Efendi
<i>Türkçe mantık muallimi</i>	Ömer [Hilmi] Efendi
<i>Fransızcadan retorik yani meânî ve bedî' ve beyan ile evrak-ı resmîye tercümesi ve talim-i kitabet-i Franseviye muallimi</i>	[Kemalpaşazâde] Said Bey

³⁵ İhtiyarî derslerin muallimleri belirtilmemiştir.

İhtiyarî Dersler ³⁵	
<i>Ekonomi politik ile fenn-i istatistikin nazariyat ve ameliyat muallimi</i>	...
<i>Tarih-i umumî ale'l-husus Roma tarihiyle tarih-i cedid ve tarih-i muasırın muallimi</i>	...
<i>Latin lisanı muallimi</i>	...
<i>Felsefeden ilm-i ahlâk muallimi</i>	...
<i>Usul-i defteri ve muhâsebât muallimi</i>	...
İşbu beş ders Fransızca okunacaktır.	

1301 [Yılı]³⁶

Müdür: Emin Efendi (4. Mecidi). Umûr-ı Tahririye Memuru: Arif Bey.

Üçüncü Sınıf yani Üçüncü Sene Muallimleri	
<i>Tatbik-i usul-i muhakemât-ı cezaiye muallimi</i>	Kostaki [Antopulo] Efendi
<i>Tatbik-i usul-i muhakeme-i hukukiye ve ticariye ile tanzim-i ilamât muallimi</i>	[Ali] Şahbaz Efendi
<i>Hukuk-ı siyasiye yani hukuk-ı esasiye-i Osmaniye ile usul-i idare-i mülkiye muallimi</i>	[Kemalpaşazâde] Said Bey
<i>Ticaret-i bahriye kanunu</i>	Kostaki [Vayani] Efendi
<i>Türkçe mantık ile Mülteka'dan kitabü'd-diyyât, vesâya ve ferâiz ile ahkâm-ı evkaf muallimi</i>	Ömer [Hilmi] Efendi
<i>Fransızcadan retorik ile evrak-ı resmiye tercümesi muallimi</i>	[Kemalpaşazâde] Said Bey

İkinci Sınıf	
<i>Mecelle'nin ikinci nısfı muallimi</i>	Abdüssettar Efendi
<i>Hukuk-ı düvel ve muahedât-ı resmiye muallimi</i>	Hasan Fehmi Paşa
<i>Hikmet-i hukuk muallimi</i>	Münif Paşa
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye muallimi</i>	Kostaki [Antopulo] Efendi
<i>Usul-i muhakeme-i hukukiye ve ticariye ile teşkilat-ı mehâkim kanunu muallimi</i>	Tahsin Efendi
<i>Belâgat-ı Osmaniye ile talim-i hitabet muallimi</i>	[Hacı] İbrahim Efendi
<i>Tem yani Fransızcadan Türkçe[ye] ve Türkçeden Fransızcaya tercüme muallimi</i>	Recâi Efendi

³⁶ 1301 Devlet Salnamesi, s. 337-339.

Birinci Sınıf	
<i>Mecelle'nin birinci nısfı muallimi</i>	Haydar Efendi
<i>Medhal-i ilm-i hukuk muallimi</i>	Münif Paşa
<i>Ticaret-i berriye kanunu muallimi</i>	Rifat Bey
<i>Arazi kanunu ile tapu nizamnamesi muallimi</i>	Şükrü Efendi
<i>Ceza kanunu muallimi</i>	Haşaryan Nazaret Efendi
<i>Türkçe kitabet muallimi</i>	[Abdurrahman] Fehmi Efendi
<i>Fransızca sarf muallimi</i>	Âkif Efendi

1302, 1303, 1304 [Yılları]³⁷

Müdür: Emin Efendi.

Birinci Sene	
<i>Medhal-i ilm-i hukuk</i>	Münif Paşa
<i>Mecelle'nin birinci nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh</i>	Abdüssettar Efendi
<i>Ceza kanunnamesi</i>	Yanko [Vitinos] Efendi
<i>Ticaret-i berriye ve bahriye kanunnamesiyle usul-i defteri</i>	İştepan [Karayan] ve Dikran efendiler
<i>Arazi kanunnamesiyle tapu nizamnamesi ve tapu muamelatı</i>	Şükrü Efendi
<i>Edebiyat-ı Türkiyye ile talim-i kitabet ve hitabet</i>	[Abdurrahman] Fehmi Efendi
<i>Fransızca kıraat ile talim-i hatt-ı Fransevi</i>	Âkif Efendi

İkinci Sene	
<i>Mecelle'nin ikinci nısfı</i>	Haydar Efendi
<i>Hukuk-ı düvel ve tarih-i hukuk-ı düvel ve muahedât</i>	Hasan Fehmi Paşa
<i>Usul-i muhakeme-i cezaiye kanunu</i>	Kostaki [Antopulo] Efendi
<i>Usul-i muhakeme-i hukukiye ve ticariye ile teşkilat-ı mehâkim kanunu</i>	Tahsin Efendi
<i>Hikmet-i hukuk ile tarih-i hikmet-i hukuk</i>	Münif Paşa
<i>Belâgat-ı Türkiyye ile talim-i kitabet ve hitabet</i>	Abdurrahman Süreyya Efendi
<i>Sarf ve nahv-i Fransevi ile tercüme ve tem</i>	Recâi Efendi

³⁷ 1303 ve 1304 yıllarında değişiklik olmadığı için üç yılı tek tabloda verdik. Ayrıca bkz. 1302 *Devlet Salnamesi*, s. 359-362; 1303 *Devlet Salnamesi*, s. 292-294; 1304 *Devlet Salnamesi*, s. 285-286.

Ebül'ulâ Mardin - Haz. Ali Adem Yörük

Üçüncü Sene	
<i>Fıkıhtan vesâyâ ile ferâiz ve kitabü'd-dîyyât ve ahkâm-ı evkaf</i>	Ömer [Hilmi] Efendi
<i>Hukuk-ı siyasiye-i Osmaniye-i dahiliye yani hukuk-ı esasiye ve hukuk-ı idare-i mülkiye</i>	[Kemalpaşazâde] Said Bey
<i>Ticaret-i bahriye kanunu</i>	Kostaki [Vayani] Efendi
<i>Tatbik-i usul-i muhakeme-i hukukiye ve ticariye ile tanzim-i ilamât</i>	[Ali] Şahbaz Efendi
<i>Türkçe mantık</i>	Münif Paşa
<i>Nahv-i Fransevî ile tercüme ve tem</i>	[Kemalpaşazâde] Said Bey

Dördüncü Sene	
<i>Mecelle ile usul-i muhakemât-ı hukukiye dair ameliyat-ı tatbikiye</i>	
<i>Mustantık ve müddei-umumilerin vezâifine ve dava vekillerinin icra-yı sanatına dair müzakerât ve ceza kanunnamesi ile usul-i muhakemât-ı cezaiye ameliyat-ı tatbikiyesi ve kanun-ı tıb</i>	
<i>Hukuk-ı ticaret-i berriye ve bahriye ile muhakemât-ı ticariyenin ameliyat-ı tatbikiyesi ve havânîn-i ticariyenin mukayesesi</i>	
<i>Fıkıh ile usul-i fıkıh</i>	
<i>Hulâsa-i hukuk-ı roma ve kiraat-ı havânîn-i fransa</i>	
<i>İlm-i servet ve istatistik</i>	
<i>Fenn-i siyaset ile fenn-i diploması ile şehbenderler vezâifi ve hukuk-ı hususiye-i düvel</i>	
<i>İlm-i hikmetten fenn-i marifetü'n-nefs ve ilm-i ahlâk</i>	

1305 [Yılı]³⁸

Müdür: Emin Efendi. Müdür-i sâni: Kâzım Efendi.

<i>Medhal-i ilm-i hukuk ve Medhal-i ilm-i hikmet ve Marifetü'n-nefs ve ilm-i ahlâk ve hikmet-i hukuk muallimi</i>	Münif Paşa	Vezir
<i>Hukuk-ı düvel ile tarih-i hukuk-ı düvel ve muahedât</i>	Hasan Fehmi Paşa	Vezir
<i>Mecelle muallimi</i>	Haydar Efendi	Sudûr
<i>Fıkıh muallimi</i>	Ömer Hilmi Efendi	İstanbul
<i>Mecelle muallimi</i>	Abdullah Şakir Efendi	İstanbul
<i>Hukuk-ı siyasiye-i Osmaniye yani hukuk-ı esasiye ve hukuk-ı idare-i mülkiye</i>	Macid Paşa	Vezir

³⁸ 1305 Devlet Salnamesi, s. 230-231. Mardin, rütbeleri almamıştır.

<i>Mantık ve miyâsât</i>	[Ali] Sedad Bey	Ülâ
<i>Tatbik-i usul-i muhakemât-ı cezaiye</i>	Şevki Bey	Ülâ
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye ve tatbik-i usul-i muhakeme-i hukukiye</i>	Ali Şahbaz Efendi	Ülâ
<i>Usul-i muhakeme-i hukukiye</i>	Tahsin Efendi	Bilâd-ı hâmse
<i>Ticaret-i bahriye ve zeyl-i kanun-ı ticaret</i>	Kostaki [Vayani] Efendi	Ülâ sânisî
<i>Belâgat-ı Türkiyye ile hitabet</i>	[Abdurrahman] Süreyya Efendi	-
<i>Fransızca</i>	Vehbi Bey	Mütemâyiz
<i>Tarih-i umumî ve tarih-i İslam</i>	Hakkı Bey	Sâniye
<i>Edebiyat</i>	[Muallim] Naci Efendi	-
<i>Ceza kanunu</i>	[Nazaret] Haçaryan Efendi	-
<i>Fransızca</i>	Pavlidis Efendi	-

[Mevcut Talebe]		
Birinci sınıf: 95	İkinci sınıf: 63	Üçüncü sınıf: 77

☆☆☆

1306 *Salnamesi*'nde dürûs ve müderrisîn hakkında malumat yoktur. Yalnız müdir-i evvel ünvanını hâiz Emin Efendi, müdir-i sâni ünvanını hâiz Kâzım Efendi isimlerine tesadüf edilmektedir³⁹.

1307 *Salnamesi*'nde müdiriyyet münhal gösterilmiş ve Kâzım Efendi müdir-i sâni olarak işaret olunmuştur⁴⁰.

1310 *Salnamesi*'nde yalnız müdür ünvanını haiz Şükrü Efendi namı muharrerdir⁴¹.

[1311], 1312, 1313, 1314 seneleri salnamelerinde müdür ünvanını haiz Kâzım Efendi ve kâtip ünvanıyla Şevki Bey namları muharrerdir⁴².

1315, 1316, 1317, 1318, 1319 salnamelerinde “müdür: Kâzım Efendi, müdür

³⁹ 1306 *Devlet Salnamesi*, s. 316.

⁴⁰ 1307 *Devlet Salnamesi*, s. 354. 1308 ve 1309 senelerine ait salnamelerde Hukuk Mektebi mektepler arasında sayılmıştır. Müdür, Mekâtib-i Âliye müdürü Aziz Bey; müdir-i sâni Kâzım Efendi olarak gösterilmiştir. Bkz. 1308 *Devlet Salnamesi*, s. 354; 1309 *Devlet Salnamesi*, s. 374-375.

⁴¹ 1310 *Devlet Salnamesi*, s. 390-391.

⁴² 1312 *Devlet Salnamesi*, s. 422-423; 1313 *Devlet Salnamesi*, s. 450; 1314 *Devlet Salnamesi*, s. 458-459. 1311 yılında da aynı bilgiler vardır: 1311 *Devlet Salnamesi*, s. 408-409.

muavini: Şevki Bey" namları muharrerdir⁴³.

1320, 1321, 1322, 1323 salnamelerinde "müdür: Kâzım Bey, müdür muavini: Şevki Bey, kâtip: Said Bey" namları muharrerdir⁴⁴.

1324 *Salnamesi*'nde "müdür: Kâzım Bey, müdür-i sâni: (Meclis-i Maarif azasından) Faiz Efendi, müdür muavini: Şevki Bey, kâtip: Said Bey" namları muharrerdir⁴⁵.

1325 *Salnamesi*'nde "müdür: Kâzım Bey, müdür-i sâni: (Meclis-i Maarif azasından) Faiz Efendi, müdür muavini: Şevki Bey, kâtip: Said Bey, Muhasebe memuru: İsmail Necati Bey, kâtip muavini: Fevzi Efendi" namları muharrerdir⁴⁶.

1326 *Salnamesi*'nde aynı sarahat mevcuttur⁴⁷.

1326 sene-i maliyesi salnamesinde Hukuk Mektebi ünvanlı bir kısım mevcut olmayıp yalnız Darülfünûn şû'abâtı müdürlerinin isimlerini ihtiva eden kısımda "Hukuk Şubesi müdürü Abdülhalik Midhat Bey" nam ve ünvanına tesadüf edilmektedir. Hey'et-i talimiye hakkında malumat yoktur⁴⁸.

1316 Maarif Salnamesi

Hey'et-i İdare: Müdür Kâzım Efendi, muavin: Şevki Bey.

Hey'et-i Talimiye	
Usul-i fıkıh ve Mecelle muallimi	Ali Haydar Efendi
Mecelle muallimi	Abdullah Şakir Efendi

⁴³ 1315 *Devlet Salnamesi*, s. 289; 1316 *Devlet Salnamesi*, s. 320-321; 1317 *Devlet Salnamesi*, s. 304; 1318 *Devlet Salnamesi*, s. 340; 1319 *Devlet Salnamesi*, s. 379.

⁴⁴ 1320 *Devlet Salnamesi*, s. 394; 1321 *Devlet Salnamesi*, s. 424; 1322 *Devlet Salnamesi*, s. 441; 1323 *Devlet Salnamesi*, s. 485.

⁴⁵ 1324 *Devlet Salnamesi*, s. 534.

⁴⁶ 1325 *Devlet Salnamesi*, s. 533-534.

⁴⁷ 1326 *Devlet Salnamesi*, s. 540.

⁴⁸ 1327 mali senesine ait salnamede de aynı kayıt vardır. Bkz. 1327 *sene-i maliye Devlet Salnamesi*, Dersaadet, Selânik Matbaası, 1327, s. 355. 1328 mali senesine ait salnamede Hukuk Şubesi kısmında müdür Abdülhalik Midhat Bey, muavin Osman Nuri Bey, birinci kâtip Ali Kemaleddin Bey olarak gösterilmiş, diğer kâtiplerin adı zikredilmemiştir. Bkz. 1328 *sene-i maliye Devlet Salnamesi*, Dersaadet, Selânik Matbaası, 1328, s. 371. 1333-1334 mali senelerine ait salnamede ise müdür Rauf Bey, müdür muavini Ahmed Nuri Bey, kâtip Bekir Bey olarak gösterilmiştir. Bkz. 1333-1334 *sene-i maliye Devlet Salnamesi*, Dersaadet 1334, s. 320.

Hukuk Müessesesi Tarihi

<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye ve cezaiye ve tanzim-i ilâmât-ı hukukiye muallimi</i>	Ali Şahbaz Efendi
<i>Hukuk-ı idare ve hukuk-ı düvel muallimi</i>	İbrahim Hakkı Bey
<i>Hukuk-ı düvel ve uhûd muallimi</i>	[Örikağasızâde] Hasan Sırrı Bey
<i>Kanun-ı ceza ve tanzim-i ilâmât-ı cezaiye muallimi</i>	Celâl Bey
<i>Ahkâm-ı evkaf ve arazi kanunu muallimi</i>	Hüseyin Hüsnü Efendi
<i>Ticaret-i bahriye kanunu muallimi</i>	Kostaki [Vayani] Efendi
<i>Ticaret-i berriye ve icra kanunu muallimi</i>	[Mehmed] Kâzım Efendi
<i>Mecelle muallimi</i>	[Küçük] Haydar Efendi
<i>Kitabü'n-nikâh muallimi</i>	[Seydişehrî] Mahmud Esad Efendi
<i>Kitabü'l-vesâyâ ve ferâiz muallimi</i>	el-hac [Manastırlı] İsmail Hakkı Efendi

1313-1314 sene-i dersiyesi zarfında mektepte mevcut talebe		
Müslim	Gayrimüslim	Yekûn
520	48	568
Mubassırın		
Sermubassır: Feyzi Efendi; mubassır 1 adet.		

1317 Senesi Maarif Salnamesi

Hey'et-i İdare: Müdür Kâzım Efendi, muavin Şevki Bey.

Hey'et-i Tedrisiye	
<i>Usul-i fıkıh ve Mecelle muallimi</i>	Ali Haydar Efendi
<i>Mecelle muallimi</i>	Abdullah Şakir Efendi
<i>Hukuk-ı idare ve hukuk-ı düvel muallimi</i>	İbrahim Hakkı Bey
<i>Hukuk-ı düvel ve uhûd muallimi</i>	[Örikağasızâde] Hasan Sırrı Bey
<i>Ceza kanunu ve tanzim-i ilâmât-ı cezaiye muallimi</i>	Celâl Bey
<i>Ahkâm-ı evkaf ve arazi kanunu ve miyarü'l-adâle muallimi</i>	Hüseyin Hüsnü Efendi
<i>Mecelle muallimi</i>	[Küçük] Haydar Efendi
<i>Ticaret-i bahriye kanunu muallimi</i>	Yanko Vitos

Ebû'lulâ Mardin - Haz. Ali Adem Yörük

<i>Hukuk-ı düvel</i> muallimi	Nâzım Bey
<i>Ticaret-i berriye kanunu</i> muallimi	Celâl Bey
<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye ve icra kanunu ve tanzim-i ilâmât-ı hukukiye</i> muallimi	[Mehmed] Kâzım Bey
<i>Mecelle ve Kitabü'n-nikâh</i> muallimi	[Seydişehrî] Mahmud Esad Efendi
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye</i> muallimi	Yorgaki [Melahrino] Efendi
<i>Kitabü'n-nikâh</i> muallimi	Süleyman Sırrı Efendi
<i>Kitabü'l-vesâyâ ve ferâiz</i> muallimi	el-hac [Manastırılı] İsmail Hakkı Efendi
<i>Hukuk-ı idare</i> muallimi	[Ahmed] Tevfik Bey
<i>Ceza kanunu</i> muallimi	[Kavurzâde Mehmed] Aziz Efendi

1314-1315 sene-i tedrisiyesi zarfında mevcut talebe		
Müslim	Gayrimüslim	Yekün
611	54	665

Mubassırın		
Mubassır Hacı Cemal Efendi	Mubassır Fevzi Efendi	Mubassır Ali Rıza Efendi

1318 Senesi Maarif Salnamesi

Hey'et-i İdare: Müdür Kâzım Efendi; muavin Şevki Bey; müfettiş Hasan Lütfi Efendi.

Hey'et-i Tedrisiye	
<i>Usul-i fıkıh ve Mecelle</i> muallimi	Ali Haydar Efendi
<i>Hukuk-ı idare ve hukuk-ı düvel</i> muallimi	İbrahim Hakkı Bey
<i>Hukuk-ı düvel ve uhûd</i> muallimi	[Örikağasızâde] Hasan Sırrı Bey
<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye ve icra kanunu ve tanzim-i ilâmât-ı hukukiye</i> muallimi	[Mehmed] Kâzım Efendi
<i>Ahkâm-ı evhâf ve Arazi kanunu ve Miyarü'l-adâle</i> muallimi	Hüseyin Hüsnü Efendi
<i>Mecelle</i> muallimi	[Küçük] Haydar Efendi
<i>Ticaret-i bahriye kanunu</i> muallimi	Yanko Vitinos Efendi
<i>Hukuk-ı düvel</i> muallimi	Nâzım Bey

<i>Ticaret-i berriye kanunu</i> muallimi	Celâl Bey
<i>Mecelle ve kitabü'n-nikâh</i> muallimi	[Seydişehri] Mahmud Esad Efendi
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye</i> muallimi	Yorgaki [Melahrino] Efendi
<i>Kitabü'n-nikâh</i> muallimi	Süleyman Sırrı Efendi
<i>Kitabu'l-vesâyâ ve ferâiz</i> muallimi	el-hac [Manastırh] İsmail Hakkı Efendi
<i>Mecelle</i> muallimi	[Ödemişli] Mustafa Efendi
<i>Hukuk-ı idare</i> muallimi	[Ahmed] Tevfik Bey
<i>Ceza kanunu</i> muallimi	[Kavurzâde Mehmed] Aziz Bey

1315-1316 sene-i dersiyesi zarfında talebe		
Müslim	Gayrımüslim	Yekûn
611	54	665

Mubassırın		
Ser-mubassır Fevzi Efendi	Mubassır Cemal Efendi	Mubassır Hasan Basri Efendi

1319 Senesi Maarif Salnamesi

Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne: Kavânîn-i adliye ve siyasiye-i Devlet-i Aliyye'nin ve hukuka müteallik usul ve fûnûnun tedrisine mahsus olup Maarif-i Umumiye Nezareti'ne merbût ve müddet-i tedrisiyesi dört senedir. Talebesi neharî olarak devam eder ve meccânen kabul olunur.

Mektebe dahil olmak için evvela tebea-i Osmaniye'den olmak, sâniyen sinni on sekizden aşağı olmamak, sâlisen lisan-ı Osmanîde kitabete muktedir ve *sarf* ve *nahiv* ile *mantık* ve *coğrafya* ve hesap fenlerine vâkıf ve *tarih-i Osmanî* ve *umumî*den malumat-ı lâzimeyi hâiz bulunmak, râbian hüsn-i hulk ve siret ashâbından olduklarına dair muteber ve mutemet iki zâtın mühürlerini hâvi şehadetname ibrâz eylemek meşruttur. Sâir mekâtib-i âliye ile Mekteb-i Sultanî ve mekâtib-i idadiyeden bâ-şehadetname neş'et etmiş olanlar bilâ-imtihan kabul olunurlar.

Talebenin her sene sınıf imtihanları icra edilmekle beraber ikmâl-i tahsil edip şehadetname alacaklar başkaca ve suret-i aleniyede imtihan itâsına mecburdurlar.

Mektepten mezuniyet şehadnamesini hâiz olan talebe üç ay mehâkim-i hukukiyede ve üç ay mehâkim-i Nizamiyede mülâzemeten istihdam olunduktan sonra

Dersaadet ve vilayet mehâkim-i ibtidâiyesi azalığında ve mustantıklıkta ve müddeî-i umumî muavinliğinde bulunmaya kesb-i liyâkât eylerler ve hıdemât-ı adliyyede bi't-tedric terakkiyata nâil olurlar.

Mekteb-i Hukuk'un Ders Programı

Birinci Sene	
[Ders]	Haftada
<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye</i>	3
<i>Ceza kanunu</i>	3
<i>Hukuk-ı düvel</i>	2
<i>Hukuk-ı idare</i>	2
<i>Kitabü'n-nikâh</i>	1
[Toplam ders saati]	11

İkinci Sene	
[Ders]	Haftada
<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye</i>	4
<i>Vesâyâ ve ferâiz</i>	1
<i>Hukuk-ı idare</i>	2
<i>Hukuk-ı düvel</i>	2
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye</i>	4
[Toplam ders saati]	13

Üçüncü Sene	
[Ders]	Haftada
<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye</i>	4
<i>Usul-i fıkâh</i>	1
<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye</i>	2 [3]
<i>Ahkâm-ı evkâf</i>	1
<i>Uhûd</i>	2
<i>İcra kanunu</i>	1

<i>Ticaret-i berriye kanunu</i>	2
[Toplam ders saati]	14

Dördüncü Sene	
[Ders]	Haftada
<i>Tanzim-i ilâmât-ı hukukiye</i>	3
<i>Tanzim-i ilâmât-ı cezaiye</i>	3
<i>Arazi kanunu</i>	2
<i>Usul-i fıkıh</i>	2
<i>Kitabü'd-dîyyât</i>	2
<i>Ticaret-i bahriye kanunu</i>	2
[Toplam ders saati]	14

Hey'et-i İdare: Müdür, Kâzım Efendi; müdür muavini, Şevki Bey; kâtip, Said Bey; hesap memuru, Necati Bey; müfettiş, Hasan Lütfi Efendi.

Hey'et-i Tedrisiye	
<i>Usul-i fıkıh ve Mecelle muallimi</i>	Ali Haydar Efendi
<i>Hukuk-ı idare ve hukuk-ı düvel muallimi</i>	İbrahim Hakkı Bey
<i>Hukuk-ı düvel ve uhûd muallimi</i>	[Örikağasızâde] Hasan Sırrı Bey
<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye ve tanzim-i ilâmât-ı hukukiye ve icra muallimi</i>	[Mehmed] Kâzım Efendi
<i>Ceza kanunu muallimi</i>	Nâzım Bey
<i>Ahkâm-ı evkaf ve arazi kanunu ve miyarü'l-adâle muallimi</i>	Hüseyin Hüsnü Efendi
<i>Mecelle muallimi</i>	[Küçük] Haydar Efendi
<i>Ticaret-i bahriye kanunu muallimi</i>	Yanko Vitos Efendi
<i>Ticaret-i berriye kanunu muallimi</i>	Celâl Bey
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye muallimi</i>	Yorgaki [Melahrino] Efendi
<i>Hukuk-ı düvel muallimi</i>	[Mehmed] Tevfik Bey
<i>Mecelle ve kitabü'n-nikâh muallimi</i>	[Seydişehrî] Mahmud Esad Efendi
<i>Hukuk-ı idare muallimi</i>	[Ahmed] Tevfik Bey

<i>Ceza kanunu</i> muallimi	[Kavurzâde Mehmed] Aziz Bey
<i>Kitabü'n-nikâh</i> muallimi	Süleyman Sırrı Efendi
<i>Kitabü'l-vesâyâ ve ferâiz</i> muallimi	el-hac [Manastırlı] İsmail Hakkı Efendi
<i>Mecelle</i> muallimi	Musa Kâzım Efendi
Muallim muavini	[Ahmed] Şuayb Bey

1316-1317 sene-i dersiyesinde mevcut talebe		
Müslim	Gayrimüslim	Yekûn
582	51	633

1321 Senesi Maarif Salnamesi

Hey'et-i İdare: Müdür, Kâzım Bey; müdür muavini, Şevki Bey; kâtip, Said Bey; muhasebe memuru, Necati Bey.

Hey'et-i Tedrisiye	
<i>Usul-i fıkıh ve Mecelle</i> muallimi	Ali Haydar Efendi
<i>Hukuk-ı idare ve hukuk-ı düvel</i> muallimi	İbrahim Hakkı Bey
<i>Hukuk-ı düvel ve uhûd</i> muallimi	[Örikağasıâde] Hasan Sırrı Bey
<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye ve tanzim-i ilâmât-ı hukukiye ve icra</i> muallimi	[Mehmed] Kâzım Efendi
<i>Ticaret-i bahriye kanunu</i> muallimi	Yanko Vitinos Efendi
<i>Arazi kanunu ve miyarü'l-adâle</i> muallimi	Hüseyin Hüsnü Efendi
<i>Mecelle</i> muallimi	[Küçük] Haydar Efendi
<i>Mecelle ve kitabü'n-nikâh ve mukayese-i kavânin</i> muallimi	[Seydişehrî] Mahmud Esad Efendi
<i>Ticaret-i berriye kanunu</i> muallimi	Mehmed Celâl Bey
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye</i> muallimi	Yorgaki Melahrino Efendi
<i>Hukuk-ı idare</i> muallimi	[Ahmed] Tevfik Bey
<i>Hukuk-ı düvel ve mukaddime-i ilm-i hukuk</i> muallimi	[Mehmed] Tevfik Bey
<i>Tanzim-i ilâmât-ı cezaiye</i> muallimi	Memduh Bey
<i>Kitabü'n-nikâh</i> muallimi	Süleyman Sırrı Efendi
<i>Ceza kanunu</i> muallimi	[Kavurzâde] Mehmed Aziz Bey
<i>Vesâyâ ve ferâiz</i> muallimi	Hacı [Manastırlı] İsmail Hakkı Efendi

Hukuk Müessesesi Tarihi

Mecelle muallimi	Musa Kâzım Efendi			
Muallim muavini	[Ahmed] Şuayb Bey			
1318-1319 sene-i dersiyesinde mevcut talebe				
Müslim	Gayrımüslim	Yekûn		
612	69	681		
Mubassırın				
Ser-mubassır Fevzi Efendi	Mubassır Hacı Cemal Efendi	Mubassır Hasan Basri Efendi	Mubassır Kâmil Efendi	Mubassır Hafız Şâkir Efendi

Mekteb-i Hukuk Ders Programı

Birinci Sene	
[Ders]	Haftada
<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye</i>	3
<i>Ceza kanunu</i>	3
<i>Hukuk-ı düvel</i>	2
<i>Hukuk-ı idare</i>	2
<i>Kitabü'n-nikâh</i>	1
<i>Mukaddime-i ilm-i hukuk</i>	1
[Toplam ders saati]	12
İkinci Sene	
[Ders]	Haftada
<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye</i>	4
<i>Vesâyâ ve ferâiz</i>	1
<i>Hukuk-ı idare</i>	2
<i>Hukuk-ı düvel</i>	2
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaiye</i>	4
[Toplam ders saati]	13

Üçüncü Sene	
[Ders]	Haftada
<i>Mecelle-i ahkâm-ı adliye</i>	4
<i>Usul-i fıkıh</i>	1
<i>Usul-i muhakemât-ı hukukiye</i>	2
<i>Uhûd</i>	2
<i>Ceza kanunu</i>	1
<i>Ticaret-i berriye kanunu</i>	2
[Toplam ders saati]	12

Dördüncü Sene	
[Ders]	Haftada
<i>Tanzim-i ilâmât-ı hukukiye</i>	3
<i>Tanzim-i ilâmât-ı cezaiye</i>	3
<i>Arazi kanunu</i>	2
<i>Usul-i fıkıh</i>	2
<i>Kitabü'd-diyyât</i>	2
<i>Ticaret-i bahriye kanunu</i>	1
<i>Mukayese-i kavânin</i>	1
[Toplam ders saati]	14

Müteferrik Vesâik

1306 tarihinden sonra *Ceride-i Mehâkim ile* devlet sânamelerinde hukuk müessesesi tedrisatı ile müderrislerine ve ale'l-ıtlâk müessese şuûnuna ait malumat olmadığından müteferrik surette elde edilip bu cihetleri tenvir etmekte bulunan vesâiktir ki tarih sırasıyla neşr u telfik olunmuştur.

1. Mektepte muallim muavinliği hakkında Müdiriyet tezkiresi: “Muallim muavini namıyla mukaddemâ Mekteb-i Hukuk'ta bulunan Nazmi Efendi'nin ...49 hasebiyle makâm-ı âlî-i nezaret-penâhîden vukû bulan emr-i şifahî üzerine

⁴⁹ Nazmi Efendi'nin görevden alınma gerekçesi yazılmamıştır.

müdür-i sâbık saadetlü Aziz Beyefendi hazretleri tarafından infisâl ettirildiği ve şimdi ise mektepçe muallim muavinliğine lüzum olmadığı beyan olunur efendim. 17 Rebiülahir 309 ve 7 Teşrin-i sâni 307" [19 Kasım 1891].

2. Şehadetnamelerin tirşe kağıda tab'ı ve teferruatı hakkında Meclis-i Kebir-i Maarife hitâben Müdiriyyet tezkiresi: "Numunesi irâe olunan tirşenin beher tabakası Paris'te sekiz franga olduğu ve buraya iki frank kadar masrafla celb edilebileceği devletlü [Maarif] nazır[1] paşa hazretleri tarafından Paris'e bi'l-vasıta vukû bulan iş'ârın cevabından müstebân olmuş ve beher tabaka kağıttan iki adet şehadetname hâsıl olacağı bi'l-muayene anlaşılmış olmağla iki yüz şehadetname olmak üzere yüz tabaka tirşenin celb ve iştirâsı hususunda mezuniyet itâsı...ilh. 12 Mart 308" [24 Mart 1892].

3. Haydar ve Hüsnü efendilerin muallimliğe tayinleri hakkında tezkire-i Nezaret: "Merhum Tahsin Efendi'den münhal kalan *Mecelle* dersine şehri bin kuruş maaşla Mahkeme-i İstinaf azâsından faziletlü Haydar Efendi'nin ve *kitabü'd-diyyât* ve *cinâyât* dersine de şehri sekiz yüz kuruş maaşla Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği müsteşarı faziletlü Hüsnü Efendi'nin tayin olunduklarından bahisle kendilerine bi't-tebliğ⁵⁰ derslerine mübâşeretleri tarihlerinin iş'ârı... 14 Cemâziye'l-ahir 1309 ve 2 Kânun-ı sâni 1307" [14 Ocak 1892].

4. Müessesedeki memurîn hakkında Müdiriyyet tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de müstahdem olan ve Tekâüd Sandığı aidatıyla mükellef bulunan küçük büyük kâffe-i memurînden müceddeden birer kıta tercüme-i hâl varakası ahz ve irsâli lüzümuna dair şeref-tevârüd eden emirname-i âlî-i cenâb-ı nezaret-penâhileri mektepçe aidat-ı mezkûre ile mükellef yalnız mubassır Armaon Efendi olduğundan mumaileyhe lede'l-tebliğ ...ilh. 22 Şubat 307" [5 Mart 1892].

5. Kapril Efendi'nin [Gabriel Noradonkian] muallimliği hakkında Müdiriyyet tezkiresi: "Bâbiâli hukuk müşaviri saadetlü Kapril Efendi hazretleri mukaddemâ Mekteb-i Hukuk'ta ihtiyarî olarak küşâd olunan dördüncü sınıfa bir az müddet *hukuk-ı düvel* dersini tedris etmiş ise de maaş aldığına dair bir gûnâ kayıt görü-

⁵⁰ Ebül'ulâ Mardin'in notu: "Haydar Efendi hazretlerine yazılan Müdiriyyet tezkiresinde "*Kitabü's-şirke*" den itibaren derse şürû olunmak üzere" ve Hüsnü Efendi merhuma yazılan tezkirede de "*kitabü'l-kâdı ile'l-kâdı* ve *kitabü's-şehâde* dersleri zaten tedris edilerek bu sene için yalnız *kitabü'd-diyyât* ve *cinâyât* kalmış olduğu" ibaresi mevcuttur. Haydar Efendi hazretleri Kânun-ı sâninin yedinci Salı günü ders takrir etmek üzere müesseseye davet olunmaktadır. Müdiriyyetin Maarif Nezaretî'ne takdim ettiği 7 Kânun-ı sâni 307 [19 Ocak 1892] tarihli tezkirede müşârun-ileyhümânın bu tarihte derse mübâşeret etmiş oldukları bildirilmiştir".

lememiş olduğunun beyanına ibtidâr olunur...ilh. 14 Mart 1308" [26 Mart 1892].

6. Talebenin temin-i devamına dair Müdiriyet tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk Nizamnamesinin on sekizinci maddesinde bilâ ömr-i makbul sekiz gün devam etmeyen talebenin mektebi terk etmiş addolunacağı muharrer bulunmasına nazaran bu mecburiyet bizde henüz ilm-i hukuk erbâbı lüzumu derecede tekesür edememesi cihetle bu fenni hariçte tahsil etmek mümkün olamayacağı mütalaasına müstenit idüğü derkâr bulunmasından ileri gelip şu halde bir talebenin müddet-i gaybûbeti o sene talim edilen dersi tahsile mâni olacak derecede görüldüğü surette mazeret-i meşruası tahakkuk etse bile o talebenin imtihana kabul edilmemesi maksad-ı meşrûha muvâfık düşeceğini ve bunun için derslerin sülüsü mikyas tutulmak münasip olup; çünkü bir dersin sülüsünde hâzır bulunmayan talebe kendi kendine çalışmakla telâfi-i mâ-fât edemeyeceği bedîhî bulunduğundan senede üç ay mektebe devam etmeyenlerin imtihandan mahrumiyeti ve mamafih üç aya kadar mazur olanların imtihana kabul olunabilmek için yine isbat-ı mazeret etmeleri lâzım geleceği mektepçe usul ittihâz ... ilh. 1 Haziran 1308" [13 Haziran 1892].

7. Ders saatleri hakkında malumatı mutazammın Müdiriyet tezkiresi: "Li-ecli't-tahsil sabahları Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye devam etmekte olan efendilerin mahall-i memuriyetlerine avdetlerine saat kaçta ruhsat verildiğinin beyanı ifadesine dair tezkire-i behiyyeleri⁵¹ mütalaa-güzâr-ı senâverî oldu. Mektebin Eylül ibtidâsına kadar tatil olması hasebiyle şu zaman için bir şey denilemeyip ancak Eylül ibtidâsından itibaren derslere saat üç buçukta⁵² bed' olunup altı buçukta nihayet verileceği ve binâenaleyh bu saatten sonra talebenin mahal-i memuriyetlerine avdet edebileceği beyanıyla terkim-i cevapnameye ...ilh. 9 Temmuz 1308" [21 Temmuz 1892].

8. Medhal-i İlm-i Hukuk ve Hikmet-i Hukuk derslerinin programdan lağvı keyfiyetinden bâhis Müdiriyet tezkiresi: "Bu kerre Mekteb-i Hukuk programından lağv edilen *medhal-i ilm-i hukuk* ve *hikmet-i hukuktan* münhal kalan bin iki yüz kuruş maaştan üç yüz elli kuruşun *usul-i fıkıh* dersine ve üç yüz kuruşun *hukuk-ı idare* dersine ve üç yüz elli kuruşun dahi bu defa programa idhâl edilip taraf-ı âcizânemden [müdür Kâzım Efendi] tedris edilecek olan *icra kanunnamesi* dersine ve iki yüz kuruşun dahi mekteb-i mezkûr kâtibi Şevki Efendi

⁵¹ Ebül'ulâ Mardin'in notu: "Jandarma Dairesi muhasebe kısmı müdiriyetine hitap edilmektedir"

⁵² Ebül'ulâ Mardin, saatin "ezanî saat" olduğunu belirtmiştir.

bendelerinin maaşına zammı ve irade-i seniyye tarihinden itibaren muamele-i lâzimesinin icrası zımnında keyfiyetin muhasebeye emr u havalesi ...ilh. 20 Ağustos 1308” [1 Eylül 1892].

9. Hikmet-i Hukuk ve Medhal-i İlm-i Hukuk dersleri muallimi Münif Paşa merhuma Müdiriyyetin ilgâdan bâhis câlib-i dikkat tezkiresi (aynen):

“Devletlü Münif Paşa hazretlerine,

Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de tedris olunan *hikmet-i hukuk* ve *medhal-i ilm-i hukuk* derslerinin lağvına Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ kararıyla bi’l-istizan irade-i seniyye-i hazret-i padişahî şeref-taalluk buyurulduğu ve bu kerre Maarif Nezaret-i celîlesinden vârid olan 20 Ağustos 1308 [1 Eylül 1892] tarihli tezkirede emr u iş’âr kılınmış olduğunun arz u beyanına mübaderet kılındı. 22 Ağustos 1308” [3 Eylül 1892].

10. Mekteb-i Hukuk’ta mubassır teşkilatı hakkında Müdiriyyet tezkiresi: “Mekteb-i Hukuk mubassır Armaon Efendi’nin⁵³ Türkçe okuyup yazması olmaması ve vakt ü zamanıyla işinin başında bulunması hakkında vukû bulan tenbihatı isgâ etmemesi ve zaten kendisi mektep işleriyle meşgul bulunmamış olduğundan vezâif-i mevdûasını ifadan tamamıyla âciz bulunması mubassırlığa ait umûrun bi’l-küllîye muattal kalmasını mûcib olmakta olduğu gibi tahrirî imtihanlarda dahi görülen adem-i takayyüdü sâlib-i emniyet olmakta ve binâenaleyh imtihanların suret-i sâlimede cereyanını temin edememekte bulunmasına binâen mektepte bekâsı katiyyen câiz olamayacağından mumaileyhin azli ve mekteb-i mezkûr talebesinin devamları taht-ı mecburiyette bulunduğu cihetle bir mubassırın dört sınıfta yoklama icrası kâbil olamayacağından iki sınıfta bir mubassır olmak üzere maaş-ı mahsusu olan dört yüz kuruşun ikiye taksimiyle iki mubassır intihâb ve arz olunmak üzere keyfiyetin taraf-ı bendegâneme emr u iş’ârı hususuna ...ilh. 1 Eylül 1308” [13 Eylül 1892].

11. Mekteb-i Hukuk’un mülgâ Lisan Mektebi’ne nakli ve mektebin lüzum-ı tamiri hakkında Müdiriyyet tezkiresi: “Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne olmak üzere terk ve tahsis buyurulan mülgâ Lisan Mektebi’nin leffen takdim-i pişgâh-ı sâmi-i nezaret-penâhileri kılınan keşif pusulası mücebince icra-yı tamiri hususunun lâzım gelenlere emr u havale buyurulması bâbında ...ilh. 3 Eylül 1308” [15 Eylül 1892].

⁵³ Ebûlulâ Mardin’in notu: “Bu zâtın müesseseden ihracı Münif Paşa meselesiyle alakadar görülmektedir”.

12. İki mühim dersin ilgâsı buhranını vely eden iradeden sonra Müdiriyyet tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'den bu sene mezuniyet rüusuna nâil olan yirmi dokuz efendi tarafından tanzim ve itâ olunan teşekkürname manzûr-ı âlî buyurularak bu efendilerden hiçbirinin açıkta bırakılmayıp bir memuriyete yerleştirilmesi ve mumaileyhimden liyakat madalyasıyla taltifleri istidâ edilen Ahmet Cevdet ve Selim Hüsnü ve Şevki efendilerin tercüme-i hâl varakalarının takdim-i atabe-i ulyâ kılınması hususlarına irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penâhî inâyet-efzâ-yı sünûh buyurulduğundan mezkûr üç efendinin tercüme-i hal varakaları alınarak serî'an irsâli ve içlerinde devâir ve aklâm-ı devlete devam eyleyenlerle hiçbir yerde hizmeti bulunmayanların bir defterinin isbâli hakkında hâme-pirâ-yı ta'zîm u tebcîl olan 7 Eylül 1308 [19 Eylül 1892] tarihli tezkire-i aliyye-i nezaret-penâhîleri üzerine hükm-i irade-i merâhim-âde-i cenâb-ı şehinşâhî mumaileyhime tebşir edilerek bu vesile ile dahi cümlesi tarafından dua-yı devam-ı ömr u iclâl ve tezâyüd-i şevket ü ikbâl-i şehriyârî tekrar ale't-tekrar tezkâr edilmiş ve salifü'z-zikr üç efendinin alınan tercüme-i hal varakalarıyla cümlesinin esâmi ve meşguliyetlerini mübeyyin tanzim kılınan defter leffen takdim-i pişgâh-ı âlî-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri kılınmış olmağla ...ilh. 10 Eylül 1308" [22 Eylül 1892].

13. Umum muallimîne hitaben dava vekaleti imtihanı için es'ile ihzârı hakkında Müdiriyyet tezkiresi: "Taşrada dava vekaleti etmek istidâsında bulunanların vilâyât Encümen-i Adliyelerince icra olunan imtihanlarında tayin edilen es'ilenin takdir-i ehliyeteye gayr-ı kâfi görüldüğü cihetle mezkûr imtihanlarda tahakkuk-ı ehliyeteye medâr olacak derecede sual îrâd ve intihâbının icâb edenlere tamîmen tebliği hakkında sebk eden muhabere üzerine salifü'z-zikr imtihanlarda îrâd olunacak es'ileyi mu'arref birer numunenin irsâli lüzumu Adliye Nezaret-i celîlesinin iş'ârına atfen bâ-tezkire-i aliyye-i nezaret-penâhî emr u iş'âr buyurulmuş olduğundan taraf-ı ...'nden tedris buyurulan ...⁵⁴ dersine ait numunenin sürat-i tanzim u tisyârına himem-i ...ilh. 21 Teşrin-i evvel 308" [2 Kasım 1892].

14. Lisan Mektebi'ne nakil hakkında Müdiriyyet tezkiresi: "Bi-lutfihi Te'âla sâye-i maarif-vâye-i cenâb-ı tacidârîde tamiratı hitâm bulmak üzere olan mülga Lisan Mektebi'ne birkaç güne kadar nakl edileceğinden mesârif-i nakliye olarak iki yüz elli kuruş itâsı hususunun muhasebeye emr u havalesi hususuna

⁵⁴ Muallimin ve dersin adı yazılmamıştır.

müsaade-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri sezâvâr buyurulmak bâbında... 22 Teşrin-i evvel 308 [3 Kasım 1892].

15. Ders programının tab'ı hakkındaki iradedden bâhis Müdiriyet tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de tedris olunmakta bulunan derslerin programının takdim ve irsâli muktezâ-yı irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahîden bulunduğunu mübeyyin şeref-vârid olan 31 Teşrin-i evvel 308 [12 Kasım 1892] tarihli tezkire-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri üzerine mekteb-i mezkûrde tedris olunan derslerin esâmisini muhtevi program bi't-tanzim leffen takdim-i huzur-ı âlî-i âsafâneleri kılınmakla, ol bâbda... 2 Teşrin-i sâni 308" [14 Kasım 1892].

16. Mektep bahçesi hakkında Müdiriyet tezkiresi: "Atîk Hukuk Mektebi'ne mahsus bahçe olmamak ve binası küçük bulunmak hasebiyle iki neferden ibaret olan hademe ile idare ettirilebilmekte ise de Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne olmak üzere terk ve tahsisi hususuna irade-i seniyye-i hazret-i padişahî şeref-müteallik buyurulan mülga Lisan Mektebi bina ve bahçesinin vüs'ati cihetiyle iki hademe ile idaresi kâbil olamamasına binâen bahçıvan ve hademe maaşâtı olup mekteb-i mezbûrla beraber nezaret-i celîle-i âsafânelerine nakli lâzım gelen sekiz yüz kuruşun Mekteb-i Hukuk tahsisatına zamm u ilavesi zımnında keyfiyetin Hariciye nezaret-i celîlesine inbâsına müsaade-i celîle-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri şâyân buyurulmak bâbında... 12 Teşrin-i sâni 308" [24 Kasım 1892].

17. Dava vekaleti istidâsında bulunanlardan alınan ruhsatname harçları hakkında Müdiriyet tezkiresi; Mekteb-i Hukuk'un Maarif Nezaretî'ne iltihâkında şimdiye kadar müracaat eden ve dava vekaleti istidâsında bulunan eşhâstan alınan ruhsatname harçlarının bir defterinin tarih ve isimleriyle beraber izbâr ve irsâli hakkında Maarif muhasebesinin havale olunan müzekkeresine cevap: "10 Teşrin-i evvel 308 [22 Ekim 1892], işbu müzekkere mütalaa-güzâr-ı âcizî oldu. Zaman-ı memuriyet-i âcizânemden evvel ruhsatname harcı olarak vürûd eden mebâliğ vezneye tevdi edilmek veyahut mektebin bazı nevâkısı ikmâl olunmak üzere müdir-i sâbık tarafından ahz edilmekte olduğu cihetle bu bâbda mükemmel bir kayda dest-res olunamamış ise de ibtidâ-yı memuriyet-i âcizânem olan 1 Teşrin-i evvel 308 [13 Ekim 1892] tarihinden sonra vürûd eden dava vekillerinden ruhsatname harcı olan on lirayı teslim-i vezne ettiklerine dair muhasebe ilmühaberini ibrâz etmeksizin imtihanlarına şürû edilmemekte idüğünden mezkûr üç yüz yedi senesi Teşrin-i sânisinden şimdiye değin müracaat eden vekillerin esâmi ve ruhsatname harçlarının nezaret-i celîleleri muhasebesine tarih-i teslimini mübeyyin tanzim kılınan defter leffen takdim-i

pişgâh-ı cenâb-ı nezaret-penâhîleri kılınmış olmakla ol bâbda... 2 Kânun-ı evvel 308" [14 Aralık 1892].

18. Üç yüz sekiz [senesin]de müdâvim talebenin adedinden bâhis Müdiriyyet tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de el-yevm ne kadar talebe bulunduğunun sûrat-ı iş'ârı lüzumunu âmir şeref-tevârüd eden 1 Kânun-ı evvel 308 [13 Aralık 1892] tarihli tezkire-i aliyye-i nezaret-penâhîleri mütalaa-güzâr-ı kemterî oldu. Mekteb-i mezbûrun birinci senesinde 38, ikinci senesinde 74, üçüncü senesinde 63, dördüncü senesinde 36 ve el-yevm mezuniyet imtihanlarıyla meşgul olan 41 ki cem'an 322 talebe mevcut olduğunun arzına müsâra'at kılındı. 2 Kânun-ı evvel 308" [14 Aralık 1892].

19. Ruhsatname harçlarının mektep kütüphanesine tahsisi hakkında Müdiriyyet tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne menfaatine olarak dava vekaleti mesleğine dehâlet istidâsında bulunanlardan ahz u istîfâ olunarak nezaret-i celîle-i âsafâneleri veznesine tevdi olunmakta bulunan onar lira ruhsatname harcının talebe-i mektebin tevsî-i malumatına, muallimîn-i kirâm hazerâtının teshil-i müracaatına medâr olmak üzere mektep kütüphanesine tahsis ve itâsıyla kütüphanenin bir hâl-i mükemmeliyete îsâli lâzımeden olduğu ve zaten mezkûr harçların mektebin terakkisine hizmet edecek bu gibi hususât için istîfâ olunması esasına nazaran bu suret nezd-i âlî-i nezaret-penâhîlerinde dahi tasvib buyurulduğu halde bundan böyle vürüd edecek mebâliğ mektepte alıkonularak nezaret-i celîlelerine malumat verilmek ve suret-i sarfı hakkında tensib ve irade buyurulacak vechile bir talimat yapılarak takdim kılınmak üzere keyfiyetin emr u iş'ârına müsaade-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhîlerinin şâyân buyurulması istirhamına müsâra'at olundu, ol bâbda... 16 Kânun-ı sâni 308" [28 Ocak 1893].

20. Hasan Fehmi Paşa merhumun müfârakatı üzerine *hukuk-ı düvel* dersi muallimliğinin inhilâlinden bâhis Müdiriyyet tezkiresi: "Devletlü Hasan Fehmi Paşa hazretlerinin Aydın vilayet-i celîlesi valiliğine tayin buyurulmasına mebni Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne *hukuk-ı düvel* muallimliği münhal kalmış ve müşarû-nileyh mezkûr dersi öteden beri fahrî olarak tedris buyurmakta olduğu cihetle bunun için muhasses bin iki yüz kuruş muhasebece mevkûf tutulmakta olduğu halde muahharan nezaret-i celîle-i âsafânelerince gösterilen lüzuma binâen mektebin üç bin küsur kuruş mevkûfâtı diğer tarafa itâ kılınmış ve şimdi ise mezkûr ders için tayin buyurulacak muallime maaş itâsı umûr-ı zaruri-yeden bulunmuş olduğundan meblağ-ı mezbûrun itâ ve tesviyesi hususuna

müsaade-i celîle-i cenâb-ı nezaret-penâhîlerinin sezâvâr buyurulması bâbında. 31 Mayıs 309” [12 Haziran 1893].

21. Mezuniyet imtihanında dönenlerin yalnız döndükleri dersten değil bütün derslerden imtihan olunacaklarına dair Müdiriyyet tezkiresi: “Mezuniyet imtihanında ibrâz-ı ehliyet edemeyen talebenin yalnız bir dersten tekrar imtihana girebilmesine dair Mekteb-i Hukuk Nizamnamesinde bir sarâhat olmayıp bilakis ibrâz-ı liyâkat edemeyenlerin bir sene daha tederrüse mecbur olacakları muharrer olmasına ve mektebin bidayet-i küşâdından beri bu usul tamamıyla muhafaza edilmekte bulunmasına nazaran sahib-i istidâ dilediği halde bu sene icra kılınacak mezuniyet imtihanına tekrar kabul olunabileceğinin arz u beyanına mübâderet kılınır. 6 Temmuz 309” [18 Temmuz 1893].

22. Mekteb-i Hukuk’ta muallim muavinliği teşkilatını alâkadar eden vesâikten; Darülmualimîn muallimlerinden Mehmed Ali Efendi’nin Mekteb-i Hukuk *ilm-i servet-i milel* muavinliği hakkında Maarif Nezaret-i celîlesi mektupçuluğu cânibinden gelen müzekkereye Müdiriyyetin zeyli: “Mumaileyh Mehmed Ali Efendi birkaç kerre *ilm-i servet* muallimiyle beraber derse girmiş ise de muallim muavinliğinde bulunduğuna dair mektepçe bir gûna kayıt olmadığından keyfiyetin cevaben iş’ârına müsâra’at olundu. Ol bâbda. 31 Temmuz 309” [12 Ağustos 1893].

23. Yedinci mezuniyet imtihanı netâyicine dair Maarif Nezaretî’ne Müdiriyyetin takriri: “Mekteb-i Hukuk’un yedinci defa olarak icra kılınan mezuniyet imtihanı bi-lutfihi Te’âla bu kerre rehin-i hüsn-i hitâm olmuştur. Dahil-i imtihan olan kırk bir talebeden ibaret olduğu halde bunlardan üçü aliyyü’l-a’lâ ve on ikisi a’lâ ve on üçü karib-i a’lâ derecede mezuniyet rüusu istihsâline kesb-i istihkâk eylemiş ve birisi nâil-i rüus olamayarak sınıfında ibkâ kılınmış olduğu gibi on ikisi dahi bâ-rapor beyan eyledikleri mazeretlerine mebni henüz müracaatla ikmâl-i imtihan etmemiş olduklarından müracaatları vukûunda icâbına bakılmak üzere kayıtları bâlâsına şerh verilmiştir. Şehadetnamelerin bugün huzur-ı âlî-i nezaret-penâhîlerinde itâsı mukarrer bulunduğundan talebe-i mumaileyhimin isim ve şöhrat ve mahall-i vilâdet ve ikâmetlerini ve sin ve derecelerini mübeyyin tanzim kılınan iki kıta cetveli leffen takdim-i pişgâh-ı cenâb-ı nezaret-penâhîleri kılınmış olmağla nizamen meşrut olan altı ay mülâzemet müddeti Dersaadet mehâkiminde ifa ettirilmek ve defter-i mahsusuna kayıt ve ilave olunmak üzere mezkûr defterlerden bir kıtasının Adliye Nezaret-i celîlesine irsâli ve diğerinin dahi nezaret-i celîlelerinde hıfzı hususunun lâzım

gelenlere emr u havale buyurulması bâbında”⁵⁵.

24. Mekteb-i Hukuk'ta kütüphanenin ne suretle tesis olunduğu hakkında Maarif muhasebeciliğine hitâben Müdiriyyet tezkiresi: “Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne için bir kütüphaneye eşedd-i ihtiyaç olduğundan ve sâireden bahisle emaneten nezaret-i celîle veznesinde mahfûz mebâligden on lirasının lüzûm-ı i'tâsı hakkında takdim olunup havale buyurulan tezkire-i âcizânem üzerine mektepte mevcut bulunan ve yeniden tab edilen ve pey-der-pey tedârik edileceği beyan olunan kütübün ne nev ve mikdar olduğunun ve mezkûr kütüphaneye vaz olunacak âsârın neden ibaret bulunduğunun ve tedâriki ne suretle vukû bulacağının iş'ârı lüzumuna dair vârid olan 21 Ağustos 309 [2 Eylül 1893] tarihli müzekkere-i vâlâları mütalaa-güzâr-ı âcizî oldu. Mektepte eskiden mevcut olan kütübün mikdarı altmış yetmiş cilt kadar bir şey ise de geçen sene-i tedrisiye ibtidâsından beri mektep derslerinin tab' u temsiline mübâşeret edilmiş ve bunların mecmûi iki üç bin cilde varacağı muhakkak olduğu gibi bazı muallimîn-i kirâm ve müellifîn-i zevi'l-ihtirâm tarafından ara sıra ihdâ olunmaya başlayan kütüb-i hukukiyenin ileride epeyce bir mikdara bâlig olacağı dahi şimdiden tahmin olunmakta bulunduğu cihetle iki büyük kısımdan ibaret olarak bir mükemmel kütüphane inşasıyla kütüphane ittihaz olunan odaya vaz'ı öteden beri mukarrer bulunmuş ve bunun hem talebenin tevsî-i malumat ve hall-i müşkilâtına hem de muallimîn-i kirâm hazerâtının teshil-i müracaâtına medâr-ı kavî olacağı vâreste-i tefsir u izah olarak ifa-yı muktezâsı zarurî ve tabîi görülmüş olmağla tesrî-i icra-yı icâbı bâbında... 14 Eylül 309” [26 Eylül 1893].

25. Hasan Fehmi Paşa'dan münhal *hukuk-ı düvel* dersine vekaleten [Örikağasızâde Hasan] Sırrı ve bilahare asaleten [İbrahim] Hakkı Beyefendi'nin (Hakkı Paşa merhum) tarih-i mübâşeretlerini müş'ir Müdiriyyetin Nezaret'e tezkiresi: “Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin birinci ve ikinci sınıflarında münhal olan *hukuk-ı düvel* dersini şifahen vâki olan emr-i âlî-i nezaret-penâhîleri üzerine işbu bin üç yüz dokuz senesi Teşrin-i sânisinin on ikinci perşembe gününden [24 Kasım 1893] itibaren nezaret-i celîle-i âsâfâneleri mektupçusu saadetlü Sırrı Beyefendi hazretlerinin bi'l-vekâle tedrise şürû ettirildiğinin arz u beyanına müsâraat kılındı. 22 Teşrin-i sâni 309” [4 Aralık 1893]. (Hakkı Beyefendi hazretlerinin *hukuk-ı düvel* dersine tarih-i mübâşereti: 28 Kânun-ı evvel 309 [9 Ocak 1894]).

⁵⁵ Tahrir altında tarih belirtilmemişse de belgeler sıralı verildiğinden 12 Ağustos-26 Eylül 1893 arasında yazılmış olmalıdır.

26. Mekteb-i Hukuk'ta istenoğrafi kavâidinin tedris ve ecnebi tâbiyyetinde muallim kabul edildiğini müsbet vesika: Nezaret'e hitâben Müdiriyetin tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne müntehi sınıfına tedris eylediği *istenoğrafi* dersi için itâsı iktizâ eden maaşa henüz dest-res olamadığından ve zarure-tinden bahisle müddet-i tedrisi olan bir senelik maaşât-ı müterâkemesinin ifası istidâsına dair İtalya Devleti tebeası Pompedi Bondini imzasıyla huzur-ı âlî-i nezaret-penâhîlerine takdim olunup taraf-ı çâkerâneme havale buyurulan arzıhal mütalaa-güzâr-ı kemterî oldu. Filhakika mumailayh üç sene mukaddem selef-i devletleri Münif Paşa hazretlerinin zaman-ı nezaretlerinde mektebin dördüncü sınıfına ders-i mezkûru bir müddet tedris etmiş ise de kendisinin memuriyeti Paşa-yı müşarünileyh hazretlerinin emr-i şifâhîleriyle vukû bulmaktan nâşi tarih-i tayin ve infisâlinin nezaret-i celîle-i fahîmâneleri muhasebesince mazbût olması iktizâ edip mektepçe buna dair kayd-ı mahsus mevcut olmadığının arz u izbârına müsâ[ra]at kılındı. Ol bâbda... 28 Teşrin-i sâni 309" [10 Aralık 1893].

27. Mekteb-i Hukuk vâridâtını gösterir vesika; Adliye Nezareti tezkiresi zahrına ve Meclis-i Maarif-i Kebir derkenarına Müdiriyetin cevabî tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin Adliye Nezaret-i celîlesi idaresinde iken vâridâtı Maliye Nezaret-i celîlesinden muhasses olan senevî iki yüz otuz beş bin beş yüz altmış kuruş ile dava vekillerine itâ olunan ruhsatname harcı olarak onar lira-yı Osmanî ve bir de tanzim ve tescil-i vekaletnamede mukavelât muharrirleri ve mahkemeler cânibinden Mekteb-i Hukuk îanesi namıyla istîfâ olunmakta olan birer adet mecidiyeden ibaret iken mektebin nezaret-i müşarünileyhâdan fekk-i irtibatıyla Maarif Nezaret-i celîlesine ilhâkı hakkında şeref-südûr buyurulan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahîde yalnız hazine-i celîleden muhasses olan salîfû'z-zıkr iki yüz otuz beş bin beş yüz altmış kuruşun hazine-mânde edilip bundan başka vâridâtı hakkında bir günâ kayıt ve sarâhat olmadığı ve bilakis mektebin idaresine hâlel gelmemek şartı cümle-i irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penâhîden bulunduğu halde işbu vâridâttan yalnız on lira ruhsatname harcı Maarif veznesine devredilip Mekteb-i Hukuk îanesi namıyla alınan mezbûr birer mecidiye Adliye veznesinde alıkonulmakta idüğünden mezkûr îanenin mâ-vudî'a-lehine sarfı zımnında mütâlebesi lâzım geleceği beyanıyla arz-ı keyfiyete müsâberet kılındı. 27 Nisan 310" [9 Mayıs 1894].

28. *Ticaret-i bahriye* muallimi Kostaki Efendi'nin *ticaret-i berriye* dersine vekaleti hakkında Maarif Nezareti müzekkeresine Müdiriyetin zeyli: "*Ticaret-i*

berriye muallimi saadetlü Yanko Efendi hazretlerinin mezun bulunduğu müddetçe vazifesine fahrî olarak *ticaret-i bahriye* muallimi saadetlü Kostaki Efendi hazretleri tarafından vekaletle irade edilmiş olduğu beyanıyla işbu müzekkere Maarif Nezareti-i celîlesi muhasebeciliği cânib-i vâlâsına iadeten tevdi kılındı. 24 Mayıs 310" [5 Haziran 1894].

29. Müessesede Roma Hukuku dersinin tesis ve ilgâsı hadiselerini tenvir eden vesâikden, Müdiriyetin Nezaret'e tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de Roma hukukunun Avrupa devletlerinden biri ve bâ-husus Fransa Devleti kanun [ve] hukukuyla icra-yı tatbiki için yeniden bir ders küşâdıyla muallimliğe kendisinin tayini Tahrirât-ı Hariciye hulefâsından Rupen Karakaşyan Efendi tarafından huzur-ı âlî-i vekalet-penâhîye takdim ve 12 Haziran 310 [24 Haziran 1894] tarih ve seksen yedi nümerolu tezkire-i sâmiye-i sadaret-penâhî ile Nezaret-i celîle-i dâverânelerine tisyâr olunan arzıhalde beyan ve istidâ olunmuş ise de Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de kavânîn-i Osmaniye ve ale'l-husus *fıkıh* ve *usul-i fıkıh* gâyet ciddi ve mükemmel surette tedris edilmekte bulunmuş olduğundan Roma hukukuna asla ihtiyaç görülememiş ve hatta bundan yedi sekiz sene evvel mezkûr Roma hukuku mektep programına idhâl edilerek bir müddet tedris dahi ettirilmiş ise de tahakkuk eden adem-i lüzumuna mebni yine kaldırılmış olduğundan mumaileyhin tervic-i istidâsı muvâfık-ı hal ü maslahat olmadığı arz u beyanına ve mezkûr arzıhalin leffen iade ve takdimine mücâseret kılındı. 21 Temmuz 310" [2 Ağustos 1894].

30. Dühûl imtihanlarında usul-i müttehazeyi gösteren vesâikten; bir müsted'inin müracaatı üzerine Müdiriyetin Nezaret'e tezkiresi: "...⁵⁶ Mekteb-i Hukuk'a kayıt ve kabulünü istidâ eylediğinden is'âf-ı istidâsı hakkında şeref-vârid olan 28 Eylül 310 [10 Ekim 1894] tarihli tezkire-i sâmiye-i nezaret-penâhîleri mütalaa-güzâr-ı çakerî oldu. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye dehâlet arzusunda bulunanların Ağustosun birinden on beşinci gününe [13-27 Ağustos] kadar mektep idaresine müracaatla isimlerini kaydettirmeleri zımnında gazetelerle ilan-ı keyfiyet edilmiş ve bu müddetin hitâmından Eylülün yirmi ikinci gününe [4 Ekim] kadar mektebin nizamname-i mahsusı mücebince bir hey'et-i mümeyyize teşkil edilerek kaydolunan iki yüz otuz talebenin müsabaka suretiyle imtihanları icra kılınmış ve neticede matlûb olan nümeroyu yalnız kırk

⁵⁶ Ebül'ulâ Mardin'in adını yazmadığı dilekçe sahibi, "Tuna kapıkethüdası merhum Hayri Efendi'nin mahdûmu, mektubî-i Hariciye hulefâsından Mehmed Âli Bey" dir. Bkz. COA, Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi Evrakı, nr. 234/21, lef 2.

sekiz efendi kazanabilmiş olmaktan nâşi yalnız onlar kabul olunup hey'et-i mümeyyizenin vazifesi hitâm bulmuştur. Şimdi mumaileyhin mektebe kabulü yeniden hey'et-i mümeyyize teşkiline ve imtihan küşâdına vâbeste olup bu suret reddolunanların tekrar müracaatlarını ve birtakım tasdîât ve tacizâtı mûcib olacağı gibi usul-i müttehazeye dahi muhalif düşeceğinden müsted'i-i mumaileyhin gelecek sene dühûl imtihanlarında müracaat eylemesinin lüzum-ı tefhimi münasip olacağı mütalaa olunmuş ise de herhalde ifa-yı muktezâsı menût-ı irade-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri bulunmuş olmağla ol bâbda. 4 Teşrin-i evvel 310" [16 Ekim 1894].

31. Sekizinci mezuniyet imtihanı netâyicine dair Müdiriyetin Nezaret'e tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin geçende hitâm bulan sekizinci mezuniyet imtihanı neticesinde dahil olan otuz yedi efendiden beşi aliyyü'l-a'lâ ve on ikisi a'lâ ve yedisi karib-i a'lâ derecede mezuniyet rûusu istihşâline kesb-i istihkâk eylemiş ve şehadetnameleri huzur-ı âlî-i nezaret-penâhîlerinde itâ olunmuş ve mütebâki on üçü dahi mazeret-i meşrûalarına mebni henüz ikmâl-i imtihan edemediklerinden müracaatları vukûunda icâbına bakılmak üzere kayıtları bâlâsına şerh verilmiş ve salifü'z-zikr rûus ahz eden yirmi dört efendinin niza-men meşrût olan altı ay müddet-i mülâzemetleri Dersaadet mehâkiminde ifa ettirilmek üzere isim ve derece ve número ve sinleriyle tevellüdlerini ve pederlerinin isim ve şöhretlerini hâvi tanzim olunan cetvel Adliye Nezaret-i celîlesine irsâl buyurulmak üzere leffen takdim-i huzur-ı âlî-i nezaret-penâhîleri kılınmış olmağla ifa-yı muktezâsına müsaade-i celîle-i âsâfâneleri sezâvâr buyurulmak bâbında. 8 Teşrin-i evvel 310" [20 Ekim 1894].

32. Hasan Fehmi Paşa merhumun *Telhis-i Hukuk-ı Düvel* nam eser-i muteberinin men'-i tedrisi hakkındaki vesika; Müdiriyetin Nezaret'e tezkiresi: "Men'-i tedrisi muktezâ-yı irade-i seniyye-i hazret-i padişahîden olan *Telhis-i Hukuk-ı Düvel* nam kitaptan Mekteb-i Hukuk namına tab ettirilip Mahmud Bey Matbaası'nda mevcut bulunan üç bin nüshanın meydanda kalmamak üzere nezaret-i celîleleri anbarında hıfzı hususunun lâzım gelenlere emr u irade buyurulması bâbında. 4 Teşrin-i evvel 310" [16 Ekim 1894].

33. Muallim Nâzım Bey merhumun müessesede tedrisata başladığı tarihi müsbit vesika; Müdiriyetin Nezaret'e tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin *kanun-ı ceza* ve *tanzim-i ilâmât-ı cezaiye* dersleri muallimi olup bu kerre memuriyet-i mahsusa ile muvakkaten taşraya izâm olunan saadetlü Celâl Beyefendi hazretlerinin vürûdlarına kadar mezkûr derslerin bi'l-vekalâ

Şura-yı Devlet Bidayet müddeî-i umumîsi saadetlü Nâzım Beyefendi hazretlerine tedris ettirilmesi hakkında şifâhen telakki olunan irade-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri bi't-tebliğ mâh-ı hâl-i rumînin [Kânun-ı evvelin] on dördüncü gününden itibaren mîr-i müşarûnileyh tedrisata şûrû ettirilmiş olmağa nezaret-i celîle-i âsâfânelerince icâb eden muamelenin ifası hususunun lâzım gelen mahalle emr u havalesine müsaade-i aliyye-i düsturîleri şâyân buyurulmak bâbında. 14 Kânun-ı evvel 310" [26 Aralık 1894].

34. Vekalet ruhsatname harçlarının Maarif veznesine te'diyesi icâb edeceğine dair Müdiriyyetin [Adliye Nezareti] Umûr-ı Hukukiye Müdiriyyeti'ne hitaben tezkiresi: "...⁵⁷ Efendi'nin Adana Vilayeti Encümen-i Adliyesince icra kılınan imtihanlarını hâvi mahallerinden irsâl olunan evrak-ı imtihaniye li-eclî't-tedkik isrâ olunmuş ise de ruhsatname harcı olarak verilen on lira-yı Osmaniye'nin Adliye Nezaret-i celîlesi veznesinden alıkonulmuş ve evrak-ı mezbûre tahrirâtının dahi muhasebece hıfz edilmiş olduğu ol bâbdaki derkenar müeddâsından anlaşılmasına ve zikrolunan harçların Maarif Nezaret-i celîlesi veznesine itâ ve teslimi ise karar-ı âlî iktizâsından olduğu gibi şimdiye kadar muamele dahi bu vechile cereyan etmekte bulunmasına binâen icâbı ba'dehu icra olunmak üzere evvel emirde salifü'z-zikr harçların nezaret-i celîle-i Maarif veznesine tesyiri zımnında evrak-ı mezkûre takımıyla iade olunmakla ol bâbda. 16 Kanun- sâni 310" [28 Ocak 1895].

35. Dokuzuncu mezuniyet imtihanı netâyicine dair Maarif Nezaret-i celîlesine Müdiriyyetin takriri: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin hitâm bulan dokuzuncu sene mezuniyet imtihanları neticesinde dahil-i imtihan olan altmış iki efendiden on biri aliyyü'l-a'lâ ve otuz üçü a'lâ ve sekizi karib-i a'lâ derecelerinde olmak üzere mezuniyet rûusu ahzına kesb-i istihkâk eylemiş ve elli ikisinin şehadetnameleri geçende huzur-ı sâmi-i cenâb-ı nezaret-penâhîlerinde itâ olunmuş ve mütebâki on efendinin dahi mazeret-i meşrûalarına mebni ikmâl edemedikleri imtihanları için müracaatları vukûunda icâbı icra ve ifa olunmak üzere kayıtları bâlâsına şerh verilmiştir. Mezuniyet rûûslarını ahz eyleyen salifü'z-zikr elli iki efendiden müracaat edenlerin nizamem meşrût olan altı ay müddet-i mülâzemetlerinin Dersaadet mehâkiminde ifa ettirilmesi için isim ve derece ve sin ve mevlid ve memuriyetleri ile pederlerinin isim ve şöhretlerini hâvi bu kerre tanzim olunan cetvel Adliye Nezaret-i celîlesine irsâl buyurul-

⁵⁷ Avukat adayının adı yazılmamıştır.

mak üzere leffen takdim-i pişgâh-ı sâmi-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri kılınmış olmakla ol bâbda. 8 Temmuz 311” [20 Temmuz 1895].

36. Kabul üss-i mîzânını gösteren Mezuniyet tezkiresi: “...⁵⁸ tarafından ref u takdim olunup havale buyurulan arzıhal üzerine kayda lede’l-müracaa mumaileyhin bu sene icra olunan dühûl imtihanında irade-i aliyye-i nezaret-penâhîlerine imtisâlen ve mekâtib-i idadiye imtihanları usulüne tevfiikan nısf hesabıyla kabul üss-i mîzânı ittihaz olunan altmış nümerodan yalnız yirmi iki nümero alabilmesine ve şu halde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’ye kabul için meşrût olan müktesebât-ı ilmiye-i ibtidâiyesi pek zayıf olduğu bedîhî bulunmasına mebni usulen bi’z-zarure kabulü cihetine gidilememiş ise de her halde... 30 Ağustos 311” [11 Eylül 1895].

37. *Kitabü’n-nikâh* dersinin programa idhâli hakkında Maarif Nezaretî’ne hitâben Müdiriyyet tezkiresi: “Mücerred himem-i celîle-i cenâb-ı nezaret-penâhîleriyle Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’nin ders programı ahîren bir suret-i mükemmelede tadil ve tanzim edilerek el-yevm o suretle derslere devam edilmekte bulunmuş ise de talim ve tedrisi herkesce lâzım ve hususen kavânîn-i mevcudede bulunan bazı mesâilin halline hâdim olan kitabü’n-nikâh her nasılsa programdan hâriç kalmış idüğünden nezd-i âlî-i hidiv-i efhamîlerinde rehin-i tensib buyurulduğu halde mezkûr *kitabü’n-nikâh* dersinin haftada bir saat olmak üzere bu seneden itibaren tedris ve muallimliğine dahi, fahrî olarak, erbâb-ı fazl u kemâlden Maliye hukuk müşaviri faziletli Mahmud Esad Efendî’nin tayini hususuna müasade-i celîle-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri sezâvâr buyurulması bâbında. 3 Eylül 312” [15 Eylül 1896].

38. Mülkiye mezunlarının Hukuk Müessesesine suret-i kabulleri hakkında Müdiriyyet tezkiresi: “Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne mezunlarından Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de dahi tahsil edenler var mıdır ve bunlar mektebe hin-i dühûllerinde kaçınıcı sınıfa kabul olunuyorlar ve bunlardan imtihan vermek isteyenler olduğu takdirde ikinci, üçüncü, dördüncü sınıflara kabul edilebilirler mi ve bu bâbda emsâl var mıdır; buralarının iş’ârı irade-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhî müktezâ-yı âlisinden bulunduğuna dair vârid-i yed-i i’zâz olan tezkire-i vâlâları mütalaa-güzâr-ı âcizî oldu. Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de dahi ikmâl-i tahsil ederek mezuniyet rûûsu ahz u istihsâl edenler olduğu gibi mektebin sunûf-ı muhtelifesinde el-yevm Mekteb-i

⁵⁸ Dilekçe sahibinin adı yazılmamıştır.

Mülkiye mezunlarından on üç efendi mevcut bulunduğu ve Mekteb-i Hukuk programında Mekteb-i Mülkiye programından fazla bir hayli dersler mevcut olduğundan Mekteb-i Mülkiye mezunlarından mektebe müracaat edenler öteden beri müttihaz olan usul icâbınca yalnız dühûl imtihanından istisna ile birinci sınıfa kabul edilmekte bulundukları ve şimdiye kadar ikinci, üçüncü, dördüncü sınıf imtihanlarına kabullerinin emsâli olmadığı ve bunların istedikleri sınıf veya mezuniyet imtihanına kabulleri caiz olup olmadığı bundan üç dört sene evvel dahi mevzubahis edilerek kabulleri caiz olamayacağı nezaret-i celilece takarrur etmiş idiği beyan olunur. 12 Teşrin-i sâni 312" [24 Kasım 1896].

39. Üç yüz on ikide [1896'da] Hukuk Müessesesinde bilfiil tedriste bulunan zevâtın esâmisi hakkında vesika: "Tesisât-ı askeriye îânesinden devâir-i merkeziye hisselerine ait mebâliğin istihsâline teşebbüs olunacağından nezaret-i celile-i âsâfânelerine merbût bi'l-cümle mekâtibde ne kadar memurîn ve muallimîn var ise cümlesinin esâmisiyle hangi daire-i Belediye dahilinde sâkin oldukları ve rütbe ve memuriyet ve vak' u haysiyetleri derecâtıyla mütenâsiben ne mikdar îâne itâ edecekleri bilinmek ve ona göre iktizâ eden biletler gönderilmek üzere ale'l-müfredât bir kıta defter tanzim ettirilerek irsâli Tesisât-ı Askeriye Îâne Komisyon-ı Umumîsi riyaset-i celilesinden meb'ûs tezkirede inbâ olunduğu beyanıyla ifa-yı muktezâsı şeref-tevârüd eden 11 Teşrin-i sâni 312 [23 Kasım 1896] tarih ve 199 nümerolu tezkire-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhîlerinde emr u izbâr buyurulmuş olduğundan ve keyfiyet Hey'et-i Muallimîne lede't-tefhim muallimliğe mahsus maaşlarından yüzde onunun itâsı kararlaştırılmış olmakla ol vechile tanzim olunan defter leffen takdim kılındı. 16 Teşrin-i sâni 312" [28 Kasım 1896].

Esâmi-i Muallimîn	Memuriyet-i Asliyelere
<i>Usul-i fıkâh ve Mecelle</i> muallimi semahatlü Ali Haydar Efendi hazretleri	Meclis-i Maarif reisi
<i>Mecelle</i> muallimi semahatlü Abdullah Şakir efendi hazretleri	Esbak Anadolu Kazaskeri
<i>Usul-i muhakemât-ı cezaîye ve hukukiye ve tanzim-i ilâmât-ı hukukiye</i> muallimi atufetlü Ali Şahbaz Efendi hazretleri	Mahkeme-i Temyiz azasından
<i>Hukuk-ı idare ve hukuk-ı düvel</i> muallimi atufetlü İbrahim Hakkı Efendi hazretleri	Babiali hukuk müşaviri
<i>Hukuk-ı düvel ve uhûd</i> muallimi atufetlü Sırrı Beyefendi hazretleri	Maarif Nezaret-i celilesi mektupçusu

<i>Arazi kanunu ve evkaf ve miyarü'l-adâle</i> muallimi faziletli Hüsnü Efendi hazretleri	Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği müsteşarı
<i>Ticaret-i bahriye kanunu</i> muallimi saadetli Kostaki Efendi hazretleri	İstinaf Ticaret Mahkemesi reisi
<i>Kanun-ı ceza ve ilâmât-ı cezaîye</i> muallimi saadetli Celâl Beyefendi hazretleri	Mahkeme-i Cinayet reisi
<i>Mecelle</i> muallimi faziletli Haydar Efendi	Dersaadet Bidayet Mahkemesi reis-i evveli
<i>Vesâyâ ve ferâiz</i> muallimi el-hac İsmail Hakkı Efendi	-
Müdür-i mektep ve <i>ticaret-i berriye ve icra kanunu</i> muallimi saadetli Kâzım Bey	Beyoğlu İkinci Hukuk reisi
[Müdür] muavin[i] Şevki Efendi	Dahiliye Mektubî hulefâsından

40. Derslerin keyfiyet-i tab'ı hakkındaki telakkiyi müş'ir vesika: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de tedris olunmakta olan *kitabü'n-nikâh* derslerinin bir müddetten beri *Resimli Gazete* tarafından tab ve neşredilmekte idüğü istihbâr kılınmıştır. Hiçbir eserin nezaret-i celîle-i fahîmânelerince kable'l-muayene tab ve neşri caiz olmadığı gibi bu misillü ulûm-ı şer'iyeye müteallik âsârın Bab-ı vâlâyı Meşihât-penâhî ile Encümen-i Teftiş'in nazar-ı tedkikinden geçmesi lâ-büd olduğuna ve ale'l-husus mezkûr gazetenin derc ettiği derslerde birçok hatalar görüldüğü muallimi tarafından beyan edilmekte bulunduğuna binâen men'iyile beraber sâir gazetelerce mektep derslerinin nezaret-i celîle-i âsâfânelerinin izin ve ruhsatı olmadıkça neşrine müsaade edilmemesi hususunun Matbuat-ı Dahiliye İdaresi'ne iş'ârı mütevakıf-ı irade-i nezaret-penâhîleri bulunmuş olmakla ol bâbda. 30 Teşrin-i sâni 312" [12 Aralık 1896].

41. *Mukaddime-i ilm-i hukuk* namıyla programa bir ders ilavesi hakkında Müdiriyet tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne tedrisatında sene be-sene meşhûd olan âsâr-ı terakki ve beher sene üç yüzü mütecaviz tâlib zuhuru gibi rağbet-i umumiye izhârı mücerred âmâl-i terakkiyât-iştîmâl-i cenâb-ı tacidârînin temâmî-i husulüne masrûf olan himemât-ı celîle-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri netice-i tabiiyesi olduğu bedîhî ve aşikâr olmasına ve bunca muvaffakiyât-ı celîle-i düstûrîleri arasında Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne programında şimdilik noksan görülen *mukaddime-i ilm-i hukuk* dersinin dahi programa idhâliyle muvaffakiyât-ı mahsusa-i dâver-i efhâmîleri cümlesine bunun dahi ilhâkı arzu edilmekte bulunmasına mebni geçenlerde bi'l-münâsebe bu cihet huzur-ı sâmi-i fahîmânelerine arz olunmuştu. Vâkıâ ilm-i hukukun mukaddimâtı ve-siyyemâ bu dersin muhtevi olması lâzım gelen mebâhis diğer

derslerin muallimîni taraflarından tedris edecekleri dersin aksâm-ı hukuktan hangisine müteferri ve mensup olduğunu beyan zımnında ve mukaddime makamında bir nebze bahs u tebyin olunmakta ise de bi't-tab' gâyet mücmel ve müteferrik olup ilm-i hukuk için bidâyeten bilinmesi ehemmm ve elzem olan kavâid-i esasiye-i hukukiyeyi ihâta eder surette bulunmadığından temin-i maksada kâfi görülememektedir. Bu ders zâten Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne programında dahil olduğu ve binânealeyh lüzum ve faidesi müstağni-i arz u beyan bulunduğu ve haftada bir defa olmak üzere birinci sınıfta tedrisine dahi vakit müsait idüğü cihetle makrûn-ı müsaade-i celîle-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri buyurulduğu takdirde şimdiden tedrisine şürû ettirmek üzere keyfiyetin sû-yı çâkerâneme emr u izbârı ve muallimliğine dahi şimdilik fahrî olmak ve ileride münhal vukûunda münasip mikdar maaş tahsis buyurulmak üzere Hazine-i celîle-i Maliye hukuk müşaviri faziletli Mahmud Esad Efendi dâ'îlerinin tayini mütevâkkıf-ı irade-i aliyye-i âsâfâneleridir. Ol bâbda. 31 Kânun-ı evvel 312" [12 Ocak 1897].

42. Samiîn hakkındaki usulü müş'ir vesika: "Şifâhen ve tahriren telakki olunan irade-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhîlerine imtisâlen bir müddet-ten beri samiîn sıfatıyla devam edenlerin sınıf imtihanlarından mukaddem dühûl imtihanlarının icrasıyla isbât-ı ehliyet edebilenleri o sene icra olunan sınıf imtihanlarına dahi kabul edilmekte iken samiîn sıfatıyla talebe devamının büsbütün men'î hasbe'l-icâb kâbil olamaz ise tahdid-i mikdarı mümkün olacağından ba'de-ez-în usul-i tahdidin tesisıyla beraber vaz'an başka başka olan dühûl imtihanıyla sınıf imtihanının bi't-tevhid aynı senede adem-i icrası hakkında Meclis-i Kebir-i Maariften verilip 31 Teşrin-i evvel 312 [12 Kasım 1896] tarihinde bâ-işaret-i aliyye-i nezaret-penâhî tefhim ve iş'âr buyurulan karar üzerine bi't-tab' samiînün dühûl ve sınıf imtihanlarının birbirini müteakib aynı senede icra edilmeyeceği kendilerine ihtar edilmiş ise de işbu kararın itâ ve tefhiminden evvel sâmi sıfatıyla devamı mübâşeret ederek bugüne kadar bilâ-fasıla müdavemet eden efendilere bunun teşmili muvâfık-ı ma'delet olmayacağı cihetle karar-ı mezbûrun bu seneden itibaren mer'iyü'l-icra olmak üzere, evvelce devamı başlayıp şimdiye kadar terk-i devam etmeyen samiînün kemâ-fi's-sâbık ibtidâ dühûl ve ba'dehu sınıf imtihanlarının icrası münasip olacağı vârid-i hâtır-ı kemterî olmakta bulunduğundan muktezâ-yı keyfiyetin istizânına müsâra'at eylerim. 20 Mayıs 313" [1 Haziran 1897].

43. Nümero küsuru hakkındaki usulü müş'ir vesika: "Müsted'i-i mumai-

leyh ...⁵⁹ Efendi icra kılınan mezuniyet imtihanı neticesinde 135,5/24 numero kazandığı cihetle ale'l-usul karib-i a'lâ derecede mezuniyet rûûsu ahzına kesb-i istihkâk etmiş ve çünkü a'lâ derecede mezuniyet rûûsu ahzı la-ekall derece üss-i mîzânı olan 136 numero ahzına mütevakkıf olup mumaileyhin bundan 19/24 raddesinde yani üç rub' nümerodan ziyade noksanı zuhur eylemiş olduğu ve gerçi geçen sene bir iki efendiye vâki olan emr u iş'âr-ı nezaret-penâhî üzerine gâyet cüz'î olan noksanları hakkında müsamaha olunarak a'lâ derecede mezuniyet rûûsu i'tâ olunmuş ise de onların noksanı nısfıtan dîn ve mumaileyh efendinin ise bâlâda beyan olunduğu vechile üç rub' nümerodan bile efzûn bulunduğu ve zâten mine'l-kadim mektepçe mütte haz olan usul ve teamül mücebince de bunun icrası gayr-ı caiz ve mehâzir-i adîdeyi müstelzim idüğü cihetle ale'l-usul mumaileyh ile aynı nümeroyu kazanmış olan diğer iki efendiye karib-i a'lâ derecede mezuniyet rûûsu i'tâsı muktezi bulunmuş va mamafih noksan olan küsurât velev bir sümün olsa bile buna müsamaha etmek mektepçe intizamsızlığı mücib olmakta idüğünden gerek sınıf ve gerek mezuniyet imtihanlarında hiçbir küsurâtı sarf-ı nazar olunmaması mektebin intizamı ve imtihanların ciddiyeti noktasından lâzım ve lâ-büd görülmüş idüğünün arz u beyanına mübâderet olunur. Ol bâbda. 31 Temmuz 313" [12 Eylül 1897].

44. On birinci sene mezuniyet imtihanı netâicine dair Müdiriyyet tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin bu kerre resîde-i hüsn-i hitâm olan on birinci sene mezuniyet imtihanları neticesinde dahil-i imtihan olan altmış beş efendiden yedisi alıyyü'l-a'lâ, on beşi a'lâ, on yedisi karib-i a'lâ derecelerde olmak üzere otuz dokuzu mezuniyet rûûsu ahzına kesb-i istihkâk eylediği gibi birisi esnâ-yı imtihanda vefat etmiş ve yirmi altısı dahi mazeret-i meşrûalarına mebni bazı imtihanlara girememiş olduğu ve mezuniyet rûûsu ahzına kesb-i istihkâk eden salifü'l-arz otuz dokuz efendinin -karib-i a'lâ derecede rûûs ahzına kesb-i istihkâk edenlerden- biri bu dereceye razı olmayıp şehadetnamesini terk ile gelecek on ikinci sene mezuniyet sınıfıyla birlikte tekrar imtihana talip olmasına mebni şimdilik diğer otuz sekiz [talebenin] mezuniyet rûûsları derdest-i i'tâ bulunmuş ve mazeret-i meşrûalarına mebni bazı imtihanlara giremeyen efendilerin dahi müracaatları vukûunda imtihanları icra olunmak üzere kayıtlarına şerh verilmiş ve mezuniyet rûûsu ahzına kesb-i istihkâk edenlerin nizamen meşrût olan altı ay mülâzemetlerini[n] Dersaadet mehâkiminde ifa ettirilmesi

⁵⁹ Dilekçe sahibinin adı yazılmamıştır.

zımında efendi-i mumaileyhimin isim, derece, sin, mevlid ve memuriyetleriyle pederlerinin isim ve şöhetlerini hâvi tanzim olunan cetvel Adliye Nezaret-i celîlesine irsâl buyurulmak üzere leffen takdim kılınmış olmağla ol bâbda. 9 Ağustos 313" [21 Ağustos 1897].

45. Ecnebi talebenin kayıt ve kabulüne dair vesika: "Avusturya Devleti tebeasından olup Mekteb-i Sultanî'de ikmâl-i tahsil etmiş olan Dimitri Brezic Efendi Mekteb-i Hukuk'a dahi devam etmek arzusunda bulunduğundan bahisle kabulü istidâsında bulunmakta ise de mekteb-i mezbûr nizamnamesinin on dördüncü maddesinde mektebe girmek isteyenlerin tebea-i Osmaniyeden olmaları münderic bulunmasına ve halbuki sâye-i muvaffakiyet-vâye-i cenâb-ı tacidâr-ı a'zamîde mücerred izâfe-i himem-i celîle-i cenâb-ı nezaret-penâhîleriyle mektebin gün be-gün kesb etmekte olduğu terakki, ecânibin dahi rağbetini mûcib olmakta idüğünden bunların adem-i kabulleri muvâfık-ı hal ü maslahat olamayacağından icra-yı icâbî merhûn-ı irade-i celîle-i cenâb-ı nezaret-penâhîleri bulunmuş olmağla ol bâbda. 18 Ağustos 313" [30 Ağustos 1897].

46. *Kanun-ı ceza* muallimi Celâl Beyefendi'nin müddet-i tedrisini tayine hâdim vesika:

"Mahkeme-i Cinayet reisi atûfetlü Celâl Beyefendi hazretlerine,

Meşâgil-i aliyye-i riyaset-penâhîlerinin kesretine mebni sekiz seneden beri Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de tedris buyurmakta oldukları derslere ba'de-ez-în devam buyurulamayacağına dair olan 31 Ağustos sene 313 [12 Eylül 1897] tarihli tezkire-i aliyye-i atûfîleri mütalaa-güzâr-ı âcizî oldu. Zât-ı sâmilîleri mektebin medâr-ı iftiharî ve tedrisatından en ziyade istifade edilen muallimîn-i kirâmından bulundukları cihetle mektep idaresi bu istifanameyi kabulde mazurdur. Keyfiyet Maarif nazırı devletlü paşa hazretlerine arz edildi. Bilhassa selâm ile fazl u kemâl-i âlîlerinden müstefid olan talebenin mahrum edilmemesi için derse devam buyurulmasını arzu ve rica ediyorlar. Binâenaleyh evvelce takdim edilen pusulada muharrer yevm ve saatte mektebi teşrifle vâyedâr-ı fahr u mübâhât buyurmalarını niyaz ederim. 2 Eylül 313" [14 Eylül 1897].

47. Müessesede tedrisat saatlerini müşîr vesika; Müdiriyyetin Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezaretî'ne tezkiresi: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye devam etmekte bulunduğundan bahisle dairece tutulmakta olan sabah jurnalinden afvı istidâsında bulunan nezaret-i aliyye-i atûfîleri Muayene Dairesi ketebesinden ...⁶⁰ Efendi hak-

⁶⁰ Memurun adı yazılmamıştır.

kında ona göre muamele edilmek üzere derslerin saat kaç kadar devam etmekte olduğunun iş'ârı lüzumuna dair makam-ı nezaret-i aliyyelerinden tevârüd eden 114 nüméro ve 24 Eylül 313 [6 Ekim 1897] tarihli tezkire mütalaa-güzâr-ı âcizî oldu. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhânece tedrisatın bed' zamanı mevsime göre tayin olunmakta bulunmuş ve gerçi şimdi derslere saat üç buçukta bed' olduğundan saat altı buçukta hitâm buluyor ise de hasbe'l-mevsim beş on gün sonra saat dörtte mübâşeret edilmek mukarrer olduğundan o zamandan itibaren saat yedide hitâm bulacağı tabîi bulunmuş olduğundan keyfiyetin iş'ârına müsâberet kılındı. 29 Eylül 313" [11 Ekim 1897].

48. Nüméro kûsuru hakkında diğer bir vesika: "Terfi-i sınıf ile şehadetname derecesinde bir nümeronun kûsuru hakkındaki teamül siyyân olup şimdiye kadar nüméro kûsuru her ne mikdarda olursa olsun müsamaha edilmemekte idiyse de geçen sene mezuniyet rûûsu ahzına kesb-i istihkâk ederek mektepten çıkan üç efendinin noksanları a'lâ derece üss-i mîzânına pek karib olmasından nâşi noksanları yarım nümerodan eksik olan mumaileyhime üss-i mîzânı doldurmuş addıyla şehadetnamelerinin ona göre it'âsı 17 Ağustos 312 [29 Ağustos 1896] tarih ve 3 numarolu tezkire-i aliyye-i cenâb-ı nezaret-penâhî ile emr u izbâr buyurulduğundan ol vechile muamele edilmiş ve fakat bunun mektepçe görülen zarar ve mahzuruna mebni bu sene yine kaide-i mer'îye-i kadîme dairesinde üss-i mîzân noksanı ne kadar olursa olsun müsamaha cihetine gidilmemiş olmağla arz-ı muameleye müsâra'at kılındı. 26 Teşrin-i sâni 313" [8 Aralık 1897].

49. İkmâl imtihanları hakkındaki usulü müş'ir vesika: "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de şimdiye kadar ber-muceb-i kaide-i müttehaze sene-i cedîde derslerinin bed'i esnada bazı efendilerin bir mazeret-i makbule ve meşruaya mebni teahhur eden imtihanları ikmâl olunmakta ve bazen ziyadece teahhur edenler haklarında da sebep-i tehîrin a'zâr-ı meşruaya..."⁶¹.

*

⁶¹ Tefrika sona erdiğinden cümle yarıda kalmıştır.

Ek 1. İstanbul Hukuk Fakültesi Tarihçesi⁶²

Osmanlı İmparatorluğunun ilk devrinde zaptedilen memleketlerde adaleti tevzi edecek mütehasşis hâkimleri yetiştirmeğe vaktin ülemasından Üdebalı memur edilmiştir. Bu zat, 699 hicrî yılında Osmanlı istiklâlinin ilânını müteakip tayin olunan ilk müftüdür. Bu zatın yetiştirdiği mütehasşislardan biri olan Tursun Fakih Osmanlı İmparatorluğunda ilk nasb olunan hâkimdir. 1304 yılında imparatorlukta sancaklar teşkil edilmiş ve her tarafa müftüler ve kadılar gönderilmiştir ki bunların bir çoğu Üdebalı'nın talebesidir. Tevali eden fütühat ile imparatorluk arazisinin genişlemesi üzerine hâkimleri yetiştirecek medreseler vücade getirilmesi düşünülmüş ve bu sıralarda tesis edilmiş olan İznik medresesinde fıkıh namı altında İslâm hukukunun hâkimleri fazla alâkadar eden kısımları tedris edilmiştir.

İstanbul'un Türkler tarafından alınmasını müteakip vücade getirilen ilmi müesseselerden hâkim olarak yetişmek isteyenler için o tarihlerde takip edil-

⁶² Ebül'ulâ Mardin'in öğrenci rehberlerinde kalmış bu çalışmasının tespit edebildiğimiz iki versiyonunu, önemli olabilecek ekleme ve farklılıkları göstererek biraraya getirdik: "İstanbul Hukuk Fakültesi Tarihçesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Kılavuzu (İÜHF Talebe Kılavuzu-1938)*, İstanbul 1938, s. 9-13; İstanbul Üniversitesi 1949-1950 Ders Yılı Öğrenci Rehberi (İÜÖR-1949), İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1949, s. 65-69. İÜÖR-1949'daki metinde yazar adı belirtilmemiş, *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*'deki metne, "Ordinaryüs Profesör Ebül'ulâ Mardin tarafından Üniversite yıllığına konmak üzere hazırlanan tarihçeden telhis edilmiştir" şeklinde bir not düşülmüştür. Aynı yıl Dekan Ali Fuad Başgil, Ebül'ulâ Mardin'den hazırlanmakta olan *Talebe Kılavuzu*'na konulmak üzere "Fakültemizin tarihçesi hakkında ufak bir yazı lûtfet"mesini istemişti (9 Şubat 1938, İÜHF Arşivi, Ebül'ulâ Mardin dosyası, nr. 169). Birkaç yıl sonra, benzer bir talep üzerine Ebül'ulâ Mardin, Rektörlüğe hitaben yazdığı 1 Ekim 1945 tarihli yazıda, Üniversite yıllığıyla ilgili çalışmayı ve *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*'deki metnin Recai Galip Okandan tarafından telhis edildiğini hatırlatmış, ayrıca mufassal metnin kendisinde de bulunmadığını belirtmiştir: "Üniversite yıllığına konmak üzere bir tarihçe hazırlanması hakkında yapılan toplantılarda takarrur eden esaslara uygun surette Hukuk Fakültesine ait olan kısım hemen hazırlanıp Yüksek Makamlarına takdim kılınmış ve bu hazırlanan kısmın Doçent Dr. Recai G. Okandan tarafından yapılan ve bu eserden ictibas edildiği işaret olunan hülâsası, *Hukuk Fakültesi Talebesi Kılavuzu*'na konmuş idi. Halen müsveddesi bile nezdinde bulunmayan bu eserin daha etraflı bir şekle ifrağı arzu edildiği takdirde Üniversite dosyalarında araştırmaları yüksek iradelerine mütevakkıftır" (İÜHF Arşivi, Ebül'ulâ Mardin dosyası, nr. 77). Müsvedde, Üniversite dosyaları arasında bulunmuş ve Ebül'ulâ Mardin'e teslim edilmiş midir, kendisi metni "etraflı bir şekle ifrag" etmek için çalışmış mıdır, bilmiyoruz. *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*'dekiyle karşılaştırıldığında eklemeler içermekle beraber İÜÖR-1949'daki metnin başlı başına daha etraflı bir metin olduğu söylenemez; zira *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*'de bulunduğu halde bunda bulunmayan paragraflar vardır. Burada sunduğumuz metin, iki versiyonu da içerdiği için şimdilik eldeki en etraflı metindir. (Metinlerin teminindeki yardımları için Gökhan Tuğ ve Furkan Şahan'a müteşekkirim).

mesi lâzım gelen tahsil tarzı şu idi: Hâkim olmak isteyen, ülemeden bir zatın kürsüsüne devam eder ve “hariç” denilen dersleri bu zattan okurdu. İlimlerin ve fenlerin mukaddemelerini teşkil eden bu dersleri tahsilde muvaffakiyet gösterirse hocasının tavsiyesi ve delâleti ile rahlesine girdiği zattan “dahil” denilen dersleri öğrenirdi. Bu dersleri de ikmale muvaffak olunca “sahn” denilen dersleri takip edebilmek salâhiyetini de kazanmış olacağından sahn medreselerinin hususî bir lisesi mahiyetinde olan ve “musile-i sahn” ismini taşıyan “tetimme” medreselerine girer ve bu medreselerin mürettep tahsilini bitirerek “sahn-ı seman”da hücre sahibi olurdu. (Sahn medreseleri Fatih camisinin iki tarafında kâin kurşunlu sekiz medresedir ki bunlara “sahn-ı seman” denir).

Tahsilin bu derecesine varıldıktan sonra hâkimlik, doktorluk, mühendislik gibi bir mesleğe intisap etmek isteyen bu sahn medreselerinin arzu edilen şubeye ait kısmında ihtisas derslerini takip eder, hücrede kıdem kazanınca “muit” unvanı ile tetimmelerde ders okutarak melekelerini artırır. Bu suretle hâkimlik ihtisas derslerini de ikmal edince esasen tetimmelerden neş’eti sırasında kendisinin ismi devlet ceridesinde “mülâzim” diye kayıt edilmiş bulunduğu için tercihan hâkimliğe tayin olunurdu⁶³.

Türkiye’de ilk devirlerde hukuku alâkadar eden mevzular diğer ilimler gibi medreselerde tedris edilmiştir. İlmî kudretleri herkesçe müsellemler büyük âlimler tarafından fıkıh ilmine ait ve mürettep tahsili temine hâdim muhtasardan mufassala doğru ders kitapları olarak kaleme alınan muayyen metinler hocasını intihapta serbest talebeyi cezp kabiliyetini gösteren müderrisler tarafından sırası ile tedris edilir ve bu tahsil muasır hukuk ilminin bütün kısımlarını ihtiva etmezse de fıkıhın “münakahat”, “muamelât”, “ukubât” kısımlarını ve ayrıca “usul-i fıkıh”ı daire-i şumulüne aldığı cihetle bütün İslâmî/müslüman hukukun bilinmesini temin ederdi.

Medreselerde fıkıhın o zamanlar için gayrimektup hukuka dahil münakahat ve muamelâta dair olan kısımları “füru-ı fıkıh”, “usul-i fıkıh” dersleri diye okunur ve mektup hukuk meyanında yer alan ukubat kısmı ile Türklerin öz örflerinden ilham alarak arazi-i memlekette tatbik edegeldikleri hukuk kaideleri de şeyhülislâmlar namlarına izafe olunan “maruzat” veya “fetva” adı ile yâd edilen fıkha mülhak eserler tarzında gösterilirdi. *Maruzat-ı Ebüssuut* Efendi bu cümledendir⁶⁴.

⁶³ İlk üç paragraf, *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*’de yoktur.

⁶⁴ Bu paragraf, *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*’de yoktur.

1838 yılında Türkiye’de ilk tahsilin mecburiliği esası kabul edildiğinden sıbyan mekteplerine zamimeten İstanbul’da beş yerde birer rüştiye mektebi açılmış ve bunların üstünde bir de Maarif-i Adliye ve Ulûm-ı Edebiye mektebi diye bir müessese vücade getirilmişti. İşte memleketimizde mektep tarzında hukuk tahsili bu müessese ile başlar. Devletçe, bir devrim eseri telâkki olunan bu mektebe çok ehemmiyet verilmiş ve bu himaye taassuba karşı açılan cidalin zaruretlerinden addolunduğu için imtihanlarının şaşıklı tarzda icrası iltizam olunmuştu.

1841 yılında büyük merasimle Sultanahmet Camisinde yapılan imtihan, tarihte hassaten nazar-ı dikkati celb eder. Sadriâzamın, şeyhülislâmın, bütün vükelânın huzuru ile yapılan bu büyük tarihî imtihanda dört yüzden fazla talebe muvaffak olmuş; kendilerine hediyeler verilerek isimleri de devletin resmî ceridesi ile ilân edilmiştir. Bu mektebin ders programının hukuku alâkadar eden kısmında bir hususiyet görülmezse de İslâm hukukunun medreselerdekinden daha muntazam bir tarzda tedris edildiği de inkâr olunamaz. Müessesenin başlıca simaları mektep nazırı Kazıasker Esat Efendi ve ders vekili Hacı Ömer Efendi’dir⁶⁵.

Koca Reşit Paşa’nın memlekette Tanzimatı ilân etmesi üzerine maarif sahasında da iktiza eden tekâmül tedbirlerini almak için mütehasıslardan mürekkep topladığı muvakkat meclisin meşhur lâyihasında hukuk şubesini de ihtiva etmek üzere İstanbul’da bir üniversite tesisi lüzumu derpiş edilmiş ve 1845 yılında [1846] Ayasofya’da Sultan Sarayı arsalarında, yakın zamanlarda yanan ve Adliye Sarayı namını taşıyan Darülfünun binasının temel atma merasimi yapılmıştı. Fakat binanın inşası senelerce uzadığından tedris derhal başlayamamıştır. Bundan sekiz sene sonra 1853 yılında [1855] Şeyhülislâm Meşrep Efendi hafidi Mehmet Arif Efendi muktedir hâkimler yetiştirmek üzere Süleymaniye Camii civarındaki bir binada Muallimhane-i Nüvvap ismi ile bir mektep tesisine muvaffak olmuş ve bu müessesede hukuk tahsili daha muntazam bir şekil almıştır.

1869 yılında devletin kanunî mevzuatına giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 79’uncu maddesinde teşkil olunacağından bahsolunan Darülfünun-ı Osmanî’nin Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulûm-ı Tabiiye ve Riyaziye diye üç şubeden teşekkül etmesi bu nizamnamenin 80’inci maddesi icâbından bulunduğu cihetle bu Darülfünunun 1870’te (Hicrî 1286 Zilkadesinin 19’uncu Pazar günü) sadriâzam ve bütün vükelâ ve memleket büyüklerinin huzuru

⁶⁵ *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*’de bu cümle yoktur.

ile pek parlak bir surette yapılan açılma merasimi ile memlekette yüksek hukuk tahsilinin modern mânada⁶⁶ ilk adımı atılmıştır. Divanyolu'nda Türbe ile Çenberlitaş arasında intihap edilen bir arsada vücade getirilen bu yeni Darülfünun binasında hukuk ilmini ilk tedris eden zat resmî ceride ile ilân olunan ders cetveline nazaran müderris Ahmet Kâmil Efendi'dir. İki sene sonra yani 1871 yılında taassupla alâkadar bazı sebeplerden dolayı bu feyizli müessese kapanmıştır. Mamafih Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Dairesi'nde Kavânîn ve Nizamât Dershanesi namı ile memurların birer sene müddetle tederrüste bulunacakları bir müessese 1871 [1870] yılında vücade getirilmişti⁶⁷.

1873 yılında Galatasaray Lisesi'nin Gülhane kışlasına nakli vesilesi ile vaktin Maarif nazırı Cevdet Paşa tarafından bu lisenin yüksek sınıflarında devletin taknin edilmiş ilk medeni kanunu olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin tedrisi tensip edilmesi üzerine bu mektepte Darülfünun şubelerine benzer bir teşkilat vücade getirilmesi düşünülmüş ve 1875 tarihinde Saffet Paşa tarafından verilen emir üzerine o tarihte mektep müdürü bulunan Sava Paşa'nın sa'y ü ikdâmı ile mektep binası dahilinde Edebiyat, Fen ve tahsili dört senede itmam edilmek üzere Hukuk Fakültesi açılarak yüksek hukuk tahsili için ikinci adım da bu suretle atılmıştır.

Sultanî Mektebi dahilinde sınıf halinde açılmış olan hukuk mektebinden başka Adliye Nezaretine bağlı 1880 Haziranının 17'inci Perşembe günü şimdiki Hukuk Fakültesinin nüvesini teşkil eden diğer bir hukuk mektebi İstanbul'da bahsi evvelce geçen Adliye Sarayı bahçesinde açılmıştır. Bu mektebin de açılış merasimi pek parlak olmuş; Başvekil Kadri Paşa, bütün vükelâ, memleketin ricali bu merasimde hazır bulunmuştur. Açılma merasimini müteakip Fakülte'de ilk ders, medenî hukuk olarak Cevdet Paşa tarafından, Ömer Hilmi Efendi'ye vekâleten takdir edilmiştir⁶⁸. Bu üçüncü adım, dikkate değer yüksek bir tedris heyeti ile atılmış olduğundan memlekette esaslı hukuk tahsilinin mebdaini teşkil eder. 1889'da [1886] mektep, Adliye Nezareti'nden alınarak Maarif-i Umumiye Nezaretine rapt ve 1 Ağustos 1900 tarihli nizamname ile de⁶⁹ memlekette üçüncü defa olarak tesis edilen Darülfünunun Hukuk şubesi nam ve şeklini ve bi'n-netice Hukuk Fakültesi mahiyetini aldı. İstanbul'da bu suretle Hukuk Fakültesi şeklini alan bu müesseseden başka 1907'de Selânik, Beyrut, Bağdat ve Konya'da da birer hukuk mektebi açıldı.

⁶⁶ *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*'de, "modern manada" ifadesi yoktur.

⁶⁷ *İÜ Öğrenci Rehberi-1949*'da bu cümle yoktur.

⁶⁸ *İÜ Öğrenci Rehberi-1949*'da bu cümle yoktur.

⁶⁹ Cümlelerin buraya kadarki kısmı, *İÜ Öğrenci Rehberi-1949*'da yoktur.

1908'de Meşrutiyetin ilânı üzerine Hukuk Fakültesi'nin tensiki için Maarif nazırının riyaseti altında bir komisyon teşekkül etti. Bu komisyonda dört sene tahsilden sonra bir sene süren ve talebeyi ilk üç sene okunan derslerden alenî tekrar imtihana tâbi tutmak esasına dayanan mezuniyet imtihanının Meşrutiyetin memlekette husule getirdiği heyecanlar esnasında ve 29 Teşrin-i evvel 1908 tarihinde lağv edilmiş bulunmasından hukuk tedrisatının memlekette zaafa uğramış olduğu nazar-ı dikkati celb etti. Komisyonca bu noksanı cebir ve telafi edecek tedbirler teemmül olundu ve nihayet düşünülen ıslahat tedbirleri bir mazbata halinde tesbit edilerek 1909 tarihinden itibaren tatbikatına geçildi. Fakat her nedense, lağv edilen mezuniyet imtihanı usulüne yeniden avdet olunmadı.

1910'da Muallimler Meclisi bu usulün ilgasından dolayı husule gelen boşluğu doldurabilmek için 26 Mayıs 1910 tarihli kararı ile Hukuk Fakültesi'nde biri adli, diğer siyasî ve iktisadî olmak üzere iki kısmı ihtiva eden bir doktora sınıfı açılmasını tensip etti.

Bu sıralarda Maarif-i Umumiye Nezareti, maarif işlerinde büyük ıslahatı istihdaf eden meşhur kanun lâyihasını vücade getirmiş ve bilahara kanuniyet iktisap eden bu ıslahat hükümlerinden olarak İstanbul Darülfünunu da Ulûm-ı Diniye, Tıbbiye, Hukukiye, Edebiye, Rıyaziye, Tabiiye diye altı kısma tefrik edilmişti. Bu kanun fakültelerdeki tedrisatın 1- Dersler, 2- Hutbeler, 3- Muallimin nezareti altında talebe marifeti ile yapılan tecrübelerden tereküp edeceğini gösteriyor ve artık hukuk müessesesi tam mânası ile bir fakülte halini almış oluyordu⁷⁰.

1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919 tarihlerinde Fakültenin ders, kürsü, sınıf ve imtihan tarzları hakkında yapılan muhtelif değişiklikleri müteakip⁷¹ 1920'de müstakil bir nizamname ile İstanbul Darülfünunu'nun ilmî muhtariyeti kabul edildi. 1924'te bahsi geçen nizamname tâdil edilerek talimatname namını aldı⁷². 493 numaralı kanun ile Hukuk Fakültesi de Darülfünunun diğer şubeleri gibi bu sene zarfında hükmî şahsiyet ihraz etti.

Cumhuriyet hükûmetimiz İstanbul Darülfünunu'nun ilgası ile yerine yeni esaslar dahilinde bir İstanbul Üniversitesi teşkiline karar vermişti. Bu hususta Maarif Vekilligince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 15/5/1933 tarihli toplantısında Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun lâyihasının esbab-ı mucibe maz-

⁷⁰ Son üç paragraf *İÜ Öğrenci Rehberi-1949*'da yoktur.

⁷¹ Cümlelerin buraya kadarki kısmı, *İÜ Öğrenci Rehberi-1949*'da yoktur.

⁷² *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*'de bu cümle yoktur.

batasında ilga sebeplerine şu suretle işaret olunmuştu: “İstanbul Darülfünunu’nun teşkilât kanunu projesini ihzar ve ıslah çarelerini tesbit için Yüksek Meclisçe kendisine verilmiş olan salâhiyete istinaden hükûmet geçen yıl mezkûr müessesenin vaziyetini tetkik etmiştir. Bu hususta hazırlanan rapor ve Darülfünun fakültelerinin teklifleri ve muhtelif ecnebi Darülfünunlarının vaziyetleri Vekâletçe esaslı surette gözden geçirilmiş, bu suretle İstanbul Darülfünunu’na verilecek yeni şeklin hazırlıkları tamamlanmış olduğundan ıslahat sahasında Vekâletçe hemen faaliyete geçilmesi kararlaştırılmıştır. Darülfünun ve ona mülhak teşkilâtının yeni ve mütekâmil esaslar üzerine kurulabilmesi için evveleminde mevcut teşkilâtın tamamen ilgası ve ondan sonra yenisinin memleketin ihtiyaçlarına mutabık şekilde vücûda getirilmesi icap eder”⁷³.

Netekim 1933 senesi 31 Temmuzunda İstanbul Darülfünunu’na merbut Hukuk Fakültesi 2252 numaralı ve 31 Mayıs 1933 tarihli “İstanbul Darülfünunu’nun ilgası ile yeni bir üniversite kurulmasına dair kanun” ile ilga⁷⁴ olundu. Müteakiben yeni bir kanunla İstanbul Üniversitesi kuruldu. 1933’ten 1946 Haziranına kadar, İstanbul Üniversitesi Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir müessese olarak çalıştı. 18 Haziran 1946 tarihli kanunla, Üniversite ve Hukuk Fakültesi muhtariyeti ve hükmî şahsiyeti haiz bir müessese olarak memlekete hizmet vazifesini ifa eylemektedir.

⁷³ Bu paragraf *İÜ Öğrenci Rehberi-1949*’da yoktur.

⁷⁴ *İÜHF Talebe Kılavuzu-1938*’de “ilga” kelimesinden sonra tarihçenin son cümlesi şöyledir: “ve onun yerine Cumhuriyetin büyük bir eseri olan İstanbul Üniversitesi ile birlikte bugünkü Hukuk Fakültesi kuruldu”.

Ek 2: Tayin Tarihleri Sırası İle İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi Tedris Hey'eti⁷⁵

- Ahmed Cevdet Paşa: *Usul-i muhakemat-ı hukukiye* muallimi
- [Karînâbâdî] Ömer Hilmi Efendi: *Mecelle* muallimi
- Hasan Fehmi Paşa: *Ticaret kanunu muallimi, bilâhare hukuk-ı düvel, tarih-i hukuk-ı düvel ve muahedat* muallimi olmuştur
- Münif Paşa: *Hikmet-i hukuk* muallimi
- Kostaki Antopulo Paşa: *Usul-i muhakemat-ı cezaiye* muallimi
- İsmail Bey: *Ceza kanunu* muallimi
- Abdüssettar Efendi: *Arazi kanunu* muallimi
- [Kemal Paşazâde] Lastik Said Bey: *Roma tarihi ve usul-i tercüme* muallimi
- Recai Efendi: *Fransız lisanı* muallimi
- Ali Şahbaz Efendi: *Tatbik-i usul-i muhakemat-ı hukukiye ve ticariye ile tanzim-i ilamat* muallimi
- Kostaki Vayani Efendi: *Ticaret-i bahriye kanunu* muallimi
- [Hacı] İbrahim Efendi: *Belâgat-i Türkiye ile talim-i kitabet ve hitabet* muallimi
- Tahsin Efendi: *Usul-i muhakemat-ı hukukiye ve ticariye ile teşkilat-ı mehâkim kanunu* muallimi
- Küçük Haydar Efendi: *Mecelle'nin nısfı ile medhal-i ilm-i fıkıh* muallimi
- Yanko [Vitinos] Efendi: *Ceza kanunu muallimi, sonraları ticaret-i bahriye*

⁷⁵ Bu liste, "Ord. Prof. Ebül'ulâ Mardin'in mecmuamıza ithaf buyurdıkları tarihî değerdeki liste" notuyla *Hukuk Dünyası*'nda (sy. 4-5, Ocak-Şubat 1945, s. 142-143) yayımlanmıştır. Büyük oranda Hukuk Müessesesi Tarihi'ndeki bilgi ve belgelere dayanan bu liste -eksikleri olmakla beraber- gerçekten tarihî bir değer taşımaktadır; ancak usulsüz bir şekilde yayımlandığını belirtmek gerekir. Haçaryan'ın Macaryan, Seyyid Bey'in Said Bey "tatbik-i" yerine "tatbikî", "mikyaset" yerine "mukayesat" yazılması gibi çok sayıda isim, ifade veya terkip yanlış okunmuş; Ahmed Nesimi Bey gibi bazıları atlanmış, Manyasizade Refik Bey iki kere yazılmış, verilen ek bilgiler arasında Şeyhülislâm Ürgüplü Hayri Bey'le yakın bir satıra yazılmış olan Abdülhalik Midhat'ın şeyhülislâm olarak gösterilmesi gibi vahim yanlışlar yapılmıştır ki bunların Ebül'ulâ Bey'in kaleminden çıkmış olamayacağı izahtan vârestedir. Bu listenin, Ebül'ulâ Mardin tarafından Sıddık Sami Onar'a hediye edildiği anlaşılan başka bir versiyonu daha vardır. (Üniversite döneminin ilk yıllarında Fakülte'ye intisap etmiş 31 kişinin adını da içeren, eski harflerle kaleme alınmış tek sayfalık bu versiyon, şu anda İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ve İdare Bilimleri Enstitüsü Arşivi'nde bulunmaktadır. Listeyi incelememize izin veren sayın Prof. Dr. Aydın Gülân'a müteşekkirim). *Hukuk Dünyası*'ndaki yanlışlar, bununla karşılaştırılarak mümkün mertebe düzeltilmiş, ek bilgiler birleştirilmiş, ders adları önceki belgelerle uyumlu bir şekilde (hukuku düvel yerine *hukuk-ı düvel* gibi) yazılmış ve köşeli parantezle tarafımızdan eklemeler yapılmıştır.

kanunu muallimi de olmuştur

- İstefan Karayan Efendi: *Ticaret-i berriye kanunu* muallimi
- Dikran Efendi: *Usul-i defterî* muallimi
- Akif Efendi: *Fransızca kıraat ile sarf ve talim-i hat* muallimi
- [Abdurrahman] Fehmi Efendi: *Edebiyat-ı Türkiye ile talim-i kitabet* muallimi

limi

- Şükrü Efendi: *Arazi kanunu ile tapu nizamnamesi ve muamelâtı* muallimi
- Büyük Ali Haydar Efendi: *Mecelle ve usul-i fıkıh* muallimi, *Meclis-i Maarif*

reisi

- Recaizade Ekrem Bey: *Edebiyat-ı Türkiye* muallimi
- Sami Efendi: *Edebiyat-ı Arabiye* muallimi
- [Şirvanizâde] Ahmet Hamdi Bey: *Arazi kanunu tapu nizamnamesi ve muamelâtı* muallimi

muamelâtı muallimi

- Münir Bey: *Edebiyat-ı Türkiye ile talim-i kitabet* muallimi
- Mösyö Perar: *Edebiyat-ı Franseviye* muallimi
- [Nazaret] Haçaryan Efendi: *Ceza kanunu* muallimi
- Abdurrahman Süreyya Efendi: *Belâgat-i Türkiye ile talim-i hitabet ve kitabet* muallimi

bet muallimi

- Hüseyin Hüsnü Efendi: *[Ahkâm-ı evkaf, arazi kanunu]*
- Abdullah Şakir Efendi: *Mecelle* muallimi
- Macit Paşa: *Hukuk-ı esasiye ve hukuk-ı idare-i mülkiye* muallimi
- [Cevdet Paşazâde Ali] Sedat Bey: *Mantık ve mikyasat* muallimi
- Şevki Bey: *Tatbik-i usul-i muhakemat-ı cezaiye* muallimi, Temyiz Dairesi

riyaseti ile Temyiz riyaset-i ulâsında bulunan bir zattır

- Gabriyel [Noradonkyan] Efendi: *Hukuk-ı düvel* muallimi, Babîâli hukuk

müşaviri

- Vehbi Bey: *Fransızca* muallimi
- [İbrahim] Hakkı Paşa: *Tarih-i umumî ve tarih-i İslâm* muallimi, bilâhare

hukuk-ı düvel ve hukuk-ı idare muallimi de olmuştur

- Muallim Naci Efendi: *Edebiyat* muallimi
- Pavlidis Efendi: *Fransızca* muallimi
- [Örikağasızâde] Hasan Sırrı Bey: *Hukuk-ı düvel ve uhud* muallimi
- Celâl Paşa: *Kanun-ı ceza ve tanzim-i ilâmat-ı cezaiye* muallimi
- [Seydişehrî] Mahmut Esad Efendi: *Kitabü'n-nikâh* muallimi
- Manastırlı İsmail Hakkı Efendi: *Vesaya ve feraiz* muallimi

- [Mehmed] Kâzım Efendi: *Ticaret-i berriye ve icra kanunu* muallimi
- Nazım Bey: *Hukuk-ı düvel* muallimi, 31 Mart vukuatında şehit olan

Adliye nazırı

- Mehmet Celâl Bey: *Ticaret-i berriye kanunu* muallimi
- Yorgaki [Melahrino] Efendi: *Usul-i muhakemat-ı cezaiye* muallimi
- Süleyman Sırrı Efendi: *Kitabü'n-nikâh* muallimi
- Ahmet Tevfik [Türegün] Bey: *Hukuk-ı idare* muallimi, Kâzım Efendi'nin

biraderi

- [Kavurzâde Mehmed] Aziz Bey: *Ceza kanunu* muallimi
- Mehmet Tevfik Bey: *Hukuk-ı düvel* muallimi
- Ödemişli Mustafa Efendi: *Mecelle* muallimi
- Memduh Bey: *Tatbikat-ı cezaiye* muallimi, Adliye nazırlığında bulunan

zat

- Musa Kâzım Efendi: *Mecelle* muallimi, şeyhülislâmlıkta bulunan zat
- Ahmet Şuayıp Bey: Muallim muavini, sonra *hukuk-ı idare* muallimi

olmuştur

- Ali Kemal Bey: *Hukuk-ı esasiye* muallimi, muharrir
- Mahmut Şahabettin Bey: *Mecelle* muallimi
- Kirkor Zehrap Efendi: *Kanun-ı ceza* muallimi
- Abdurrahman Adil [Eren] Bey: *Usul-i hukukiye* muallimi
- Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey: *Ceza kanunu* muallimi
- Servet Yesarî Bey: *Ceza kanunu* muallimi, sonra mukaddime-i ilm-i

hukuk muallimi olmuştur

- [Mehmed] Kenan Bey: *İktisad* muallimi
- Mahmut Cemal Efendi: *Mecelle* muallimi
- Âli [Aykut] Bey: [*Hukuk-ı düvel*], *Ticaret-i bahriye* muallim vekili
- Kemal Bey: ...
- Şevki Bey: *Tanzimat-ı hukukiye* muallimi, sonraları Temyiz reis-i evveli

olmuştur

- Nedim Bey: *Ceza kanunu* muallimi
- Hallaçyan Efendi: *Kavânîn-i maliye-i Osmaniye* muallimi
- Abdülhalik Mithat Bey: *Usul-i muhakeme-i cezaiye kanunu* muallimi
- Ahmed Nesimi Bey: [*Hukuk-ı hususiye-i düvel*]
- Mustafa Hayri Efendi: *Mecelle* muallimi, şeyhülislâm
- Manyasî[zâde] Refik Bey: *Mukaddime-i ilm-i hukuk* muallimi

- Hâmid Bey: *İktisad* muallimi]
- [Mehmed] Cavid Bey: *İktisad* muallimi
- Aynizade [Hasan] Tahsin Bey: *İktisad* muallimi
- [Mustafa] Zühdü [İnhan] Bey: *İktisad* muallimi, sonra kavânîn-i maliye muallimi olmuştur
- Celâlettin Arif Bey: *Hukuk-ı esasiye* muallimi
- Yusuf Nuri Bey: *Hukuk-ı idare* muallimi
- Mustafa Fevzi [Sarhan] Efendi: *Mecelle ve usul-i hukukiye* muallimi
- Cemil [Bilse] Bey: *Hukuk-ı düvel* muallimi, İstanbul Üniversitesi rektörü
- [Ahmed] Salâhaddin Bey: *Hukuk-ı düvel* muallimi
- Selânikli Tevfik Bey: *Tarih-i hukuk-ı Osmanî* muallimi
- Evliya Efendi: ...
- Muhtar Bey: *Hukuk-ı idare* muallimi
- Necati Bey: ...
- Burhan Bey: ...
- Mehmet Cevdet Efendi: *Mecelle* muallimi
- Mehmet Behram Bey: *Hukuk-ı idare* muallimi
- Memduh Bey (Ezine): *Tatbikat-ı cezaiye* muallimi, Temyiz azalığından mütekaît
- [Hafız] Şevket [Yund] Efendi: *Nikâh vesaya feraiz* muallimi
- Seyyid Bey: *Mecelle* muallimi, sonraları usul-i fıkıh da tedris etmiştir, Adliye vekilliğinde bulunan zattır
- Ebû'lulâ [Mardin] Bey: *Hukuk-ı tasarrufiye-i arazi* muallimi
- Hemayak [Hosrevyan] Efendi: *Hukuk-ı hususiye-i düvel* muallimi
- Diran [Yerganyan] Efendi: *Hukuk-ı ceza* muallimi
- Lûtfi Fikri Bey: *Hukuk-ı esasiye* muallimi
- İsmail Hakkı Bey: *Hukuk-ı idare* muallimi, Şûra-yı Devlet mülkiye dairesi reisi, Şûra-yı Devlet reisi
- [Ventura] Mişon Efendi: *Felsefe-i hukuk, mukayese-i kavânîn-i medeniye, ticaret-i bahriye* muallimi
- Ali Kemal [Elbir] Bey: *Ticaret-i berriye kanunu* muallimi,
- Bahaddin Şakir Bey: *Tıbb-ı kanunî* muallimi
- [İbrahim] Fazıl [Pelin] Bey: *İktisad ve usul ve kavânîn-i maliye* muallimi muavini, sonra muallim olmuştur
- Saroyan Efendi: *Fransızca* muallim muavini

- Şükrü Nasîh Bey: *Hukuk-ı ceza* muallimi muavini, sonra *hukuk-ı ceza* muallimi olmuştur

- Mahmud Alim Ferid Bey: *İktisad ve maliye* muallimi muavini
- Selâhaddin Bey: *Ticaret-i berriye ve bahriye* muallimi muavini
- Mustafa Şeref [Özkan] Bey: *Hukuk-ı idare ve hukuk-ı âmme* muallimi
- Seyyid Haşim Bey: *Usul-i hukuk* muallimi
- Baha[eddin] [Kantar] Bey: *Usul-i cezaiye* muallimi, dekan
- Nusret [Metya] Bey: *Hukuk-ı ecanib ve ihtilaf-ı kavânîn* muallimi, Merkez

Bankası reisi

- Seyit Nesib Efendi: *Hukuk-ı medeniye* müderrisi
- Doktor [Friedrich] Hoffman: *İktisad-ı ziraî ve içtimaî ve tarih-i mesalik-i*

iktisadiye müderrisi

- Doktor Walther Schönborn: *Hukuk-ı âmme* müderrisi
- Mansurîzade Sait Bey: *Tarih-i fıkıh ve mukayese-i mezahib* müderrisi
- Doktor [Anton] Fleck: *İlm-i malî ve kavânîn-i maliye* müderrisi
- Muammer Raşit [Seviğ] Bey: *Hukuk-ı hususiye-i düvel* müderrisi
- Mösyö Erich Nord: *Avrupa hukuk-ı medenisi* müderrisi
- Reşat Hikmet Bey: *Tarih-i siyasî* muallimi, Mebusan reisi
- Suat [Muhtar Davaz] Bey: *Diplomasi hukuku ve tarihi* muallimi, Paris sefiri
- Ahmet Reşit [Turnagil] Bey: *Muhaberat-ı diplomatik* muallimi
- Efdaleddin Bey: *Avrupa hukuk-ı medenisi* müderrisi muavini, sonraları

müderris olmuştur

- Abdurrahman Münib [Berkân] Bey: [*Hukuk-ı medeniye*]
- Mehmet Emin Bey: *İktisad-ı içtimaî ve ziraî* müderris muavini
- Vehbi [Yekebaş] Bey: *Hukuk-ı İdare* müderris muavini, Beyrut Hukuk

Mektebi *hukuk-ı idare* muallimi

- Hasan Bey (Saka): *İktisad* müderris muavini, sonra müderrisi olmuştur
- Sadık Efendi: *Hukuk-ı medeniye* müderrisi, mebus
- Hayrettin Efendi: *Hukuk-ı medeniye* müderrisi muavini, Londra Sefareti imamı
- Abdullah Reşad Halis Bey: *Tarih-i siyasî* muallim muavini
- İsmail Ratib [Dinçel] Bey: *Usul-i muhakemat-ı cezaiye* muallimi vekili
- Ahmet Samim [Gönensay] Bey: *Avrupa hukuk-ı medeniyesi* muallimi muavini,

sonra müderris olmuştur

- Leon Şönman: [*Hukuk-ı düvel* muallim muavini]
- Mustafa Reşit [Belgesay] Bey: *Hukuk-ı ticaret ve usul-i muhakemat-ı hukukiye*

muallim muavini, sonra müderris olmuştur

- İzzet Bey: *Hukuk-ı umumiye ve hususiye-i düvel* muallim muavini
- Münir Bey: *İktisad müderrisi* muavini, sonra müderris olmuştur
- Zekeriya Mazlum Bey: *Hukuk-ı ticaret* müderrisi muavini
- Yusuf Ziya [Özer] Bey: *Usul-i cezaiye* müderrisi vekili, sonra müderris

olmuştur

- Veli [Saltıkçı] Bey: *Tarih-i hukuk* müderrisi
- Muslihiddin Adil [Taylan] Bey: *Hukuk-ı idare* müderrisi vekili, sonra

müderris olmuştur

- Hacı Adil [Arda] Bey: *Hukuk-ı medeniye* müderrisi
- Tahir [Taner] Bey: *Hukuk-ı cezaiye* müderrisi
- Mithat [Metya] Bey: *Tarih-i hukuk-ı Osmanî ve medhal-i hukuk* müderris

muavini, Nusret Bey'in biraderi

- Moiz Kohen: *İlm-i malî* muallimi muavini
- Yervant Efendi: *Hukuk-ı hususiye[-i düvel]* muavini
- Muammer Bey: *Hukuk-ı medeniye* muallimi, Adliye müsteşarlığında

bulunan

- Cevdet [Ferid Basman] Bey: *Tatbikat-ı hukukiye ve cezaiye* muallimi
- Hüseyin Naci Bey: *Usul-i fıkıh* müderrisi muavini/vekili
- Ethem Akif [Battalgazi] Bey: *Tıbb-ı adlî* müderrisi
- Cevat [Abdurrahim Cucun] Bey: *Tatbikat-ı hukuk* muallimi
- Kenan Ömer [Öner] Bey: *Tatbikat-ı cezaiye* muallimi
- Ömer Celal [Sarç] Bey: *Ulum-ı iktisadiye* müderrisi muavini
- Memduh Bey: *Hukuk-ı ticaret* müderrisi, Temyiz âzasından
- Mösyö [Charles] Crozat: *Hukuk-ı âmme* müderrisi
- Mösyö Sauser Hall: *Hukuk-ı medeniye* müderrisi
- Ağaoğlu Ahmet Bey: *Hukuk tarihi* müderrisi.

Mekteb-i Hukuk'un ilk müderrisi üstad-ı muhterem Ahmed Cevdet Paşa merhum.

Esâtize-i [Mekteb-i] Hukuk'tan Kostaki Antopulo Paşa.

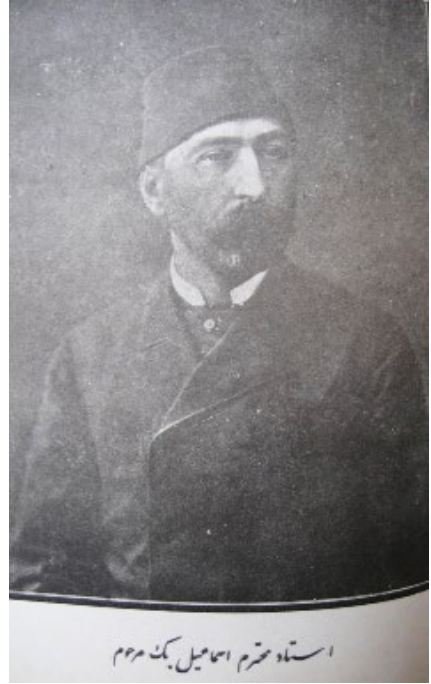
Üstad-ı muhterem Hasan Fehmi Paşa merhum.

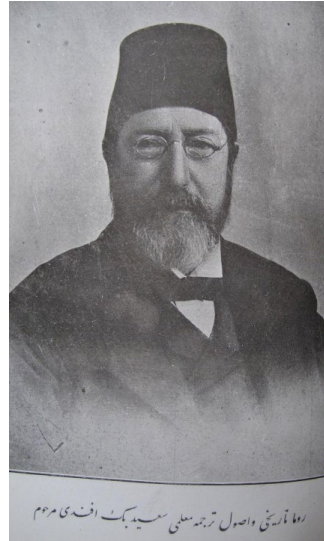
Üstad-ı muhterem Münif Paşa merhum.

Üstad-ı muhterem Karînâbâdî Ömer Hilmi Efendi merhum. *Mi'yârü'l-Adale, Ahkâmü'l-Evkaf* nam meşhur ve muhalled eserlerin müellifidir. “Hukuk Müessesesi”nde ilk Mecelle tedris eyleyen müşârünileyh, birinci dersini 7 Haziran 1296 [19 Haziran 1880] tarihinde takrir etmiştir. (Resim, sâbık müsteşar-ı Sadr-ı Âli atûfetlü Ali Fuad Beyefendi [Türkgeldi] hazretlerinin tarihî kıymetdâr fotoğraf koleksiyonlarından iktibâs olunmuştur).

Üstad-ı muhterem İsmail Bey merhum.

Roma tarihi ve usul-i tercüme muallimi Said Beyefendi merhum.